

ib revija

št. 2 let. XLVI, 2012

IB revija

Revija za strokovna in metodološka vprašanja trajnostnega razvoja

ISSN 1318-2803

št. 2 / letnik XLVI / 2012

Izdajatelj: UMAR, Ljubljana, Gregorčičeva 27

Glavna in odgovorna urednica: dr. Alenka Kajzer

Tehnična urednica: Urška Sodja

Uredniški odbor: dr. Pavle Gmeiner, prof. dr. Drago Kos, mag. Stanka Kukar, prof. dr. Marjan Ravbar, prof. dr. Matija Rojec, prof. dr. Tine Stanovnik, prof. dr. Pavle Sicherl, prof. dr. Janez Šušteršič, dr. Boris Pleskovič

Oblikovanje: Katja Korinšek, Pristop

Računalniška postavitev: mag. Saša Brečko

Tisk: Statistični Urad Republike Slovenije

Naklada: 160 izvodov

Revija je vpisana v mednarodno podatkovno bazo Internet Securities in uvrščena v Journal of Economic Literature.

IB revijo subvencionira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

Kazalo

Milena Bevc, Marko Ogorevc: Emigracija slovenskih znanstvenikov v obdobju 2004—2009 po statistični regiji.....	5
Marjan Ravbar: Znanje kot družbena vrednota — človeški viri in regionalni razvoj v Sloveniji	17
Franc Trček: Potencialna konfliktnost novih oblik ruralnosti v Sloveniji	31
Marjan Hočevar: Ekstenzivno trošenje bivanjskega prostora v Sloveniji: sociološko kulturološka analiza okoljskih posledic poselitvenega razraščanja	39
Simona Zavratnik: Migranti kot »drugi«: refleksije mnenjskih merjenj	57
Taja Levič: Intervju z Michaelom Woolcockom	71

Spoštovane bralke in spoštovani bralci,

pred vami je druga letošnja številka, ki prinaša pet člankov in intervju. Objavljeni prispevki prikazujejo obseg migracije med raziskovalci v Sloveniji po regijah ter analizo regionalnega razvoja z vidika družbenih vrednot in človeških virov. Številka prinaša tudi javnomnenjske analize okoljske osveščeniosti, predstavitev novih oblik ruralnega bivanja in javnomnenjske analize podobe emigrantov v Sloveniji. Publikacijo zaključujemo z intervjujem z Michaelom Woolcockom, mednarodnim strokovnjakom o vprašanih revščine v svetu.

Bevčeva in Ogorevc prikazujeta obseg emigracije in značilnosti emigrantov med slovenskimi raziskovalci v obdobju 2004—2009 po statistični regiji. Njuna analiza temelji na anketiranju vseh raziskovalnih organizacij v Sloveniji in predstavlja eno redkih študij emigracije med raziskovalci. Avtorja ugotavljata, da je bila emigracija v opazovanem obdobju največja iz Goriške, Gorenjske in Pomurske regije.

Ravbar podaja geografsko analizo povezanosti med tehnološkim razvojem, faktorji konkurenčnosti in gospodarskimi učinki. Izhaja iz podmene, da gospodarska učinkovitost v pokrajini izhaja iz kakovosti človeškega kapitala, kjer so inovacije predpogoj za družbeni napredek, konkurenčnost in razvojni uspeh. Avtor ugotavlja, da so ustvarjalne socialne skupine geografsko neenakomerno razporejene, območja z velikim deležem ustvarjalnih poklicev pa so bolj inovativna in njihov družbeni razvoj uspešnejši.

Trček analizira nove oblike (so)bivanja v ruralnem okolju, v katerem živi vedno več urbane populacije. Avtor predstavlja nove oblike ruralnega bivanja in opozarja na že obstoječe in potencialne konfliktnosti, ki iz njih izhajajo.

Hočvar analizira povezavo med prevladujočimi vrednotnimi usmerjenostmi o bivanjskih željah v Sloveniji, ki jih povezujemo z ideologijo »protiurbanosti«. Avtor ugotavlja, da je pomanjkanje »ekologizacije« načinov trošenja fizičnega prostora za bivanjske namene v Sloveniji strukturno.

Zavratnikova pa podaja razmislek o javnomnenjskih merjenjih, ki tematizirajo podobe migranta, tujca in nekaterih drugih marginaliziranih družbenih skupin. Avtorica ugotavlja, da do odklonilnosti migrantov v mnenjih javnosti ni prišlo naključno, temveč so med drugim posledica delovanja javnih politik (ali pomanjkanja njihovega delovanja). Avtorica problematizira predvsem odnos slovenske javnosti do sodobnih oblik migracij v lokalnem in širšem (evropskem) prostoru.

Številko pa zaključujemo z intervjujem Taje Levič z Michaelom Woolcockom o vprašanih revščine v Afriki ter ovirah in možnostih za njeno zmanjševanje.

Prijetno branje vam želim

Alenka Kajzer, urednica

EMIGRACIJA SLOVENSkih ZNANSTVENIKOV V OBDOBJU 2004—2009 PO STATISTIČNI REGIJI

Doc. dr. Milena Bevc, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana

Marko Ogorevc, univ. dipl. ekonomist, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana

UDK 325.2 (497.4)

JEL: F220, I230

Povzetek

Prispevek prikazuje obseg emigracije in značilnosti emigrantov med slovenskimi raziskovalci v obdobju 2004—2009 po statistični regiji. Temelji na anketiranju vseh raziskovalnih organizacij v Sloveniji, izvedenem v letu 2009. Prikazuje širši okvir analize, metodologijo proučevanja, primerjavo populacije in anketirancev, nato pa obseg emigracije in značilnosti emigrantov po statistični regiji. Emigracijo je beležilo 7 regij, izražena relativno (kot delež med vsemi raziskovalci v času anketiranja) je bila največja iz Goriške, Gorenjske in Pomurske regije; vrednost navedenega kazalnika je znašala okoli 2 %. Med emigranti iz različnih regij so precejšnje razlike v številnih »osebnih« značilnostih emigranta ter v značilnostih njegove matične raziskovalne organizacije.

Ključne besede: emigracija, raziskovalci, statistične regije, Slovenija, obdobje 2004—2009

Abstract

We analyse the size of emigration and profile of emigrants among Slovene scientists in the 2004–2009 period, by statistical region. Our analysis is based on a survey of all research organisations, conducted in 2009. This paper presents the broader context of the analysis, methodology of analysis, comparison of population and respondents' characteristics, followed by the analysis of the size of emigration and characteristics of emigrants. Emigration was observed in seven (of 12) regions. Expressed in relative terms (as a percentage of all researchers employed in organisations-respondents at the time of surveying), emigration was the largest in Goriška, Gorenjska and Pomurska regions. The value of the above indicator in these regions amounts to roughly 2%. Large differences in many 'personal' and 'organisational' characteristics were observed among emigrants from different regions.

Key words: emigration, researchers, statistical regions, Slovenia, 2004–2009 period

Uvod

Na ravni regij so pomembne tako medregionalne kakor tudi meddržavne migracije. Obe vrsti migracij vplivata na demografski razvoj, vplivata pa tudi na gospodarski in širši družbeni razvoj. Vpliv je lahko pozitiven ali negativen. Znanstveniki predstavljajo zelo pomemben del človeških virov v posamezni regiji; v regijah brez večjih raziskovalnih organizacij (inštitutov, visokošolskih ustanov) zlasti tisti, zaposleni v podjetjih/gospodarskih družbah. Regionalna razsežnost pri proučevanju dejanske ali potencialne emigracije znanstvenikov iz Slovenije do pred kratkim še ni bila zajeta. V raziskovalnem projektu o dejanski emigraciji raziskovalcev v obdobju 2004—2009¹, ki temelji na anketiranju vseh raziskovalnih organizacij v Sloveniji v letu 2009, pa smo jo upoštevali.

Pri tem gre za statistično regijo, v kateri je raziskovalna organizacija v Sloveniji, ki jo je emigrant zapustil.

V tem prispevku bomo najprej prikazali širši okvir analize, nato pa glavne metodološke in podatkovne značilnosti anketiranja ter primerjavo proučevane populacije raziskovalnih organizacij z anketiranci, ki so izpolnili vprašalnik (v nadaljnjem besedilu: anketiranci). Nato predstavljamo rezultate empirične analize za raven statističnih regij, in sicer o obsegu emigracije in značilnostih emigrantov. Prispevek zaključujemo z glavnimi sklepnimi ugotovitvami.

1. Širši okvir analize — stanje na področju razvojno-raziskovalne dejavnosti, kapitala izobrazbe in ekonomskih dejavnikov po regijah

Povezave med človeškim kapitalom, v tem okviru pa delom tega kapitala v razvojno-raziskovalnem (RR) sektorju, in regionalnim razvojem so celovite. Po Faggianijevi in McCannu (2009) je vpliv človeškega

¹ Gre za projekt »Beg možganov med raziskovalci v Sloveniji s posebnim oziranjem na absolventih programa mladih raziskovalcev in programa mladih raziskovalcev za gospodarstvo« (financerji: Javna agencija Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost, Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo, Služba Vlade Republike Slovenije za evropske zadeve in razvoj). Celostna analiza je zajeta v monografiji: Bevc in dr., 2011.

kapitala na regionalni razvoj določen z ekonomskimi in drugimi dejavniki, pri čemer so po novejših empiričnih analizah ključni ekonomski dejavniki.

Za analizo emigracije slovenskih znanstvenikov po statističnih regijah je zato treba poznati stanje v regiji na področju ekonomskih dejavnikov (gospodarske razvitosti, razmer na trgu dela) in na področju razvojno-raziskovalne dejavnosti (RRD). Od neekonomskih dejavnikov je smiselno poznati tudi stanje na področju zaloge in toka kapitala izobrazbe/znanja.

V tabeli 1 prikazujemo izbrane kazalnike za navedene značilnosti regij, in sicer za zadnje razpoložljivo leto. Prikazujemo tudi razpon med najvišjo in najnižjo vrednostjo posameznega kazalnika. Gospodarsko razvitost smo merili z bruto domačim proizvodom (BDP) na prebivalca in razmere na trgu dela s stopnjo registrirane brezposelnosti. Za razvojno-raziskovalno dejavnost smo izbrali dva kazalnika: enega za velikost naložb v RRD (delež bruto domačih izdatkov za RRD v BDP regije) in enega za »količino« raziskovalcev (število raziskovalcev v ekvivalentu polnega delovnega časa na 1000 prebivalcev). Za tok kapitala izobrazbe smo uporabili kazalnik število študentov na 1000 prebivalcev in za zalogo delež prebivalcev z najmanj višješolsko izobrazbo (med vsemi prebivalci, starimi 15 let ali več, in

med starostno skupino 30—34 let).

Pri opazovanih *ekonomskih kazalnikih* je razpon med najslabše in najboljše uvrščeno regijo približno 1 proti 2. Pri *kapitalu izobrazbe/znanja* so razlike med regijami manjše, tako glede toka tega kapitala kakor tudi glede zaloge. Pri zalogi kapitala izobrazbe so medregionalne razlike manjše med mlajšimi generacijami kakor med celotnim prebivalstvom v starosti 15 let in več; v prvem primeru znaša razpon med regijami 1:1,6, v drugem pa 1:2,8.

Kot je razvidno iz tabele 1, so med statističnimi regijami bistveno večje razlike v vrednostih izbranih kazalnikov za *področje RRD* kakor pri vrednostih opazovanih ekonomskih kazalnikov in kazalnikov velikosti zaloge in toka kapitala izobrazbe. Delež izdatkov za RRD v BDP regije je od 0,4 % v Pomurski in Koroški regiji do 3,4 % v Jugovzhodni Sloveniji; razpon med regijami znaša 1: 8,5. Število raziskovalcev na 1000 prebivalcev je 0,3 osebe v Notranjsko-kraški in 9 oseb v Osrednjeslovenski regiji (razpon znaša 1: 30). Regije bomo razvrstili v skupine glede na dva kazalnika za stanje na področju RRD (ali za razvojne možnosti za RRD):

1. velikost izdatkov za RRD (delež v BDP regije):

- do 1 %: Spodnjeposavska, Pomurska, Koroška, Zasavska, Podravska, Notranjskokraška regija,

Tabela 1: Kazalniki razvojno-raziskovalne dejavnosti ter nekateri drugi bistveni kazalniki njenega širšega okvira po statističnih regijah Slovenije

Statistična regija	GOSPOD. RAZVITOST	TRG DELA	KAPITAL IZOBRAZBE/ZNANJA			RAZVOJNO-RAZISKOVALNA DEJAVNOST	
	BDP/preb. EUR (tekoči tečaj) 2009	Stopnja registr. brezpos. (%) 2010	TOK - Štev. študentov na 1000 prebiv. 2010/11	ZALOGA – delež prebiv. z najmanj višješolsko izobr. med vsemi (%)		Bruto domači izdatki za RRD - % od BDP v regiji 2009	Raziskovalci – število (v ekv. poln. del. časa) na 1000 prebivalcev 2010
				prebiv. 15+ let 2010	prebiv., stari 30-34 let 2011		
Slovenija	17.295	10,7	52,3	18,8	31,7	1,9	3,8
INDEKSI (Slovenija = 100)	100	100	100	100	100	100	100
Pomurska	66	178	87	48	76	21	11
Podravska	84	126	88	89	90	47	59
Koroška	75	122	107	67	85	21	22
Savinjska	89	110	102	97	92	58	46
Zasavska	66	111	91	79	84	42	38
Spodnjeposavska	86	114	101	64	86	16	9
Jugovzhodna Slovenija	92	93	107	88	93	179	58
Osrednjeslovenska	143	79	101	136	121	142	239
Gorenjska	82	76	101	95	103	95	71
Notranjsko-kraška	72	79	98	91	102	53	9
Goriška	95	80	105	109	104	89	99
Obalno-kraška	109	74	83	96	94	68	60
RAZPON med najnižjo in najvišjo vrednostjo kazalnika	1 : 2,2	1 : 2,4	1 : 1,3	1 : 2,8	1 : 1,6	1 : 8,5	1 : 30

Viri: SURS, 2012a in lastni izračuni na podlagi podatkov v: SURS, 2012.

- 1,1—2 %: Savinjska, Obalno-kraška, Goriška, Gorenjska regija,
- nad 2 %: Osrednjeslovenska regija, Jugovzhodna Slovenija.

2. razpoložljivost/količina raziskovalcev (število na 1000 prebivalcev):

- do 1 osebe: Spodnjeposavska, Notranjsko-kraška, Pomurska, Koroška regija,
- 1,1—3 osebe: Zasavska, Savinjska, Podravska regija, Jugovzhodna Slovenija, Gorenjska, Obalno-kraška regija,
- več kakor 3 osebe: Goriška, Osrednjeslovenska regija.

Tako po obsegu naložb v RRD kakor po razpoložljivosti raziskovalcev je bilo v opazovanem letu stanje najslabše v naslednjih štirih regijah: Spodnjeposavski, Notranjsko-kraški, Pomurski in Koroški; najboljše pa je bilo v Osrednjeslovenski regiji.

V nadaljevanju predstavljamo sintezni pregled stanja po regijah za prikazani širši okvir analize emigracije znanstvenikov:

- *Pomurska regija*: je gospodarsko najmanj razvita regija, z najvišjo stopnjo brezposelnosti in z najmanjšo zalogo kapitala izobrazbe. Možnosti za razvoj RRD glede naložb in razpoložljivosti raziskovalcev je relativno zelo majhen (tako za Spodnjeposavsko regijo). Od leta 2010 se v skladu s politiko spodbujanja skladnega regionalnega razvoja v državi (v letu 2011 je bil sprejet nov zakon za to politiko; zakon, 2011) izvaja Program spodbujanja konkurenčnosti Pomurske regije v obdobju 2010—2015 (SVLSRP, 2010).
- *Podravska regija*: BDP na prebivalca je nižji le v štirih regijah, stopnja brezposelnosti je le v Pomurski regiji višja; kapital izobrazbe/znanja je ne glede na navzočnost druge največje slovenske univerze manjši kakor v večini regij (tok in zaloga). Vrednosti kazalnikov o stanju RRD so precej nižje od državnega povprečja.
- *Koroška regija*: po opazovanih ekonomskih kazalnikih je Koroška regija tretja najslabše uvrščena regija. Tok kapitala izobrazbe je večji od povprečja v državi, kar se odraža v precej manjšem zaostanku regije v zalogi tega kapitala med mlajšim kakor med celotnim prebivalstvom. Stanje na področju RRD je slabše od državnega povprečja; ustrezna kazalnika sta nižja le v treh regijah (Spodnjeposavski, Notranjsko-kraški in Pomurski).
- *Savinjska regija*: BDP na prebivalca je približno 10 % nižji, stopnja brezposelnosti pa 10 % višja kakor v povprečju v državi. Po prvem kazalniku je stanje boljše v štirih regijah, po drugem pa v šestih. Zaloga kapitala izobrazbe je nekoliko pod državnim povprečjem, tok tega kapitala pa nad tem povprečjem. Vrednosti uporabljenih kazalnikov o stanju v RRD so približno 50 % nižje od državnega povprečja.
- *Zasavska regija*: skupaj s Pomursko regijo je Zasavska regija gospodarsko najmanj razvita, stopnja brezposelnosti pa je višja v štirih regijah. Tok in zaloga kapitala izobrazbe sta med najnižjimi v državi. Kazalnika o izdatkih za RRD in razpoložljivost raziskovalcev pa sta približno 60 % nižja od državnega povprečja; nižje vrednosti teh kazalnikov so le v treh regijah.
- *Spodnjeposavska regija*: je šesta regija v državi po BDP na prebivalca, po brezposelnosti pa je stanje relativno slabše (višja je le v treh regijah). Tok kapitala izobrazbe je rahlo nad državnim povprečjem, kar izboljšuje relativni položaj regije v velikosti zaloge najbolj izobraženih prebivalcev; zaostanek za drugimi regijami je manjši pri mlajših generacijah kakor pri celotnem prebivalstvu (v prvem primeru je zaloga manjša v treh regijah, v drugem pa le v eni). Vrednosti kazalnikov o stanju v RRD so najnižje med vsemi regijami.
- *Jugovzhodna Slovenija*: po BDP na prebivalca je četrta regija v državi, po stopnji brezposelnosti pa šesta. Po toku kapitala izobrazbe je skupaj s Koroško regijo na prvem mestu, kar zmanjšuje njen zaostanek za državnim povprečjem po zalogi najbolj izobraženih med mlajšimi generacijami (po tem kazalniku je med regijami na šestem mestu). Izdatki za RRD so relativno največji med vsemi regijami, po relativni količini raziskovalcev pa je regija na šestem mestu.
- *Osrednjeslovenska regija*: po večini opazovanih kazalnikov je v tej regiji stanje najboljše v državi. Izjema so naslednji kazalniki: stopnja brezposelnosti, tok kapitala izobrazbe in naložbe v RRD.
- *Gorenjska regija*: po BDP na prebivalca je ta regija na osmem mestu, stopnja brezposelnosti pa je le v Obalno-kraški regiji nižja. Tok kapitala izobrazbe je nekoliko nad državnim povprečjem, prav tako zaloga kapitala izobrazbe med mladimi (ta je večja le v dveh regijah). Po opazovanih kazalnikih za stanje v RRD je tretja najuspešnejša regija.
- *Notranjsko-kraška regija*: po BDP na prebivalca je na desetem mestu, brezposelnost pa je relativno nizka (nižja je le v dveh regijah). Tok kapitala izobrazbe je blizu državnega povprečja, po zalogi najbolj izobraženih prebivalcev pa je regija celo četrta najuspešnejša v državi. Naložbe v RRD so približno 50 % nižje od državnega povprečja, razpoložljivost raziskovalcev pa je najmanjša med vsemi regijami.
- *Goriška regija*: po BDP na prebivalca je to tretja najuspešnejša regija, brezposelnost pa je nižja le v štirih regijah. Velikost kapitala izobrazbe je nad državnim povprečjem (vpliv univerze); po zalogi je celo takoj za Osrednjeslovensko regijo. Možnosti za razvoj RRD so ugodnejše kakor v večini drugih regij (po naložbah je na četrtem, po razpoložljivosti raziskovalcev pa na drugem mestu).
- *Obalno-kraška regija*: je druga gospodarsko najrazvitejša regija, ki ima obenem najnižjo stopnjo brezposelnosti. Tok kapitala izobrazbe je bil v

opazovanem letu najmanjši med vsemi regijami, po zalogi tega kapitala med celotnim prebivalstvom pa je Obalno-kraška regija tretja najuspešnejša v državi (po zalogi med mladimi pa je na petem mestu). Izdatki za RRD v BDP regije so približno 30 % nižji od državnega povprečja, razpoložljivost raziskovalcev pa 40 % nižja (četrto mesto med regijami).

2. Metodologija in vir podatkov

Glavne podatkovne in metodološke značilnosti proučevanja dejanske emigracije slovenskih znanstvenikov v določenem preteklem obdobju z anketiranjem v letu 2009 zadevajo: vir podatkov o populaciji, način anketiranja, vrste in značilnosti vprašalnikov, obdobje opazovanja in opredelitev emigranta. Večina med njimi je posebej pomembna za zagotovitev možnosti opazovanja trendov v proučevani emigraciji. V nadaljevanju jih na kratko predstavljamo (podrobneje pa drugje: Bevc in dr., 2011).

Populacija v tej raziskavi so vse organizacije v Sloveniji z registriranimi raziskovalci, pa tudi take, ki izvajajo raziskovalno delo brez raziskovalcev, registriranih pri Javni agenciji za razvojno-raziskovalno dejavnost (ARRS). Za take organizacije uporabljamo tudi izraz »raziskovalna organizacija«. *Podatke* o tej populaciji (763 organizacij) smo pridobili od Inštituta informacijskih znanosti Maribor (IZUM, 2009).

Anketirali smo *celo populacijo* raziskovalnih organizacij. *Anketiranje* smo izvedli po klasični in delno po elektronski pošti in je trajalo približno tri mesece (od oktobra 2009 do januarja 2010). V vsako organizacijo smo poslali dva različna vprašalnika: enega direktorju oziroma dekanu, drugega pa odgovorni osebi za kadre. S slednjim vprašalnikom smo zbirali podrobnejše podatke za vsakega raziskovalca, ki je emigriral². *Obdobje opazovanja* emigracije je bilo od 1. 7. 2004 do 30. 9. 2009.

Kot *emigranta* oziroma zaposlitveno mobilnega raziskovalca znotraj Slovenije³ smo *opredelili* raziskovalca⁴ z doktoratom, magisterijem ali dodiplomsko izobrazbo, ki je bil v organizaciji zaposlen za polni delovni čas in je v opazovanem obdobju odšel iz organizacije (prekinil delovno razmerje) v tujino (emigrant) ali v drugo organizacijo v Sloveniji (zaposlitveno mobilen znotraj Slovenije).

Statistično *obdelavo* smo izvedli s programom SPSS, pri čemer smo za izračun razlik med emigranti iz različnih velikostnih kategorij raziskovalcev uporabili ustrezen

² Zaradi varstva osebnih podatkov - brez navedbe imela in priimka.

³ Proučevali smo namreč tudi odliv raziskovalcev iz sektorja RR v druge dejavnosti znotraj države – notranji beg možganov iz znanosti.

⁴ Registriranega pri ARRS; v primeru organizacij v evidenci IZUM-a, ki nimajo registriranih raziskovalcev, pa tudi neregistriranega raziskovalca, če je bil pred odhodom raziskovalno aktiven (je delal na raziskovalnih projektih/nalogah).

korelacijski koeficient (Spearmanov ali Cramerjev; odvisno od opazovane značilnosti emigrantov). Za analizo dejavnikov prisotnosti ali odsotnosti emigracije in zaposlitvene mobilnosti raziskovalcev znotraj države pa smo uporabili tudi zahtevnejše metodološke pristope (klasifikacijsko/regresijsko drevo). Prikaz te analize presega obseg tega prispevka.

Poudariti želimo tudi, da je bila ob odsotnosti statističnega ali drugega uradnega spremljanja obsega emigracije raziskovalcev in njihovih značilnostih že *pridobitev verodostojnih, kakovostnih in časovno primerljivih podatkov* o proučevanem pojavu zahtevna naloga.

3. Populacija in anketiranci

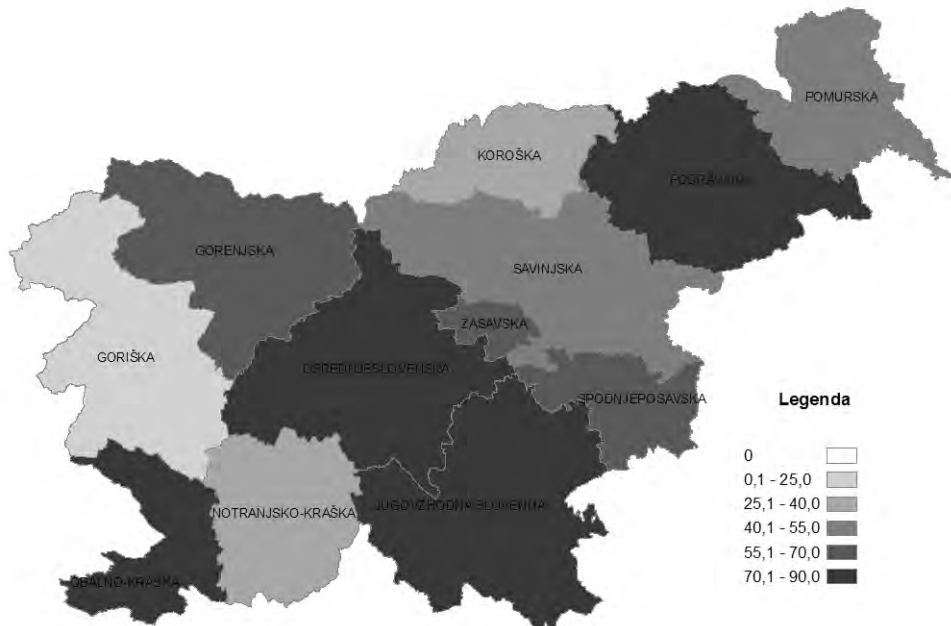
Odziv na anketiranje je bil velik. Odgovore smo prejeli od 263 organizacij (34 % populacije) s skupno 9.120 registriranimi raziskovalci (69% populacije). Med regijami so bile precejšnje razlike. V obeh primerih (število organizacij, število v njih zaposlenih raziskovalcev) je bil odziv največji v Obalno-kraški regiji in Jugovzhodni Sloveniji, najmanjši pa v Goriški in Koroški regiji. »Regionalni« odziv po številu raziskovalcev, zaposlenih v organizacijah-anketirancih, je prikazan v sliki 1. Kakor je razvidno, je tako izražena stopnja odziva v naslednjih štirih regijah presežala 70 % (v oklepaju je navedena stopnja odziva): Obalno-kraška regija (85 %), Jugovzhodna Slovenija (84 %), Osrednjeslovenska regija (72 %), Podravska regija (71 %). V treh regijah je bila med 60 % in 70 %: Gorenjska (68 %), Spodnjeposavska (62 %) in Zasavska regija (60 %). V Savinjski in Pomurski regiji je stopnja znašala 47 % oziroma 48 %, v drugih treh regijah pa je bila precej nižja; znašala je med 23 in 26 % oziroma natančneje v Notranjsko-kraški regiji 26 %, v Koroški regiji 25 % in v Goriški regiji 23 %. Zaradi teh razlik v stopnji odziva so nekatere regije med anketiranci zastopane bolj ali manj kakor v celi populaciji, vendar pa so razlike bistveno manjše, če opazujemo raziskovalce, kakor če opazujemo organizacije (glej tabelo 2). V tej in v vseh drugih tabelah tega prispevka so regije razvrščene glede na stopnjo navedenega odziva na anketo.

4. Obseg emigracije po regijah

Navajamo evidentirani obseg emigracije v »vzorcu« (anketirane organizacije, ki so izpolnile vprašalnik) in ocenjeni obseg emigracije za populacijo (za vse raziskovalne organizacije v posamezni statistični regiji); podatki so prikazani v tabeli 3.

Pri *evidentirani emigraciji* navajamo *absolutni obseg* (število emigrantov) in relativni obseg. V opazovanem obdobju je bilo tri četrtine vseh emigrantov iz Osrednjeslovenske regije. Ob upoštevanju vprašalnika za direktorje/dekane je emigracijo raziskovalcev beležilo 6 regij, njihovo skupno število pa je 88. Če upoštevamo

Slika 1: Odziv raziskovalnih organizacij na anketiranje o mobilnosti in emigraciji raziskovalcev v obdobju 2004—2009 po statistični regiji po številu v njih zaposlenih raziskovalcev, Slovenija, 2009 (delež anketirancev v »populaciji« v %)

Vir: Anketa (2009), GURS (2010), IZUM (2009).

Tabela 2: Primerjava strukture anketirane populacije raziskovalnih organizacij s tistimi, ki so se odzvale na anketiranje, po statistični regiji* – Slovenija, 2009 (%)

Statistična regija*	Organizacije – struktura (%)		Raziskovalci v njih – struktura (%)	
	Populacija	Anketiranci	Populacija	Anketiranci
Obalno-kraška	3,7	6,5	4,3	5,3
Jugovzhodna Slovenija	4,1	4,9	3,5	4,3
Osrednjeslovenska	45,4	47,9	62,6	65,2
Podravska	15,3	15,6	13,0	13,4
Gorenjska	7,3	6,5	5,6	5,5
Spodnjeposavska	1,3	1,5	0,3	0,3
Zasavska	1,1	1,1	0,5	0,4
Savinjska	9,6	6,5	5,1	3,6
Pomurska	3,4	3,8	0,9	0,6
Notranjsko-kraška	1,1	0,8	0,4	0,1
Koroška	3,0	1,9	0,8	0,3
Goriška	4,9	3,0	3,0	1,0
Slovenija	100	100	100	100

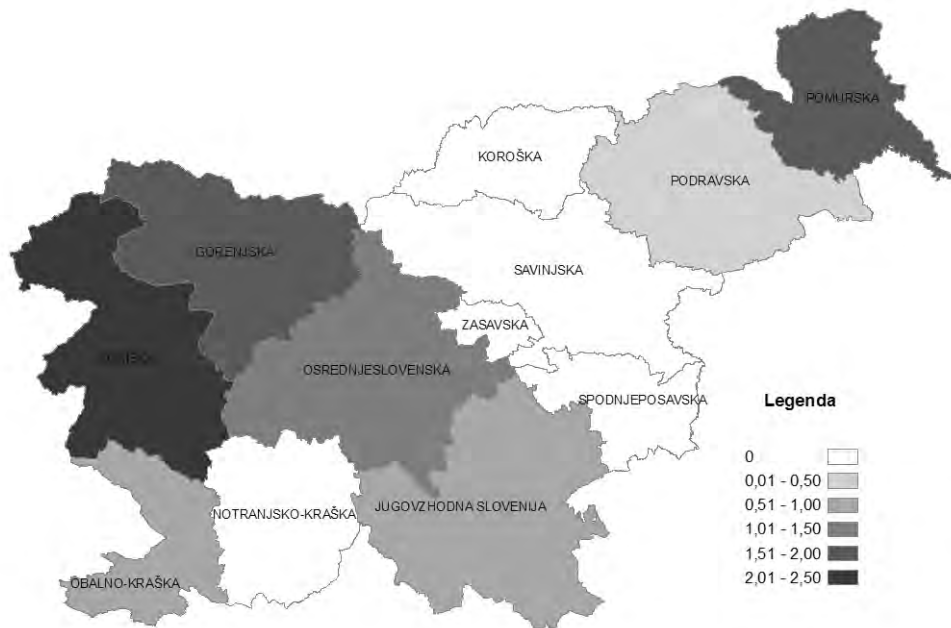
Vir: Izračuni na podlagi podatkov v: Anketa (2009), IZUM (2009).

* Regije so razvrščene glede na stopnjo odziva organizacij na anketiranje ob upoštevanju števila raziskovalcev v njih pred začetkom anketiranja.

vprašalnik za kadrovske službe, ki je podal podrobnejši opis za 81 emigrantov, pa je emigracijo beležilo 7 statističnih regij. Od kadrovske službe smo namreč dobili podrobnejše podatke še za dva emigranta iz Goriške regije, ki ju vprašalnik za direktorje/dekane ni zajel. Torej je dejansko skupno število emigrantov, upošteva podatke obeh vprašalnikov, 90 oseb. Relativni obseg emigracije smo opazovali prek kazalnika

»delež emigrantov v skupnem številu raziskovalcev, zaposlenih v vseh organizacijah, ki so odgovorile na vprašalnik« tik pred izvedbo anketiranja (septembra 2009). Skupna vrednost tega kazalnika na ravni države je bila majhna (1 %). Njegovo vrednost po statističnih regijah prikazujeta slika 2 in tabela 3; tako izraženi relativni obseg emigracije raziskovalcev je bil največji v Goriški, Pomurski in Gorenjski regiji (v vseh je znašal

Slika 2: Delež emigrantov med slovenskimi raziskovalci v obdobju 2004–2009 v številu raziskovalcev, zaposlenih v organizacijah-anketirancih (septembra 2009), po statistični regiji (%)

Vir: Lastni izračuni na podlagi naslednjih virov: Anketa (2009, 2009a), IZUM (2009).

Tabela 3: Ocena števila emigrantov v obdobju 2004–2009 med slovenskimi raziskovalci za populacijo vseh raziskovalnih organizacij po statistični regiji

Statistična regija	RAZISKOVALCI				
	Število		Emigranti		
	Populacija	Anketiranci	Anketiranci (število)	Anketiranci (%) (3/2*100)	Populacija - ocena (število) (1*4/100)
	1	2	3	4	5
Obalno-kraška	567	482	4	0,83	5
Jugovzhodna Slovenija	465	392	2	0,51	2
Osrednjeslovenska	8.296	5.947	67	1,13	94
Podravska	1.725	1.219	5	0,41	7
Gorenjska	743	505	9	1,78	13
Spodnjeposavska	42	26			
Zasavska	67	40			
Savinjska	679	326			
Pomurska	113	53	1	1,89	2
Notranjsko-kraška	50	13			
Koroška	103	26			
Goriška**	395	91	2	2,20	9
Slovenija	13.245	9.120	90 (88+2)**	0,99***	131***

Vir: Lastni izračuni na podlagi naslednjih virov: Anketa (2009, 2009a), IZUM (2009).

* Regije so razvrščene glede na stopnjo odziva organizacij na anketiranje ob upoštevanju števila raziskovalcev v njih pred začetkom anketiranja.

** Podatek za Goriško regijo temelji na vprašalniku za kadrovske službe, drugi podatki (88 emigrantov) pa na vprašalniku za direktorje/dekane.

*** Ocena temelji na skupnem številu evidentiranih emigrantov ob upoštevanju obeh vprašalnikov.

okoli 2 %), nad povprečjem za državo pa je bil tudi v Osrednjeslovenski regiji.

Z navedenim kazalnikom smo **ocenili** tudi **obseg emigracije za celo populacijo**. Ocena za populacijo temelji na predpostavki, da je bil relativni obseg emigracije v organizacijah, ki se niso odzvale na anketiranje, enak kakor v organizacijah-anketirancih. Način izračuna je prikazan v tabeli 3. Iz nje je razvidno, da znaša ocenjeno število emigrantov za celo populacijo za Osrednjeslovensko regijo skoraj 100 oseb; po številu emigrantov sta nato Gorenjska in Goriška regija, vsaka z okoli 10 raziskovalci.

5. Značilnosti evidentiranih emigrantov po regijah

V nadaljevanju prikazujemo razlike med emigranti v obdobju 2004—2009 iz različnih statističnih regij po dveh vrstah njihovih značilnosti. Prvo skupino predstavljajo tiste značilnosti, ki so bolj »osebne« (spol, ipd.), drugo skupino pa značilnosti, ki se nanašajo na raziskovalno organizacijo, v kateri so bili emigranti zaposleni pred odhodom v tujino (matična organizacija). Podatki o navedenih značilnostih emigrantov so bili pridobljeni iz vprašalnika za kadrovske službe, ki je zajemal »popis« emigrantov. Podrobni podatki za našo analizo so prikazani drugje (Bevc in dr., 2011), nekateri pa v tabelah v nadaljevanju.

5.1 »Osebne« značilnosti emigranta

Emigranti v obdobju 2004—2009 iz različnih statističnih regij so se statistično značilno razlikovali po velikem številu njihovih »osebni« značilnosti. Te razlike so bile največje in zelo velike pri znanstvenem področju emigranta in državi odhoda, srednje velike pri stopnji izobrazbe ter majhne pri spolu in razlogu odhoda.⁵ V nadaljevanju opisujemo posamezne značilnosti, hkrati pa tudi nekatere druge, pri katerih nismo našli statistično značilnih razlik med regijami. Glavne ugotovitve za posamezne značilnosti so (podatke glej v tabeli 4):

- *spol* — med emigranti iz vseh statističnih regij z izjemo Osrednjeslovenske je bilo več moških kakor žensk;
- *starost* — v povprečju so bili najmlajši emigranti iz Goriške regije (v povprečju so imeli 31 let), najstarejši

pa iz Obalno-kraške in Pomurske regije (40—41 let); emigranti iz drugih regij so bili v povprečju stari med 33 in 35 let;

- *izobrazba* — v Osrednjeslovenski regiji in dveh drugih regijah (Obalno-kraški in Jugovzhodni Sloveniji) so emigranti v večini ali vseh primerih imeli doktorat. Emigranti iz Gorenjske, Goriške in Pomurske regije so imeli v večini ali vseh primerih dodiplomsko izobrazbo. Med petimi emigranti iz Podravske regije je bilo enako število takih z doktoratom in takih z dodiplomsko izobrazbo;
- *znanstveno področje emigrantov* (na enomestni šifri v klasifikaciji ARRS – ARRS, 2009) — regionalno so najbolj razpršeni emigranti s področja tehnike. To je gotovo posledica dejstva, da so ti večinoma iz podjetij/gospodarskih družb, ki so bolj enakomerno razpršeni po državi kakor raziskovalni inštituti, visokošolske in druge raziskovalne organizacije. Kakor kaže struktura emigrantov za posamezne regije, je največ takih s tehnično izobrazbo (kot delež med vsemi emigranti) v Pomurski, Goriški in Gorenjski regiji. Emigrantov s področja naravoslovja je relativno največ v Jugovzhodni Sloveniji, Obalno kraški in Osrednjeslovenski regiji;
- *leto odhoda* — emigranti iz štirih regij so v vseh ali večini primerov v tujino odšli v zadnjih dveh letih opazovanja (2008—2009); drugače pa je bilo v Osrednjeslovenski, Podravske in Gorenjski regiji (glej tabelo 4);
- *država odhoda* — emigranti iz Osrednjeslovenske regije so v največjem številu primerov šli v ZDA, na Nizozemsko in v Veliko Britanijo, pa tudi v Nemčijo in Avstralijo. Emigranti iz Gorenjske in Goriške regije so v večini primerov šli v Italijo, emigrant iz Pomurske regije je šel v Avstrijo, emigranti iz drugih treh regij z več kakor enim emigrantom pa so šli razpršeno v različne države (po eden v eno);
- *razlog odhoda* — za emigrante iz Osrednjeslovenske in Obalno-kraške regije je bil glavni razlog odhoda raziskovalno delo (boljše razmere zanj v tujini), za emigrante iz Gorenjske in Goriške regije so bili ključni ekonomski razlogi, za emigrante iz Podravske regije so bili ključni »drugi« razlogi (poroka, ipd.), emigranta iz Jugovzhodne Slovenije pa sta odšla v tujino zaradi študija. Odhod zaradi študija nakazuje največjo možnost vrnitve;
- *vrnitev emigrantov v Slovenijo* (do začetka anketiranja) — sedem emigrantov, ki so se po podatkih kadrovske službe vrnil, je bilo pred odhodom v tujino zaposlenih v treh regijah, Obalno-kraški, Jugovzhodni Sloveniji in Osrednjeslovenski regiji. V prvih dveh navedenih regijah znaša delež znanih povratnikov med vsemi evidentiranimi emigranti iz kadrovskega vprašalnika 50 %, v Osrednjeslovenski regiji pa 7 %. Glede na število emigrantov, ki so odšli v tujino zaradi študija, se bo tako izražena stopnja vrnitve verjetno povečala v Osrednjeslovenski in Gorenjski regiji ter v Jugovzhodni Sloveniji.

⁵ Statistika za posamezne značilnosti je bila naslednja:

- znanstveno področje emigranta: Cramerjev koeficient je na ravni 5-mestne šifre klasifikacije ARRS znašal 0,920 in na ravni 3-mestne šifre 0,900; stopnja značilnosti je v obeh primerih znašala 0,000. Na ravni 1-mestne šifre (7 znanstvenih ved) pa povezava ni bila statistično značilna;
- ciljna država odhoda: Cramerjev koeficient: 0,687; stopnja značilnosti: 0,000;
- izobrazba: Cramerjev koeficient: 0,443; stopnja značilnosti: 0,002;
- spol: Cramerjev koeficient: 0,395; stopnja značilnosti: 0,050;
- razlog odhoda: Cramerjev koeficient: 0,350; stopnja značilnosti: 0,023.

Tabela 4: »Osebn« značilnosti evidentiranih emigrantov med slovenskimi raziskovalci v obdobju 2004—2009 po statistični regiji*

	Statistična regija							Slovenija
	Obalno-kraška	Jugo-vzhodna Slov.	Osrednje-slovenska	Podravska	Gorenjska	Pomurska	Goriška	
OSNOVNI PODATKI								
Število emigrantov s podrobnejšimi podatki	4	2	61	5	6	1	2	81
Stopnja odziva (%)**	85,0	84,3	71,7	70,7	68,0	46,9	23,0	68,9
ZNAČILNOSTI EMIGRANTOV								
Spol – struktura (skupno število emigrantov v regiji/Sloveniji = 100 %)								
Moški	100,0	100,0	45,9	80,0	83,3	100,0	100,0	56,8
Ženske			54,1	20,0	16,7			43,2
Starost – povprečna starost (leta)								
Leta povpr. star.	40,8	35,0	33,6	34,8	32,7	40,0	31,0	34,0
Izobrazba – struktura (skupno število emigrantov v regiji/Sloveniji = 100 %)**								
Doktor	75,0	100,0	76,7	40,0				66,3
Magister, special.	25,0		11,7	20,0	33,3			13,8
Visoka			11,7	40,0	66,7	100,0	100,0	20,0
Znanstvena veda - struktura (skupno število emigrantov v regiji/Sloveniji = 100 %)								
Naravoslovje	50,0	100,0	42,6					37,0
Tehnika			9,8	40,0	50,0	100,0	100,0	17,3
Medicina			11,5		16,7			9,9
Biotehnika			9,8					7,4
Družboslovje	50,0		18,0	40,0	33,3			21,0
Humanistika			4,9	20,0				4,9
Interdiscipl. raziskave			3,3					2,5
Leto odhoda – struktura (skupno število emigrantov v regiji/Sloveniji = 100 %)								
2004			8,2	40,0				8,6
2005	25,0		9,8		16,7			9,9
2006			24,6		50,0			22,2
2007			19,7	20,0				16,0
2008			13,1	20,0	33,3		50,0	14,8
2009	75,0	100,0	24,6	20,0		100,0	50,0	28,4
Razlog odhoda – pogostost pojavljanja (struktura – skupaj vsi odgovori za regijo so 100 %; možna sta bila 2 odgovora)***								
Študij		100	18		13			16
Raziskov. delo	100		38		25			34
Ekonomski razlogi			14	40	38		100	19
Drugo			30	60	25			30
Država odhoda								
Štev.držav, v katere so odšli	4	2	21	5	6	1	1	23
(Najpogostejše) države	Vsak v drugo državo (Irska, Rusija, ZDA, Brazilija)	Vsak v drugo državo (Nemčija, Švica)	ZDA, Nizozemska, Velika Britanija, Nemčija, Avstralija	Vsak v drugo državo (Avstrija, Belgija, Poljska, ZDA, Avstralija)	Italija (33 %); druge države: Avstrija, Nemčija, ZDA, Kitajska	Avstrija	Italija	ZDA (16 %), Nizozemska (12 %), Velika Britanija (12 %)
Vrnitev v Slovenijo do začetka anketiranja								
% emigrantov, za katere so imeli anketiranci informacijo o vrnitvi/nevritvi (%)	100	100	77,0	100	50,0	100	100	79,0
Število oseb, ki so se vrnilo	2	1	4					7
Delež znanih povratnikov med vsemi evidentiranimi emigr.**** (%)	50	50	6,6	0	0	0	0	8,7

Vir: Anketa (2009, 2009a), IZUM (2009).

* Regije so razvrščene glede na stopnjo odziva organizacij na anketiranje (opazujoč število v njih zaposlenih raziskovalcev).

** Delež raziskovalcev v organizacijah-anketiranih (vprašalnik za direktorje/dekane) med vsemi raziskovalci v populaciji.

*** Za enega emigranta iz Osrednjeslovenske regije ni bilo podatka o izobrazbi, za emigranta iz Pomurske regije pa ni bilo podatka o razlogu odhoda.

**** Kot vsi evidentirani emigranti so upoštevani tisti, za katere smo imeli podrobnejše podatke iz kadrovskega vprašalnika.

5.2 Značilnosti raziskovalne organizacije, iz katere je odšel emigrant

Podrobneje predstavljamo štiri značilnosti: velikost in vrsto matične raziskovalne organizacije, podaljšanje pogodbe o zaposlitvi po prenehanju statusa mladega raziskovalca in sodelovanje matične organizacije z emigranti. Podatke o teh značilnostih prikazujemo v tabeli 5. Med njimi so bile za tri (vrsta in velikost organizacije ter podaljšanje pogodbe o zaposlitvi mladim raziskovalcem) med emigranti v obdobju 2004—2009

iz različnih statističnih regij statistično značilne razlike.⁶ Glavne ugotovitve za posamezne značilnosti so:

- *velikost organizacije* — razlike med emigranti iz različnih regij so bile zmerne ali srednje velike. Glede na to, da so največje raziskovalne organizacije (z več kakor 100 raziskovalci) zgoščene v Osrednjeslovenski regiji, je večina emigrantov iz takih organizacij iz te regije (kar 56 %). Za emigrante iz štirih regij (razen za Osrednjeslovensko tudi za Podravske regije, Jugovzhodno Slovenijo in Goriško regijo) je značilno, da so bili v večini primerov iz velikih organizacij (z več

Tabela 5: Značilnosti matične raziskovalne organizacije, v kateri so bili emigranti obdobja 2004—2009 zaposleni pred odhodom v tujino, po statistični regiji*

	Statistična regija							Slovenija**
	Obalno-kraška	Jugovzhodna Slovenija	Osrednjeslovenska	Podravska	Gorenjska	Pomurska	Goriška	
OSNOVNI PODATKI								
Število emigrantov s podrobnejšimi podatki	4	2	61	5	6	1	2	81
Stopnja odziva (%)***	85,0	84,3	71,7	70,7	68	46,9	23,0	68,9
ZNAČILNOSTI RAZISKOVALNE ORGANIZACIJE, v kateri je bil emigrant zaposlen pred odhodom v tujino								
Vrsta organizacije – struktura (skupno število emigrantov v regiji oz. Sloveniji je 100 %)								
Visokošolska ustanova	100		44,3	60				42
Raziskovalni/infrastrukturni zavod			31,1					23,5
Drug zavod v javn. sekt. in UKC****			9,8		16,7			8,6
Podjetje/gospodarska družba		100	8,2	40	83,3	100	100	21
Drugo			6,6					4,9
Velikost organizacije - struktura (skupno število emigrantov v regiji oziroma Sloveniji je 100 %)								
Do 10			6,6	40,0	16,7	100		9,9
11-20	25				16,7			2,5
21-50	75		4,9		16,7			8,6
51-100			14,8	60,0	50,0		100,0	21,0
101+		100	73,8					58,0
Mladi raziskovalci – podaljšanje pogodbe o zaposlitvi po prenehanju statusa MR - struktura (%)								
Da, za nedoločen čas		100	9,7	100			100	22,2 (8)
Da, za določen čas			61,3					52,8 (19)
Ne			29					25,0 (9)
Skupaj**		100(1)	100(31)	100(3)			100(1)	100(36****)
Sodelovanje matične organizacije z emigranti, ki v tujini delajo v RR sektorju - struktura (%)								
Da			28,6	20				21,3 (13)
Ne	100	100	71,4	80	100	100	100	78,7 (48)
Skupaj**	100(4)	100(2)	100(42)	100(5)	100(5)	100(1)	100(2)	100 (61)

Vir: Anketa (2009, 2009a).

* Regije so razvrščene glede na stopnjo odziva organizacij na anketiranje (opazujoč število v njih zaposlenih raziskovalcev).

** Pri zadnjih dveh značilnostih organizacije je v oklepaju prikazano skupno število emigrantov,

*** Delež raziskovalcev v organizacijah-anketiranih (vprašalnik za direktorje/dekane) med vsemi raziskovalci v populaciji.

**** Univerzitetni klinični center.

***** Za emigrante iz Pomurske regije ni bilo tega podatka.

⁶ Statistika za posamezne značilnosti je bila naslednja:

- velikost organizacije: Cramerjev koeficient: 0,479; stopnja značilnosti: 0,009,
- vrsta organizacije: Cramerjev koeficient: 0,393; stopnja značilnosti: 0,001,
- podaljšanje pogodbe o zaposlitvi po prenehanju statusa mladega raziskovalca: Cramerjev koeficient: 0,550; stopnja značilnosti: 0,001.

kakor 50 raziskovalci). Za Gorenjsko regijo je značilno, da je iz takih organizacij polovica emigrantov, v drugih regijah pa so bili emigranti v večini primerov iz manjših raziskovalnih organizacij;

- *vrsta organizacije* — razlike med emigranti iz različnih regij so bile nekoliko manjše, vendar statistično značilne. Emigranti iz visokošolskih ustanov so bili iz treh regij, kjer se nahajajo tri največje univerze, vsi emigranti iz raziskovalnih/infrastrukturnih zavodov so bili iz Osrednjeslovenske regije, emigranti iz podjetij pa so bili regionalno bolj razpršeni. Pri treh regijah (Pomurska, Jugovzhodna Slovenija, Goriška) so bili vsi emigranti iz podjetij;
- *podaljšanje pogodbe o zaposlitvi mladim raziskovalcem (MR) po prenehanju tega statusa* — ta informacija nas je zanimala, ker na emigracijo mladih raziskovalcev gotovo vpliva možnost trajne zaposlitve po prenehanju statusa MR. Emigranti iz različnih regij se glede tega izrazito in statistično značilno razlikujejo. Tistim iz Osrednjeslovenske regije so pogodbo podaljšali v 71 % primerov, večini za določen čas. Precej boljše je pri petih emigranti iz drugih treh regij, za katere so bili na voljo podatki (Podravska regija, Goriška regija, Jugovzhodna Slovenija; podatka ni za enega emigranta iz Pomurske regije). Vsem tem so podaljšali pogodbo o zaposlitvi, in to za nedoločen čas;
- *sodelovanje z emigranti, ki v tujini delajo v razvojno-raziskovalnem sektorju* — raziskovalec za državo ni trajno popolnoma izgubljen, če ta ohrani sodelovanje z njim. Od 61 emigrantov, ki v tujini delajo v RRD in je na voljo informacija o sodelovanju njihove matične raziskovalne organizacije z njimi, tako sodelovanje poteka s 13 emigranti, od katerih jih je bilo 12 pred odhodom v tujino zaposlenih v Osrednjeslovenski regiji, eden pa v Podravske regiji. V obeh primerih to predstavlja 20 % evidentiranih emigrantov v regiji; za emigrante iz drugih regij tega podatka ni ali pa sodelovanje ne poteka.

6. Sintezni prikaz obsega in značilnosti evidentirane emigracije po regijah

Poleg splošnega prikaza obsega emigracije in značilnosti emigrantov (poglavji 4 in 5) je smiselno to dvoje pogledati za vsako regijo z evidentirano emigracijo posebej, in sicer glede na širše stanje v regijah (na področju RRD ipd.), ki smo ga prikazali v prvem poglavju. V nadaljevanju podajamo tak prikaz, pri čemer navajamo tudi stopnjo odziva organizacij na anketiranje glede števila v njih zaposlenih raziskovalcev. Regije so razvrščene glede na velikost te stopnje:

- *Obalno-kraška regija* (85 % odziv): v tej drugi gospodarsko najrazvitejši regiji v državi, ki sodi med regije s srednje velikim obsegom naložb v RRD, srednje veliko razpoložljivostjo raziskovalcev in najnižjo brezposelnostjo, smo evidentirali štiri emigrante (4 % vseh v državi), od katerih sta se dva

vrnila. Vsi štirje emigranti so bili pred odhodom v tujino zaposleni na visokošolski ustanovi, večinoma taki z 21—50 raziskovalci. Vsi so bili moškega spola, v povprečju so bili stari 41 let (starejši od emigrantov iz drugih regij). Večina jih je imela doktorat, pri tem dva s področja naravoslovja in dva s področja družboslovja. Vsi so odšli v različne države, obenem pa vsi zaradi boljših razmer za raziskovalno delo. Večina jih je šla v tujino v zadnjem opazovanem letu.

- *Jugovzhodna Slovenija* (84 % odziv): v tej regiji z relativno največjimi naložbami v RRD in največjim tokom kapitala izobrazbe smo evidentirali dva emigranta (2 % vseh v državi), od katerih se je do septembra 2009 eden že vrnil. Oba emigranta sta bila pred odhodom v tujino zaposlena v veliki raziskovalni organizaciji, oba sta bila moškega spola, stara v povprečju 35 let, z doktoratom s področja naravoslovja. V tujino sta šla leta 2009 (v Nemčijo in Švico), oba zaradi študija; eden se je že vrnil. Glede na razlog odhoda lahko pričakujemo tudi vrnitev drugega emigranta.
- *Osrednjeslovenska regija* (72 % odziv): iz gospodarsko najrazvitejše regije z največjo mrežo raziskovalnih organizacij in razpoložljivostjo raziskovalcev smo evidentirali emigracijo 67 raziskovalcev (74 % vseh v državi); za šest oseb ni bilo podrobnejših podatkov, štiri osebe (6 % vseh emigrantov v regiji) pa so se vrnil. Največji del emigrantov iz te regije so predstavljali raziskovalci iz velikih (več kakor 100 raziskovalcev) visokošolskih ustanov in raziskovalnih/infrastrukturnih zavodov. Dobra polovica jih je bilo ženskega spola, v povprečju so bili stari 34 let. Večina jih je imela doktorat, najpogosteje s področja naravoslovja ali družboslovja; v največjem številu so odšli v ZDA, na Nizozemsko ali v Veliko Britanijo. V tujino so odšli najpogosteje zaradi boljših razmer za raziskovalno delo.
- *Podravska regija* (71 % odziv): iz te regije z zelo visoko stopnjo brezposelnosti in precej (40 %) manjšo zalogo raziskovalcev od državnega povprečja, zlasti v primerjavi z Osrednjeslovensko regijo, smo evidentirali emigracijo petih raziskovalcev (6 % vseh v državi), od katerih smo podrobnejše podatke pridobili za štiri osebe. Ti emigranti so bili pred odhodom v tujino večinoma zaposleni na visokošolskih ustanovah z 51—100 raziskovalci (drugi pa v podjetjih/gospodarskih družbah). Večina (80 %) jih je bilo moškega spola, stari so bili v povprečju 35 let, z doktoratom ali dodiplomsko izobrazbo s področja tehnike in družboslovja. Vsi so odšli v različne države.
- *Gorenjska regija* (68 % odziv): v tej regiji z ugodnimi kazalniki (glede na druge regije) na področju zaloge in toka kapitala izobrazbe ter razvojnega potenciala za RRD smo evidentirali emigracijo devetih raziskovalcev (10 % vseh v državi), podrobne podatke pa smo pridobili za 6 oseb. Večina med njimi je bila pred odhodom v tujino zaposlena v

podjetjih/gospodarskih družbah, polovica med njimi večjih (nad 50 raziskovalci), polovica pa v srednje velikih ali majhnih (do 50 raziskovalcev). Večina jih je bila moškega spola, starih v povprečju 33 let, z dodiplomsko izobrazbo s področja tehnike (50 %) ali družboslovja (33 %). Najpogosteje so odšli v Italijo, največkrat zaradi ekonomskih razlogov.

- **Pomurska regija** (47 % odziv): v regiji, ki se po večini opazovanih kazalnikov širšega okvira naše analize emigracije raziskovalcev med vsemi regijami uvršča najslabše, smo evidentirali emigracijo enega raziskovalca (1 % vseh v državi). Ta je bil pred odhodom v tujino zaposlen v podjetju/gospodarski družbi z manj kakor 10 zaposlenimi raziskovalci. Bil je moškega spola, star 40 let, z dodiplomsko izobrazbo s področja tehnike, v tujino (Avstrijo) je šel v letu 2009, razlog njegovega odhoda pa anketirancem ni bil znan.
- **Goriška regija** (23 % odziv): za to tretjo gospodarsko najrazvitejšo regijo z novo mlado univerzo in večjo razpoložljivostjo raziskovalcev na število prebivalcev od večine drugih regij smo evidentirali emigracijo dveh raziskovalcev (2 % vseh v državi). Oba sta bila pred odhodom v tujino zaposlena v velikem podjetju/gospodarski družbi, oba sta bila moškega spola z dodiplomsko izobrazbo s področja tehnike, stara v povprečju 31 let, v tujino sta šla v zadnjih dveh letih opazovanja, oba v Italijo in oba iz ekonomskih razlogov.

7. Sklepne ugotovitve

Priprave prikazuje obseg emigracije in značilnosti emigrantov med slovenskimi raziskovalci iz različnih statističnih regij v obdobju približno pet let po priključitvi Slovenije EU (od 1. 7. 2004 do 30. 9. 2009). Temelji na anketiranju vseh raziskovalnih organizacij v Sloveniji (torej cele »populacije«), izvedenem v letu 2009. Odziv na anketiranje je bil velik (v organizacijah-anketirancih je bilo zaposlenih 69 % vseh raziskovalcev), pri tem največji v Obalno-kraški regiji in najmanjši v Goriški regiji. Zato so ugotovitve ali posplošitve na celo populacijo za nekatere statistične regije bolj verodostojne kakor za druge. Našo analizo smo postavili v širši okvir stanja v posameznih regijah po ekonomskih kazalnikih (gospodarska razvitost, stopnja brezposelnosti), stanju v RRD ter velikosti zaloge in toka kapitala izobrazbe/znanja.

V opazovanem obdobju smo **emigracijo raziskovalcev evidentirali v sedmih statističnih regijah** (skupaj 90 raziskovalcev): Obalno-kraški, Jugovzhodni Sloveniji, Osrednjeslovenski, Podravski, Gorenjski, Pomurski in Goriški. Med njimi je bil relativni obseg emigracije (delež emigrantov v številu raziskovalcev v organizacijah-anketirancih septembra leta 2009) največji v Goriški, Pomurski in Gorenjski regiji. Ob predpostavki, da je ta obseg v organizacijah, ki se niso odzvale na anketiranje, enak kakor v tistih, ki so se, znaša ocenjeno število

emigrantov za celo populacijo raziskovalnih organizacij 131 raziskovalcev, od česar za Osrednjeslovensko regijo skoraj 100 oseb. Po ocenjenem številu emigrantov v populaciji sta nato Gorenjska in Goriška regija, vsaka s približno 10 raziskovalci.

Povzemamo glavne ugotovitve o obsegu emigracije in značilnostih emigrantov za navedenih sedem regij:

- Za pet regij (Obalno-kraška, Jugovzhodna Slovenija, Osrednjeslovenska, Podravska, Gorenjska), v katerih je bil odziv na anketiranje zelo visok (68 % ali več), ugotovitve o obsegu emigracije in značilnostih emigrantov za organizacije-anketirance (prikazane v poglavju 6) lahko posplošimo na celo populacijo raziskovalcev. Te regije se precej razlikujejo po opazovanih ekonomskih kazalnikih, zalogi in toku kapitala izobrazbe/znanja, pa tudi po naložbah v RRD in razpoložljivosti raziskovalcev. Skupno nekaterim med njimi je, da so ob meji z Italijo ali Avstrijo. Relativni obseg emigracije raziskovalcev je bil v njih med 0,4 % in 1,8 % (od zaposlenih raziskovalcev v organizacijah-anketirancih tik pred izvedbo anketiranja), emigranti pa so se po opazovanih značilnostih in razlogih odhoda precej razlikovali.
- Pri drugih dveh regijah z emigracijo (Pomurska, Goriška), v katerih je bil relativni obseg emigracije v vzorcu (anketiranci) največji (znašal je 1,9 % in 2,2 %), pa so zaradi bistveno manjšega odziva na anketiranje (48 % in 23 %) posplošitve na celo populacijo raziskovalcev manj verodostojne. Zelo mogoče je, da je v teh regijah dejansko število emigrantov v populaciji višje od prikazanega oziroma evidentiranega v organizacijah-anketirancih. To je bistveno bolj problematično za najmanj razvito Pomursko kakor tudi za bistveno bolj razvito in z raziskovalci »bogato« Goriško regijo. Za Pomursko regijo namreč ob relativno nizki razpoložljivosti raziskovalcev (nižjo ima le še Spodnjeposavska regija) in majhni zalogi in toku kapitala izobrazbe odhod vsakega raziskovalca pomeni veliko izgubo. Skupna značilnost obeh regij je, da sta obe obmejni regiji, kar pri emigraciji raziskovalcev nima take vloge kakor pri emigraciji manj izobraženih prebivalcev.

V **drugih petih statističnih regijah brez evidentirane emigracije** (Koroška, Notranjsko-kraška, Savinjska, Spodnjeposavska, Zasavska) je bil odziv raziskovalnih organizacij na anketiranje med 25 in 26 % v Koroški in Notranjsko-kraški regiji ter do 62 % v Spodnjeposavski regiji. Odsotnost evidentirane emigracije raziskovalcev v teh regijah ne pomeni, da je ni. To velja zlasti za navedeni regiji z najmanjšim odzivom na anketiranje. Za vseh pet navedenih regij bi bila emigracija raziskovalcev velika izguba, saj je relativna razpoložljivost raziskovalcev (glede na število prebivalcev) precej nižja kakor v večini drugih regij, prav tako pa z izjemo Savinjske regije vse precej zaostajajo za državnim povprečjem po zalogi in toku kapitala izobrazbe. Te regije z izjemo Savinjske sodijo v skupino regij z najmanjšimi naložbami v RRD.

Prikazane ugotovitve so zlasti ob odsotnosti podobnih analiz v preteklosti lahko koristen pripomoček oblikovalcem nekaterih politik, med njimi zlasti regionalne in razvojno-raziskovalne. Za obe je bil v letu 2011 sprejet nov zakonodajni in strateški dokument (resolucija, 2011; zakon, 2011).

Literatura in viri

- Anketa (2009). Vprašalnik o emigraciji in mobilnosti raziskovalcev v obdobju od 1. 7. 2004 do 30. 9. 2009 za direktorje raziskovalnih organizacij, podjetij raziskovalci, dekane visokošolskih zavodov. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja, oktober 2009–januar 2010.
- Anketa (2009a). Vprašalnik o emigraciji in mobilnosti raziskovalcev v obdobju od 1. 7. 2004 do 30. 9. 2009 za vodje kadrovskih služb v organizacijah z raziskovalci. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja, oktober 2009–januar 2010.
- ARRS (2009). Šifrant raziskovalnih ved, področij in podpodročij. Dostopno na: <http://www.arrs.gov.si/sl/gradivo/sifranti/sif-vpp.asp> (10. 9. 2009).
- Bevc, M. (ur.), Malačič, J., Prevolnik, V., Slabe – Erker, R., Sarka, D. (1996). Dejanski in potencialni beg možganov iz Slovenije – obseg, značilnosti in vzroki. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Bevc, M., Ogorevc, M. (2011). Emigracija slovenskih znanstvenikov v obdobju 1995-2009. IB revija, letnik XLV, 2011, št. 4, str. 39–48.
- Bevc, M. (ur.), Ogorevc, M., Koman, K. (2011). Emigracija slovenskih raziskovalcev in njihova zaposlitvena mobilnost znotraj Slovenije. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Faggian, A., McCann, P. (2009). Human capital and regional development. Poglavlje v: Capello, R. (ed.), Nijkamp, P. (ed.) (2009). Handbook on regional growth and development theories. Cheltenham, UK - Northampton, USA: Edward Elgar.
- GURS (2010). E-PROSTOR podatkovni portal. Podatki o mejah statističnih regij, določeni na podlagi mej občin. Ljubljana: Geodetska uprava Republike Slovenije Dostopno na: <http://e-prostor.gov.si/index.php?id=417> (30. 3. 2010).
- IZUM (2009). Podatkovna zbirka o organizacijah z raziskovalci ter številu raziskovalcev v teh organizacijah. Interna dokumentacija. Ljubljana–Maribor: Javna agencija RS za raziskovalno dejavnost – Inštitut informacijskih znanosti.
- Resolucija (2011). Resolucija o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2011–2020 (ReRIS11-20), Uradni list RS, št. 43/2011 (3. 6. 2011).
- SURS (2012). SI-STAT podatkovni portal. Podatki po statističnih regijah. Dostopno na: <http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Regije/Regije.asp> (6. 6. 2012).
- SURS (2012a). Slovenske regije v številkah 2012. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- SVLSRP (2010). Program spodbujanja konkurenčnosti Pomurske regije v obdobju 2010–2015. Ljubljana - Murska Sobota: Služba vlade Republike Slovenije za lokalno samoupravo in regionalno politiko.
- Zakon (2011). Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja (ZSRR-2). Uradni list RS, št. 20/2011 (18. 3. 2011).

ZNANJE KOT DRUŽBENA VREDNOTA — ČLOVEŠKI VIRI IN REGIONALNI RAZVOJ V SLOVENIJI

izr. prof. dr. Marjan Ravbar, znanstveni svetnik, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 332.1 (497.4)

JEL: O000, O150, O200, O310

Povzetek

Raziskave o družbi znanja, regionalnih inovacijskih sistemih in njihovem prispevku h gospodarski rasti so v znanstveni literaturi že uveljavljene. Pričujoči prispevek temelji na geografski analizi povezanosti med tehnološkim razvojem, faktorji konkurenčnosti in gospodarskimi učinki. Izhaja iz podmene, da gospodarska učinkovitost v pokrajini izhaja iz kakovosti človeškega kapitala, kjer so inovacije predpogoj za družbeni napredek, konkurenčnost in razvojni uspeh. V ospredju raziskovalnih zanimanj je geografska razporeditev razvojnih generatorjev, ki so pogosto razlog regionalnih nesorazmerij. Ustvarjalne socialne skupine nedvoumno vplivajo na regionalni razvoj. V njem analiziramo tudi prostorsko razprostranjenost družbe znanja na podlagi socialno-ekonomskih in razvojnih kazalnikov v Sloveniji. Ključna ugotovitev je, da so ta območja neenakomerno razporejena. Z največjimi deleži izstopajo predvsem zaposlitvena središča nacionalnega pomena in okoliške obmestne občine v nastajajočih mestnih regijah. Območja z velikim deležem ustvarjalnih poklicev so bolj inovativna, njihov ekonomski in družbeni razvoj pa je uspešnejši.

Ključne besede: družba znanja, geografija človeških virov, ustvarjalne socialne skupine, Slovenija

Abstract

Studies on the knowledge society and regional innovation systems and their contribution to economic growth are already well established in the research literature. This contribution is based on a geographical analysis of connections between technological knowledge, competitiveness factors, and economic effects. It proceeds from the hypothesis that the economic effectiveness in a region originates from the quality of human capital, in which innovations are the precondition for social progress, competitiveness, and developmental success. The research focuses on the geographical distribution of developmental generators, which often cause regional disparities. Creative social groups have a clear effect on regional development. This article analyses the spatial expansion of the knowledge society based on socioeconomic and development indicators in Slovenia. The key finding is that these areas are unevenly distributed. The high share of employment centres of national importance and neighbouring peri-urban municipalities in emerging urban regions stands out in particular. Areas with a high percentage of creative professions are more innovative and their economic and social development is more successful.

Key words: knowledge society, human resources geography, creative social groups, Slovenia

1. Uvod

Znanje in informacije sta poleg surovin, dela in kapitala četrti dejavnik gospodarskega napredka, ki pa ob prelomu iz 20. v 21. stoletje postaja ključnega pomena. Nova znanja, ki se izražajo bodisi z novimi proizvodi ali v obliki iznajdb, tehnoloških in organizacijskih pristopov prispevajo tudi k nastanku socialnih in regionalnih neenakosti. Nove oblike znanj namreč ne nastajajo povsod, hkrati in enakomerno, marveč pronicajo zgolj iz določenih inovacijskih središč, kar v številnih območjih zaostreje njihov izhodiščni položaj.

V sodobnosti se vedno pogosteje razglablja o različnih oblikah družbene učinkovitosti. Klasične raziskave, ki so doslej opozarjale na pomen razvojnih dejavnikov v pokrajinski podobi ter prikazovale gospodarsko

sestavo, prometno povezanost, energetska, komunalna in komunikacijska infrastruktura ter opremljenost s socialnimi, izobraževalnimi in storitvenimi dejavnostmi, izgubljajo pomen. V ospredje prihajajo novi vidiki raziskav, ki poskušajo proučiti povezanost med temeljnimi prvinami družbene (ne)uspešnosti. Mednje v zadnjem obdobju sodijo zlasti raziskave o funkcionalni povezanosti gospodarske strukture s pokrajinskimi značilnostmi (naravnimi viri), moderno komunikacijsko opremljenostjo, izobrazbeno ravnjo prebivalstva, obsegom in razvojem stopnje socialno-gospodarske in politične odprtosti (tolerantnosti) v družbi ter raziskave o inovacijskih lastnostih družbe kot ključnih razvojnih dejavnikov v napredku kakovosti življenjske ravni prebivalstva v geografsko zaključenih območjih (Florida, 2004). Zlasti pomembne so raziskave o pomenu in vplivu visoko produktivnih dejavnosti (angl. *venture capital*), ki

zahtevajo nove tehnološke in organizacijske prijeme. Ti so praviloma povezani s spremenjenimi potrebami na trgu delovne sile, ki jih običajno enačijo z novim znanjem.

Znanje je bilo vedno pomembno razvojno gibalno v družbi in še posebej v tistih geografsko zaokroženih območjih, ki izpolnjujejo gornja merila. Praviloma se to dogaja v vplivnih območjih velike zgoščenosti prebivalstva – v mestnih regijah. Te s tem odločilno prispevajo k preobrazbi gospodarskih struktur v funkcijsko zaokroženih regijah. Te spremembe posledično vplivajo zlasti na socialno ekonomsko preobrazbo (aktivnega) prebivalstva in na prostorske strukture v pokrajini, kjer se v sodobnosti sproža kopičenje znanja ter tudi mrežno povezovanje območij na regionalni in/ali tudi na svetovni ravni. Uporaba znanja s tem nima le daljnosežnih posledic na spremembe v proizvodnih procesih in na preobrazbo odnosov pri organizaciji in razporeditvi proizvodnje, marveč posledično vpliva tudi na stopnjo razvitosti družbene blaginje v pokrajini. Različni družbenogospodarski in naravogeografski pogoji so torej pogosto razlog regionalnih nesorazmerij, ki jih mozično sestavljajo posamezna pokrajinska območja z različno stopnjo razvitosti in hitrostjo preobrazbe strukturnih ter socialno-geografskih sprememb na nekaterih pokrajinskih območjih Slovenije.

Geografska analiza družbe znanja ne temelji na klasičnih ekonomsko-geografskih analitskih kazalnikih, kakor so na primer bruto dohodek na prebivalca, branžna struktura aktivnega prebivalstva ali stopnja zaposlenosti, temveč na novih izhodiščih, ki so se v nekaterih visoko razvitih industrijskih deželah izkazale kot preizkušeno merilo za preučevanje inovacijske uspešnosti gospodarskega razvoja. Številne empirične raziskave so dokazale, da uspevajo predvsem »ustvarjalne« družbe, ki že obstoječemu znanju omogočajo izdelavo kar najboljših, najhitrejših in najdonosnejših proizvodov v kombinaciji s storitvenimi in informacijskimi dejavnostmi.

2. Teoretske podlage in ključni pojmi

Družboslovne znanosti so za razumevanje odnosov o medsebojni povezanosti družbe znanja s stopnjo regionalne uspešnosti razvile veliko teorij. Temeljijo zlasti na proučevanju vplivov stopnje izobraženosti (v pomenu ustvarjalnosti) na elemente tehnološkega napredka. Le delo in kapital ne določata več gospodarskega napredka, pač pa je ustvarjalnost odločujoča gonilna sila gospodarske rasti v visoko razvitih družbah. Znanje tudi ni isto kakor ustvarjalnost. Ustvarjalni poklici so po mnenju Floride (2002) potencial, ki ga sestavlja celotna populacija naroda in s svojo poklicno sestavo prispeva k razvoju. Z ustvarjalnostjo je močno povezana še strpnost med socialnimi skupinami, ki prav tako sproža naložbene aktivnosti in s tem spodbuja gospodarski napredek. Podlaga za njihov razvoj pa so inovacije in interaktivni proces institucionalizirane državne ureditve ter na tej podlagi organizacija družbe.

Pojem »družba znanja« se je postopno začel uveljavljati kot družbenogospodarska razvojna zamisel že pri avstrijsko-ameriškem teoretiku upravljanja Druckerju (1970) v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Po prvotnem razumevanju je pomenila gospodarsko ureditev, kjer znanje v primerjavi s surovinami, kapitalom, infrastrukturno opremljenostjo, delom in bližino potrošnje (preskrbovalnih in oskrbnih funkcij) dobiva vse pomembnejšo vlogo. Njegovi učinki so v družbenem razvoju ugodne vplivali na gospodarsko rast, pa tudi na socialno diferenciacijo v družbi. To je bilo tudi obdobje, ko je v razvitih deželah prišlo do močnega povečanja državnih in zasebnih aktivnosti, zlasti v služnostnih dejavnostih ter hkrati do naglega povečevanja števila in kakovosti izobrazbene ravni, zlasti na akademski stopnji.

Teorijo o vzročni povezanosti med družbenim napredkom, količino nakopičenega znanja in tehnološkim razvojem v sodobnih družbah izpričujejo številni praktični dokazi. V družbi, ki želi ljudem prigrisodariti čim več blagostanja, se delež ustvarjenega dohodka s surovinami in masovno proizvodnjo zmanjšuje zaradi večanja znanja in izkušenj (know-how) in intelektualnih dejavnosti. Izobrazba in izobraženci so danes najpomembnejši kapital visoko razvitih družb, katerih cilj je zagotavljanje kakovosti življenja s čim manjšo porabo (naravnih) virov.

Različna poimenovanja, kjer znanje v družbenem napredku prevzema vodilno vlogo, je v osemdesetih letih dvajsetega stoletja spodbujala skupina frankofonskih raziskovalcev »Groupe de Recherche Européenne sur les Milieux Innovateurs« (*GREMI*), ki so s teoretskega vidika veliko prispevali k uveljavitvi pojma »ustvarjalno okolje« (Aydalot, 1986).

Pojem družba znanja je v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja sovpadal z drugimi pojmovanji sodobnih družbenih dogajanj. Pogosto ga spremljajo sinonimi, na primer »ekonomija znanja« (*knowledge economy*) in »na znanju temelječe gospodarstvo« (*knowledge based economy*), za katera je značilno hitro razvojno spreminjanje družbenogospodarskih razmer na podlagi strukturnih sprememb. Za družbo znanja se uporabljajo tudi sorodni izrazi, zlasti na primer »učee se regije« (Fromhold-Eisebith, 1995, 1999, 2004) in »ustvarjalno okolje« (Aydalot, 1986, Campagni, 1991, Maillat, Quévit in Senn, 1993). Povezani so z raziskavami o učinkih »postindustrijskega« oziroma »postfordističnega« načina proizvodnje na družbo. Spodbujajo jih zlasti analize o inovativnem regionalnem razvoju kot prisposodbi za sposobnost uspešnega prenosa novih znanj v prakso ter intenzivno povezovanje znanstveno-tehnoloških centrov z gospodarskimi omrežji in združenji.

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja so družbo znanja pričeli enačiti tudi s pojmom »informacijske družbe« (Maillat, Quévit in Senn, 1993, Fromhold-Eisebith, 2004). Raziskave so bile usmerjene v široko prežemanje dela

z računalniki in njenim omrežjem (internet), ki je zaradi hitrega pretoka informacij (tehnološki transfer) omogočil hitrejše medsebojno povezovanje gospodarstva in s tem nove oblike inovacijskih in povezovalnih procesov (mreženje). Zlasti se je povečal pomen znanja na področju komunikacijskih dejavnosti in njihovih organizacijskih sestavin (kakor na primer upravljanje z znanjem). Vse to je vplivalo na spremenjen način življenja. Spremenili so se standardi kakovosti življenja, na primer na področju ponudbe in opremljenosti s kulturnimi institucijami, različnih socialnih aktivnosti in možnosti za rekreacijo in prosti čas in podobno. Povečala se je zlasti stopnja mobilnosti prebivalstva, in to na svetovni in regionalni ravni.

Raziskave o družbi znanja in ustvarjalnosti se pri različnih družboslovnih znanstvenih disciplinah, ki se ukvarjajo s to problematiko, medsebojno dopolnjujejo:

- Sociologija prednostno motri nastanek, širjenje in izraboznanjavnost v institucionalnem kontekstu. Teoretske podlage izhajajo iz Freemanovih (1987) opredelitev inovacijskih sistemov mrežnega povezovanja gospodarskih združenj ter institucij v javnem in zasebnem sektorju, ob hkratni razpršenosti znanja na različnih področjih, čigar aktivnosti so sprožile hkratne interakcije na področju tehnoloških inovacij, informacijskih tehnologij in družbeno političnega podpornega okolja.
- Ekonomska spoznanja izhajajo iz neoklasične teorije rasti, ki jo pospešuje povezanost izobraževalnega sistema, inovacij in produktivnosti. Temelji na tehničnem napredku ter spodbudnem političnem in duhovnem ozračju (Schumpeter, 1934, Keynes, 1936, Solow, 1956, 1957, Swan, 1956). Poznejše raziskave temeljijo na tehnološkem napredku, temelječem na inovacijah, raziskovanju in kopičenju človeškega kapitala kot izvoru rasti. Povezanost novih znanj s podjetništvom rojeva komercializacijo novih idej, ki so gonilna sila gospodarskega napredka in s tem regionalnega razvoja (glej na primer Schumpeter, 1912, Feldman, 2000).
- Tudi teoretske in empirične raziskave geografije človeških virov (Läpple, 2001) so čedalje pomembnejše. Njihovo prevladujoče izhodišče je, da uveljavljanje znanja razlagajo s prostorsko razporeditvijo njihovih nosilcev. Izhajajo tudi iz teze, da globalizacija omogoča mreženje proizvodnje, ki je vse manj odvisna od regionalne vpetosti v zaključenih geografskih okoljih. Povezovanje v različne nadnacionalne tvorbe pomembno vpliva na prostorske strukture tudi v lokalnih okoljih. Pri tem ima izgrajevanje omrežja prometnih koridorjev daljnosežne posledice za razvoj mest kot razvojnih generatorjev. Omogoča širitev njihovih gravitacijskih zaledij in z njimi je povezana naraščajoča mobilnost prebivalstva. Vidni učinek je v oblikovanju mestnih regij in njihovih vplivnih območij, ki tako postajajo središče prestrukturiranja družbenih procesov. Z njimi se oblikujejo nove možnosti za mrežno

povezovanje in skrb za pospeševanje ugodnega gospodarskega vzdušja za človeški in socialni kapital, zlasti s ponudbo privlačnih lokacij za naseljevanje, s širjenjem ponudbe materialne in nematerialne infrastrukture. Kopičenje znanja tako vzajemno in obojestransko vpliva na oblikovanje mestnih regij in preobrazbo gospodarskih aktivnosti. V teh razmerah so se mesta kot razvojni generatorji prisiljena prilagajati spremenjenim silnicam, ki spodbujajo tekmovalnost in s tem konkurenčnost. Njihov geografski odsev se odraža v zgoščenosti teh aktivnosti zlasti v mestnih območjih z ugodnimi lokacijskimi pogoji.

3. Družba znanja

Razlage o temeljnih značilnostih družbe znanja niso enotne. Tudi na mednarodni ravni ni skupne natančne opredelitve pomena in vloge inovacijskih dejavnosti kot pomembnih sestavin družbe znanja. Pri pojasnjevanju obstajajo različni pristopi za njeno opredelitev. Razpon uporabe predstave pojma družbe znanja sega od ozkih razlag, ki temeljijo na učinkih tehnoloških inovacij, do celovitejših diskurzov.

Prvi pri vrednotenju izhajajo iz predpostavk, da je vzpostavitev na znanju temelječe družbe prvinsko povezana s tehnološkimi spremembami zlasti v industrijski proizvodnji. Po tej razlagi je razvoj inovacij na tehnično-tehnoloških področjih povezan z njihovo uporabo v praksi, ki predstavlja ključni element družbenega napredka (glej na primer: Stanovnik, Kos, 2005).

Pod pojmom inovacije razumemo zlasti nastajanje novih proizvodov in organizacijskih rešitev, ki se uveljavijo v proizvodnih procesih ali na trgu ter s tem prispevajo k razvoju produktivnosti in k blaginji v družbi. Ob inovacijah nastajajo nova samostojna podjetja ali pa se obstoječa povezujejo v omrežja z drugimi igralci (na primer s podpornimi podjetji in zlasti z raziskovalnimi ustanovami), ki ustvarjajo ali pa vpijajo nova znanja ter jih pretvarjajo v tržne izdelke. Tudi sposobnost podjetij, ki se prilagajajo spreminjajočim se razmeram na trgu, lahko označujemo kot inovacije (Schumpeter, 1912).

Poleg tega v literaturi posamezni avtorji razlikujejo različne oblike inovacij (Kujath, 2008), zlasti:

- tehnološko/naravoslovne,
- duhovno/družboslovne in
- ustvarjalno/kulturne inovacije.

Možnosti hitrejšega pretoka blaga, storitev in znanja so se z razvojem informacijskih tehnologij bistveno spremenile ter so sprožile globalizacijo gospodarstva in globalno delitev dela. Tehnološke inovacije in nove komunikacijske možnosti so v zadnjih letih 20. stoletja torej ustvarile razmere za razvoj na znanju temelječe

družbe. Dejansko pa gre za tesno prepletanje tehnično-tehnoloških, ekonomsko-geografskih in regionalno-geografskih procesov. Zato v OECD (Dosi, 1996) menijo, da gre pri uporabi pojma družbe znanja za izjemno zapleten proces, ki ga spremlja več podsistemov. Poleg tehnično-tehnološkega, kjer prednjačijo tehnološko intenzivne industrijske panoge, imajo posebno vlogo raziskovalne in razvojne dejavnosti, vključno s komercialnim vidikom. Vse pa temeljijo na znanju temeljčih storitvah in so usmerjene v organizirano razdeljevanje blaga in storitev (zlasti informacij). Pri tem imata pomembno vlogo zlasti delo in znanje z velikim deležem visoko usposobljenih delavcev (Knowledge for Development, 1999).

V primerjavi z obdobjem industrijske družbe je razlika v tem, da so tehnološke spremembe, zlasti na področju informacijskih in komunikacijskih tehnologij, pripeljale do korenitih družbenih sprememb v dojemanju družbe znanja. Spremenila se je izobrazbena raven prebivalstva in z njo na primer dejavniki, povezani z vsebinami izobraževalnih sistemov, za razvoj družbe znanja. Nastali so tudi prožnejša pravila in prožnejši standardi, kakor so jih narekovali sistemi za uravnavanje učinkovitosti v tradicionalnem razumevanju industrijske družbe. Inovacije imajo prav tako pomembno vlogo na področju zniževanja stroškov dela. Vse to pa se odraža v socialnih in prostorskih spremembah družbenega okolja.

Ko govorimo o družbi znanja in njenem pomenu, je nedvoumno, da na znanju temelječe gospodarstvo predstavlja gonilno silo razvoja. Strukturne spremembe so postindustrijsko družbo vzročno postavile pred nove izzive ne le na tehnično-tehnološkem, temveč tudi na gospodarskem in družbenem področju. Vsi posamični elementi pojavov človekovega delovanja imajo s tem svoj neposredni ali posredni odsev v pokrajinski stvarnosti. Družbo znanja lahko torej razlagamo s tremi razsežnostmi: tehnično-tehnološko, ekonomsko-geografsko in regionalno-geografsko. Vsaka izmed njih ima svojstvene in samobitne značilnosti, ki izhajajo iz različnih geografskih pojavnih lastnosti v pokrajini (slika 1).

Na znanju temelječo družbo torej sestavljajo številne dejavnosti. Pomembno je pridobivanje znanja na vseh področjih. Zlasti na naravoslovno-tehničnem, pa tudi na družboslovno-humanističnem. Ključna je njihova pretvorba v številna družbenih dogajanja in prepletanja. Njen osrednji del je učenje, in sicer na institucionalni, individualni in zlasti na podjetniški ravni. Družba znanja je torej neposredno povezana z nenehnim učenjem in ga lahko poimenujemo kot proces, ki je vgrajen v uspešnih družbeno-kulturnih okoljih (na nacionalni in/ali regionalni ravni). Razvoj novih znanj hkrati pomeni intenzivno osebno in institucionalno povezovanje akterjev na različnih področjih, zlasti pa med medsebojno sektorsko povezanimi branžami in tudi v določenih geografsko (medsebojno) povezanih okoljih, ki imajo pogosto tudi svetovne razsežnosti (na primer grozdi znanja ne poznajo meja).

Znanje, delo in učenje so v sodobnosti v nasprotju z linearnimi modeli iz obdobja industrijske družbe načrtovani interaktivno in so tesno povezani s posebnimi izobraževalnimi, socialnimi in kulturnimi ustanovami ter vedno tudi ne v skladu z ustaljenimi (privzgojenimi) navadami. Sodobna družba znanja ni odvisna le od lastnih sredstev, ampak zlasti od podpornega okolja, ki spodbuja inovacijske procese in jih običajno določa šest medsebojno povezanih področij:

- a) izobraževalni sistem;
- b) raziskovalni sistem (univerze, visokošolske in raziskovalne ustanove ter drugi razvojno-raziskovalni oddelki);
- c) financiranje znanja in inovacij;
- d) medsebojno povezovanje znotraj in med različnimi skupinami udeležencev;
- e) prenos novosti v gospodarstvo (proizvodnji) in na trge;
- f) inovacijam prijazna ureditev z gospodarskimi, političnimi in pravnimi odnosi v družbeni skupnosti, ki spodbuja konkurenčnost.

Hierarhični družbenogospodarski odnosi iz obdobja velikih gospodarskih in/ali državnih upravnih sistemov izgubljajo svoj pomen. Nadomeščajo jih vertikalno in

Slika 1: Razsežnosti družbe znanja in učinki na pokrajinsko podobo

Slika 2: Model razvojnih dejavnikov družbe znanja

horizontalno organizirane mreže sorodnih medsebojno povezanih sektorskih disciplin in ustanov, ki imajo še posebej pomembno vlogo v naravno in družbeno geografskih zakonitostih inovacijskih procesov na vseh področjih družbenega življenja. Na ta način znižujejo transakcijske, proizvodne in tudi druge družbene stroške. Spodbujajo tudi zaupanje med prebivalstvom, gospodarskimi in družbenimi akterji, izboljšujejo podjetniške veščine ipd. Ustvarjanje novega znanja in njegova izmenjava (na primer inovacij) sta neločljivo povezana tudi z medsebojnim sodelovanjem in komunikacijo ne le na svetovni ravni, ampak so zlasti pomembni v konkretnih lokalno prepletenih in medsebojno povezanih gravitacijskih območjih zlasti mestnih regij (slika 2).

Čeprav obstajajo svetovne mreže znanja, pa te kljub temu vendarle potrebujejo institucionalno in organizacijsko podporno okolje v geografsko in funkcijsko zaokroženem območju. Regionalna povezanost prepletov znanja je tako bistvenega pomena za medosebne izmenjave znanja (Jansen, 2004). Čeprav se skupni okvir znanja ustvarja na velike razdalje, so navkljub vsemu vendarle v večini primerov odločujoče osebne povezave znanja, povezane s konkretnimi razvojnimi generatorji v tistih urbanih središčih, ki izpolnjujejo znanju prijazne lokacijske pogoje. Kujath (2008) tovrstno povezanost imenuje kot lokacijsko lepljivost (angl. *locational stickiness*), ki se prilagaja posebnim lokalnim razmeram. V njih pa se akterji načrtno seznanjajo s tehnološkimi dosežki in nadalje »preoblikujejo/izboljšujejo« ideje s celega sveta. Prenos znanja in njegova učinkovita uporaba je danes ključnega pomena za gospodarsko uspešnost in socialni razvoj države ter zlasti njenih sestavnih delov v gravitacijsko zaokroženih vplivnih območjih mest. Poudarek je na ustvarjanju, uvajanju in koristni uporabi znanja. To je odvisno od kombinacije obstoječega znanja in/ali od sposobnosti kombiniranja različnih znanj (Holzmann, Jenkins, 2004).

Dejavniki družbe znanja se medsebojno prepletajo. V skladu z razvojno vlogo na znanju temelječe družbe so v njej različni poudarki. Na modelni ravni njene razsežnosti v vsej celovitosti in medsebojni povezanosti prikazuje slika 3. Vodilna načela družbe znanja in njenih vlog v družbenem okolju kot gonilnih globalizacijskih silnic sestavljajo povezanost človeških virov in njihove inovativnosti z družbeno učinkovitostjo, ki zagotavlja konkurenčnost. Združujejo jih tri ključne razsežnosti: tehnično-tehnološke, ekonomsko-geografske in regionalno-geografske. V tem celovitem krogotoku družbene učinkovitosti ima pomembno povezovalno vlogo tudi podporno okolje, ki ga sestavlja institucionalna organiziranost (na regionalni ravni) in dostopnost do sodobne infrastrukturne opremljenosti.

Tehnično-tehnološki vidik je poleg raznovrstnih oblik inovacij odločujoče povezan z dostopnostjo do kakovostnih informacijskih in komunikacijskih tehnologij (IKT). Podporno okolje z ustrezno infrastrukturo. IKT je v sodobni družbi »*conditio sine qua non*« za zagotavljanje družbene učinkovitosti. Vsebuje celotno infrastrukturno omrežje kot enotni sistem, ki zagotavlja razmere za razvoj (angl. »*social overhead capital*«) in ga je mogoče členiti na tri področja: (a) socialno infrastrukturo (mrežo zdravstvenih, izobraževalnih, kulturnih in podobnih ustanov), (b) tehnično infrastrukturo (prometno, telekomunikacijsko, komunalno, oskrbovalno in podobno opremo) ter (c) institucionalno infrastrukturo (javna uprava, notranja varnost, sodstvo in podobno). Infrastruktura pomaga podjetniškemu sektorju pri varčevanju proizvodnih stroškov (zlasti prometnih in transakcijskih). Infrastruktura zajema tudi tiste materialne in institucionalne dejavnosti ter naprave, ki v pokrajini sodelujejo pri proizvodnji in s tem pri gospodarskem razvoju, preskrbi prebivalstva ter oblikovanju naselbinskega sistema. torej odloča zlasti o produktivnosti in učinkovitosti javnih in zasebnih naložb ter sestavlja nujno podlago za nemoteno delovanje regionalnega razvoja.

Slika 3: Razsežnosti družbe znanja

Vir: prirejeno po Kujath s sodelavci 2008
 Oblikovanje: Jani Kozina, 2012

Gospodarske razsežnosti so povezane z učinki medsebojne povezanosti gospodarskih sektorjev, ki se prepletajo z ekonomijo znanja in človeškega kapitala. Obstajajo tudi pomembne vzročne povezave med podjetništvom in upravno-tehničnimi oblikami, ki lahko spodbujajo ali zavirajo prožnost razvoja podjetništva v določenem okolju.

In končno, regionalno-geografske in socialne razsežnosti utemljujejo pomembnost izobraževanja in usposabljanja. Preučevanje geografije človeških virov je povezano s preučevanjem izobrazbene ravni prebivalstva, ustvarjalnosti in raziskovalnih potencialov, ki so podlaga za stabilen pretok nove delovne sile, znanja in spodbujanja systemskega razmišljanja. Kopičenje ustvarjalnih prebivalstvenih skupin je v določenih geografsko zaokroženih območjih povezano z izbranimi gospodarskimi dejavnostmi, ki so v sodobnih razmerah vpete v tekmovalnost in zato takšna geografsko zaokrožena območja še posebej potrebujejo visoko izobražene in ustvarjalne sodelavce.

Središča gospodarske moči so osredotočena zlasti v urbani(zirani)h območjih. Najpomembnejšo vlogo imajo zlasti tista okolja, ki pospešujejo materialno, socialno, kulturno in simbolno (prepoznavnost), kakor je npr. sodobna infrastrukturna opremljenost. Vendar tudi za (ne)uspešnost mest veljajo posebni lokacijski in družbenogospodarski pogoji. Ta pa se skoraj po pravilu oblikujejo v večjih urbanih območjih s »kritično«

velikostjo aktivnega prebivalstva, zlasti v ustvarjalnih poklicih. Kajti ta lahko ponudijo bogastvo materialnih virov, kulturne in socialne raznolikosti ter s tem več priložnosti za raznovrstno ponudbo in povpraševanje na trgu delovne sile, kakršno zahteva družba znanja. Pri tem tovrstno delovno silo razumemo kot bazen znanja, ki je odprt za različne oblike sodelovanja. Temelji na spodbudnem okolju, sodobni komunikacijski in prometni infrastrukturi in raznovrstnosti ponudbe na trgu delovne sile. Skratka, s tega vidika je urbana družba sinonim za oblikovanje nastajajoče družbe znanja. Mestne regije so za družbo znanja torej »localities of learning« (Dosi, 1996).

V zadnjem obdobju se veliko govori o novi tehnološko-industrijski postfordistični paradigmi, kjer produkcijski sistemi nakazujejo težnjo po ustvarjanju strukturiranega mozaikaprilagodljivih, specializiranih, samoprilagodljivih lokalnih sistemov z medsebojno povezanostjo v okvirih celovitih omrežij (»network«). To tezo so še pred nedavnim močno kritizirali, ker so dvomili, da je mogoča pomembna dihonomija (ločevanje) med masovnimi (fordističnimi) in prilagodljivimi produkcijskimi sistemi. Res je očitno, da masovni produkcijski sistemi tudi v globalizacijskih pogojih niso preteklost, toda prav tako drži, da strukturno prilaganje v takih razmerah zahteva nove organizacijske oblike.

Za naseljevanje ustvarjalnih poklicev so se kot najbolj primerni lokacijski dejavniki izkazali tisti, ki so povezani

s prijazno pokrajinsko mikavnostjo (*»natural amenities«*), privlačnimi bivalnimi razmerami (pred tistimi s cenenimi bivalnimi razmerami), raznoliko kulturno ponudbo (*»cultural amenities«*), uspešnim šolskim sistemom ter možnostmi nadaljnega izobraževanja, z znanstvenoraziskovalno (zlasti tehnološko) tradicijo in sodobno infrastrukturno opremo, velikim številom visoko kvalificiranih strokovnjakov v že obstoječih podjetjih z visoko tehnologijo ali tehnoloških parkih (univerzah in/ali raziskovalnih ustanovah), z majhnim deležem industrijskih podjetij, zlasti tistih, ki onesnažujejo okolje, in tista območja, ki so se odzvala pozivom po okolju prijazni proizvodnji, območja z bogato ponudbo specializiranih poslovnih storitev (*»business services«*), ki so sposobni še naprej razvijati proizvode visoke tehnologije, območja, ki že dalj časa izkazujejo živahen in stabilen prebivalstveni razvoj ter središča z že izgrajenim omrežjem sodobnih informacijskih povezav.

Produkcijski procesi znanja imajo svetovne in hkrati tudi regionalne razsežnosti. Lastnosti družbe znanja so še posebej povezane s spodbujanjem podpornega okolja na regionalnih/lokalnih ravneh. Zato se v sodobnosti težišča družbe znanja prenašajo z (nad)nacionalnih tudi na regionalne ravni.

4. Izbira kazalnikov in metodologija vrednotenja družbe znanja

Za operacionalizacijo vrednotenja smo oblikovali sistem kazalnikov, ki vsebujejo tehnično-tehnološke, ekonomsko-geografske in regionalno-geografske razsežnosti družbe znanja in so statistično dosegljivi ter bralcu razumljivi in nazorni. Z njimi smo analizirali prostorsko razprostranjenost, učinkovitost ter prednosti in pomanjkljivosti posameznih geografskih območij v Sloveniji. Geografsko zaokrožena območja smo oblikovali na podlagi območij lokalnih skupnosti in/ali razvojnih regij. Pozornost namenjamo temeljnim značilnostim gospodarske in socialno-geografske preobrazbe družbe, ki jo narekuje ustvarjalno okolje kot pglavitno gibalno sodobnega družbenega napredka. Cilj izbire kazalnikov

je razumljivo ovrednotiti inovacijsko moč in učinkovitost družbe na lokalni in regionalni ravni. Z vrednotenjem omogočamo tudi možnost konkretizacije razvojnih dejavnikov družbe znanja z natančno opredeljenimi in merljivimi številčnimi vrednostmi. Izbiro kazalnikov, povezano z dostopnimi podatkovnimi zbirkami, prikazuje tabela 1.

Vrednotenja sistemov družbe znanja na podlagi gornje izbire kazalnikov in uspešnosti posameznih geografskih območij je poenostavitev predpostavke o raznolikih modelih družbe znanja, povezanih z značilnostmi gospodarske rasti, inovativnosti, tehnoloških izboljšav in kakovosti življenjskega okolja.

Pri vrednotenju medsebojne povezanosti družbe znanja smo torej s posebnim naborom kazalnikov v povezanem raziskovalnem modelu primerjali:

(I) tehnično-tehnološki vidik, ki ga podpirajo kazalniki infrastrukturne opremljenosti. V tem sklopu smo najprej primerjali število patentov. V tej povezavi ima pomembno vlogo tudi število točk, zbranih z objavami znanstvenih člankov in navedbe v revijah ter indeks razvoja podjetništva. Infrastrukturno opremljenost smo vrednotili z deležem gospodinjstev z dostopom do širokopasovnega omrežja in dostopnostjo do pomembnejših zaposlitvenih središč.

(II) Ekonomsko-geografski vidik vrednotenja je povezan z gostoto trga delovne sile, zlasti v skupini, ki je povezana z ustvarjalnostjo in obsegom naložb. V ta namen smo izbrali naslednje kazalnike: gostota delovnih mest, indeks zaposlenosti, lokacijska divergenca, indeks propulzivnosti, indeks ustvarjalnosti, indeks talenta in indeks vrednosti naložb.

(III) Regionalno-geografski vidik družbe znanja je povezan z medsebojno povezanostjo izobrazbene ravni, šolajoče se mlade generacije, strukture aktivnega prebivalstva v regionalnih in lokalnih okoljih. Socialno-geografske kazalnike in njihovo razporeditev po kraju bivanja tako predstavljajo: delež delovno aktivnega

Tabela 1: Seznam spremenljivk po posameznih razsežnostih družbe znanja

Družba znanja		
Tehnološka razsežnost	Gospodarska razsežnost	Regionalnogeografska razsežnost
Število patentov	Gostota delovnih mest	Izobrazbena raven
Znanstvene objave	Indeks propulzivnosti	Gostota študentov
Indeks podjetništva	Lokacijska divergenca	Indeks zaposlenosti
Dostopnost do interneta	Indeks delovnih mest	Indeks ustvarjalnosti po kraju bivanja
Prometna dostopnost	Indeks ustvarjalnosti po kraju dela	Stopnja urbanizacije
	Število raziskovalcev	Velikost vplivnega območja
	Indeks talenta	Stopnja urbanizacije in rast
	Indeks naložb	

prebivalstva s terciarno izobrazbo, gostota delovno aktivnega prebivalstva v ustvarjalnih poklicih po kraju bivanja in gostota študentov v terciarnem izobraževanju glede na kraj bivanja. Geografsko privlačnost območij pa dodatno spodbujata tudi indeks zaposlenosti in indeks ustvarjalnosti socialno-geografskih skupin aktivnega prebivalstva. In končno, gospodarska uspešnost je v določenem okolju odvisna od stopnje gostote prebivalstva in stopnje urbanizacije, ki pospešuje konkurenčnost ter njihovo število določa razvojne priložnosti v določenem geografskem okolju. V ta namen smo vrednotili še velikost neposrednega gravitacijskega zaledja, stopnjo središčnosti in urbaniziranosti.

S preučevanjem družbe znanja želimo odgovoriti na nekaj ključnih vprašanj, kar lahko prispeva k boljšemu razumevanju in osvetlitvi tega celovitega pojava v Sloveniji. Na splošno lahko ta vprašanja razdelimo na dva dela. V prvem želimo s podrobno analizo izbranih kazalnikov preučiti ključne lastnosti dejavnikov družbe znanja in njihovo medsebojno povezanost. V drugem delu pa smo na podlagi bistvenih dejavnikov preverili, ali je Slovenija na ravni lokalnih skupnosti in/ali regij mogoče razdeliti na posamezna sorodna območja, ki kažejo skupne ali podobne značilnosti družbe znanja. Z odgovori na raziskovalna vprašanja želimo izluščiti usmeritve, kako (s katerimi ukrepi) in kje usmerjati razvoj, ki vodi v približevanje družbi znanja, kakršno poznamo v gospodarsko uspešnih razvitejših državah sveta. Za odgovore na ta vprašanja smo uporabili faktorsko analizo, za tipologijo lokalnih skupnosti v sorodna območja s skupnimi značilnostmi pa razvrščanje v skupine (več o tem: Ravbar, Kozina, 2012).

5. Geografska razporeditev in tipologija območij glede na dejavnike družbe znanja

Analiza statističnih podatkov delovno aktivnega prebivalstva po občinah delovnega mesta in področnih skupinah poklicev, ki jih spremlja SURS, je za leti 2008 in 2010 pokazala, da je gospodarska kriza močno spremenila trg delovne sile. Število aktivnega prebivalstva se je zmanjšalo od 858.345 na 790.967 ali z 42,4 % na 38,6 %. Med razvojnimi regijami so nadpovprečni upad števila aktivnega prebivalstva zabeležili v Pomurju, na Koroškem, Goriškem, Savinjskem in v Zasavju. Med občinami pa se je v Semiču, Svetem Andražu in Svetem Juriju v Slovenskih Goricah, Hodošu, Svetem Tomažu, Sveti Ani, Mirni Peči, Solčavi, Blokah, Središču ob Dravi, Trnovski vasi, Taboru, Hajdini, Gornjih Petrovcih, Tišini in Zavrču delež aktivnega prebivalstva zmanjšal za več kakor četrtno.

Kljub zmanjšanju števila delovno aktivnega prebivalstva in povečanju brezposelnosti, ki se je v dobrih dveh letih skoraj podvojila (od 63.216 v letu 2008 na 115.132 začetkom leta 2011), so v tem obdobju nastale velike

spremembe na trgu delovne sile. V opazovanem obdobju 2008–2010, ko se je skupno število delovno aktivnega prebivalstva zmanjšalo za 67.378, se dogajajo pomembne strukturne spremembe. Pogled v standardno klasifikacijo poklicev razkriva nekaj socialno-ekonomskih razlogov gospodarske krize, ki nakazujejo, da gospodarska struktura zaposlenih ni bila kos svetovnim izzivom. Na eni strani je opazen padec aktivnega prebivalstva v skupini poklicev, ki zahtevajo nižjo raven znanja, in poklicev na srednji ali nizki stopnji zahtevnosti. Ta so se zmanjšala za 78.428 ali za 11 %. Na drugi strani pa se povečuje število zaposlenih v skupini poklicev, ki zahtevajo najvišjo stopnjo izobrazbene ravni. Število aktivnega prebivalstva v tej skupini se je povečalo za 11.050 ali 8 % in predstavlja petino vsega aktivnega prebivalstva. Med njimi jih je 37 % v osrednji Sloveniji.

Analiza razvojnih dejavnikov družbe znanja po razvojnih regijah izkazuje neenakomerno razporeditev, zlasti glede kazalnikov, povezanih z znanstvenimi objavami, indeksom talenta, številom delovnih mest na 1000 prebivalcev, indeksom naložb, prometno dostopnostjo in številom prebivalcev v mestnih središčih in njihovih zaledjih.

Znanstvene objave so med vsemi kazalniki najbolj neenakomerno razporejene. Njihovo število je izrazito vezano na razvojne regije z večjim številom visokošolskih ustanov. Tako prihaja do močne zgoščenosti predvsem v osrednjeslovenski, podravski, obalno-kraški in deloma goriški regiji, kjer imajo svoj sedež vse štiri univerze. V drugih razvojnih regijah je objavlanje člankov v znanstvenih revijah zanemarljivo. Podobno kakor znanstvene objave se prostorsko razporeja tudi njim soroden kazalnik, indeks talenta, čeprav so razlike med regijami v tem primeru nekoliko manjše.

Povezanost v neenakomerni razporeditvi lahko opazimo še med kazalniki, kakor so: število prebivalcev, število delovnih mest na 1000 prebivalcev in indeks naložb. V regijah z večjim številom prebivalstva je praviloma zgoščeno večje število gospodarskih dejavnosti, kar ima za posledico večje število delovnih mest in investicij. Visoke vrednosti dosegajo zlasti osrednjeslovenska, podravska in savinjska regija, nizke pa koroška, pomurska, notranjsko-kraška, posavska in zasavska regija. Regija, ki glede tega pozitivno izstopa, je obalno-kraška, saj kljub populacijski majhnosti izkazuje zelo intenzivne gospodarske dejavnosti z nadpovprečnim številom delovnih mest in investicij. Po številu prebivalstva je na primer ta regija štirikrat manjša od osrednjeslovenske, ki tudi sicer po vseh treh merilih dosega najvišje vrednosti, vendar se po številu delovnih mest na 1000 prebivalcev in indeksa naložb uvršča takoj za njo. Podobne težnje lahko opazimo tudi v dolenski in goriški regiji, medtem ko je gorenjska primer regije, ki bi glede na svojo velikost morala imeti bistveno več delovnih mest ter močnejše spodbujati naložbe. Tu se nazorno odraža čedalje večji

ustroj Kranja kot satelitskega mesta Ljubljane, ki s svojo gospodarsko razvojno strukturo ni dovolj zanimiv za investitorje.

Med dejavniki družbe znanja, ki prikazujejo stanje izobrazbe in infrastrukturne opremljenosti, so regionalne razlike precej manjše. Izobrazbena raven, ki jo prikazuje delež delovno aktivnih prebivalcev po kraju bivanja s terciarno izobrazbo, izstopa edino v osrednjeslovenski regiji. V njej je takih prebivalcev za eno tretjino, medtem ko jih je v drugih regijah med eno petino in dobro četrtino. Je pa s tega vidika opazna delitev na bolj izobraženo zahodno (gorenjska, goriška, notranjsko-kraška, obalno-kraška in osrednjeslovenska regija) in nekoliko manj izobraženo vzhodno (dolenjska, koroška, podravska, pomurska, savinjska, posavska in zasavska regija) Slovenijo. Pri kazalniku števila študentov na 1000 prebivalcev podobno kakor pri izobrazbeni ravni večjih regionalnih razlik ni zaznati. V vsaki regiji živi približno 50 študentov na 1000 prebivalcev, delitve na vzhodno in zahodno Slovenijo pa v tem primeru nismo zaznali. Tudi glede dostopnosti do interneta o večjih regionalnih razlikah ne moremo govoriti. Nekoliko večjo pokritost s priključki širokopasovne internetne povezave lahko opazimo le na območjih, kjer so največja urbana središča (osrednjeslovenska, podravska, obalno-kraška, savinjska in gorenjska regija). Drugi kazalnik, ki prikazuje stanje infrastrukturne opremljenosti, je v tem primeru nekoliko poseben, saj je vrednost prometne dostopnosti do regionalnega središča odvisna tudi od velikosti in prostorskega obsega regij ter geografske raznolikosti

razvojnih regij. Tako je na primer po tem kazalniku najvišje ovrednotena najmanjša zasavska regija, pa čeprav po kakovosti zlasti cestne infrastrukture nikakor ne sodi med najboljše opremljene.

Kazalniki, ki prikazujejo razvoj podjetništva, delovnih mest in zaposlenih s poudarkom na ustvarjalnih poklicih, nakazujejo, da is teh vidikov v obdobju 2006–2010 bistvenega povečanja regionalnih razlik ni bilo. Število podjetij se je v omenjenem obdobju v Sloveniji povečalo za skoraj dve tretjini, najmanj v goriški regiji, najbolj pa, zanimivo, v pomurski regiji (kar so očitno posledica državnih razvojnih spodbud za strukturno prestrukturiranje gospodarstva kot nadomestilu za razkroj tekstilne industrije v Pomurju).

Število delovnih mest oziroma zaposlenih se je v tem času na ravni države zmanjšalo, kar je posledica zadnjega obdobja 2008–2010, ko se je začela gospodarska recesija. Do rahlega povečanja je prišlo samo v osrednjeslovenski in obalno-kraški regiji, do največjega zmanjšanja pa v pomurski, zasavski in koroški regiji. Kljub temu se je v preučevanem obdobju močno povečalo število prebivalcev z ustvarjalnim poklicem, kar je za Slovenijo kot družbo znanja dober obet.

Napodlagisinteznega pregleda dejavnikov družbe znanja lahko razvojne regije razdelimo v tri skupine (slika 4). V prvo skupino sodijo regije, ki izkazujejo nadpovprečne ali vsaj povprečne vrednosti v večini uporabljenih kazalnikov družbe znanja. To so osrednjeslovenska,

Slika 4: Tipologija razvojnih regij glede na dejavnike družbe znanja

podravska in obalno-kraška regija. V drugo skupino lahko uvrstimo regije, ki imajo zelo nizke vrednosti za kazalnik znanstvenih objav in nižje vrednosti za kazalnik indeks talenta, medtem ko so vrednosti pri drugih kazalnikih blizu državnega povprečja. To so gorenjska, goriška, dolenska in savinjska regija. Za tretjo skupino so značilne manjše regije, ki izkazujejo zelo nizke vrednosti za kazalnika znanstvene objave in indeks talenta ter nekoliko nižje vrednosti za kazalnika delovna mesta na 1000 prebivalcev in indeks naložb, medtem ko so po drugih kazalnikih vrednosti dokaj povprečne. To so koroška, notranjsko-kraška, pomurska, posavska in zasavska regija.

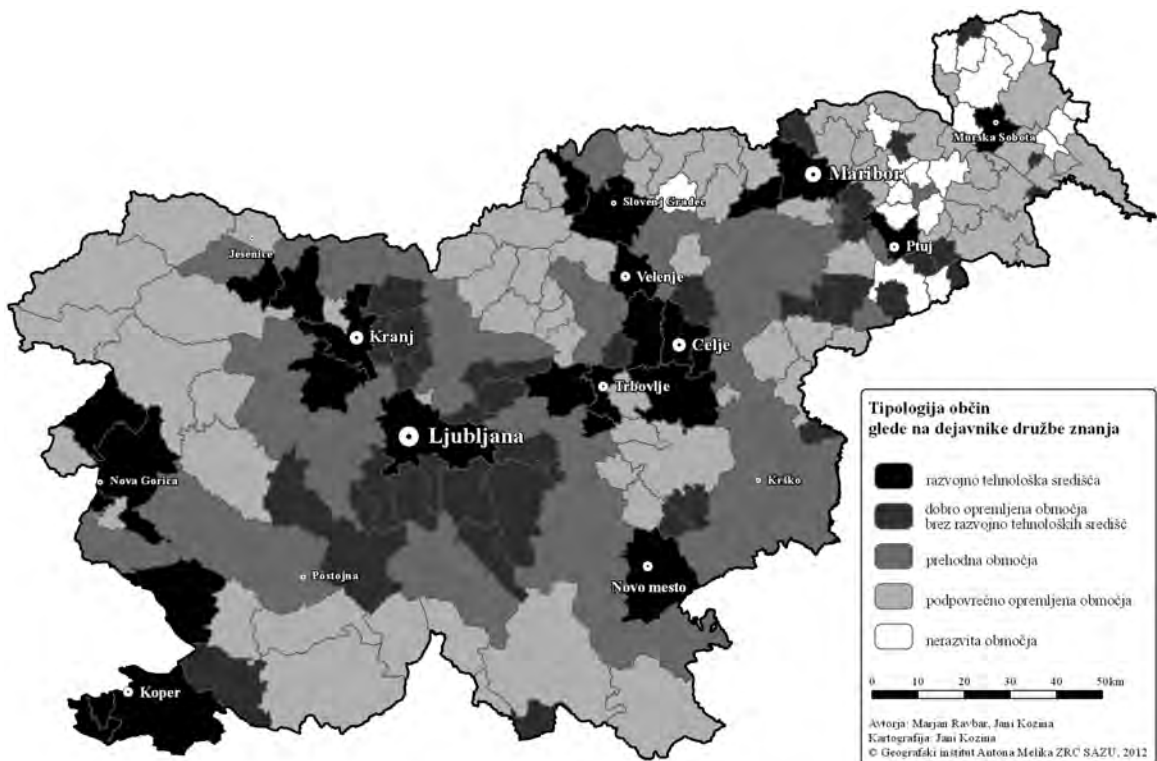
Lokalne skupnosti smo glede na dejavnike družbe znanja z metodo razvrščanja v skupine razdelili v pet skupin. Na ta način smo dobili sintezno karto, ki prikazuje posamezna območja s skupnimi ali podobnimi značilnostmi dejavnikov družbe znanja (slika 5).

Skupino 1 predstavljajo vodilna razvojno-tehnološka središča. Tvori jih 26 občin (12,4 %). Gre za območja, ki se uvrščajo visoko zlasti na podlagi faktorja mestne aglomerativnosti. Glede tega izstopajo predvsem mestne občine Ljubljana, Maribor, Koper, Celje, Novo mesto in Kranj, ki so hkrati središča visokošolskih ustanov. Zanje so značilna središčnost, pomembno gravitacijsko zaledje in velika gostota poseljenosti in delovnih mest, še zlasti v raziskovalnih dejavnostih, dobra infrastrukturna opremljenost ter velika gospodarska aktivnost, podprta z investicijami. V tej skupini občin so tudi nekatera druga

pomembnejša središča regionalnega pomena. Izjema so le nekoliko manjši Jesenice, Postojna in Krško. Hkrati je za to skupino značilno, da se ne uvršča najvišje po drugih treh faktorjih (faktor človeškega kapitala, faktor razvoja (ustvarjalnih) delovnih mest, faktor razvoja (ustvarjalnega) prebivalstva). Konkretnije to pomeni, da imajo občine te skupine v primerjavi z drugimi deli Slovenije relativno nižjo gostoto človeškega kapitala (delež prebivalstva s terciarno izobrazbo in delež študentov po kraju bivanja), v zadnjih letih pa se je v njih zgostilo tudi relativno manj (ustvarjalnih) delovnih mest in tamkaj živečega aktivnega oziroma ustvarjalnega prebivalstva. To lahko pojasnimo z že znanimi dejstvi, da imajo mestna središča poleg mestotvornih tudi veliko mestoslužnih dejavnosti, ki ne zaposlujejo samo visoko kvalificirane delovne sile. V največjih mestih se v primerjavi z drugimi naselji izrazito zgoščajo le poklici za opravljanje najbolj zahtevnih delovnih mest. To so zlasti raziskovalci v raziskovalnih in visokošolskih organizacijah.

Skupino 2 sestavljajo dobro opremljena obmestna območja v zaledju razvojno tehnoloških središč. Skupna značilnost je, da se v vplivnih obmestnih območjih večjih slovenskih mest prebivalstvo še naprej močneje naseljuje, zlasti v skupini ustvarjalnih delovnih mest, kjer je suburbanizacija tudi sicer najbolj izrazita. Tovrstna območja v naši raziskavi predstavljajo skupino dobro opremljenih območij brez razvojno-tehnoloških središč. Vanjo je vključenih 39 občin (18,6 %). Ta skupina v veliki meri odraža željo Slovencev po bivanju v mirnem,

Slika 5: Tipologija občin glede na dejavnike družbe znanja

zelenem okolju, v bližini večjega mestnega središča, z dobrim dostopom do infrastrukture (Hočevar in Uršič, 2007). Opisane značilnosti v zavesti Slovencev in tudi na splošno predstavljajo kakovostno bivalno okolje. Že s pogledom na sliko 5 znotraj skupine opremljenih območij brez razvojno-tehnoloških središč močno izstopa prostorska zgoščenost občin v okolici Ljubljane. V njih za razliko od drugih občin iz iste skupine prihaja do močnejšega povečevanja (ustvarjalnega) delovno aktivnega prebivalstva po kraju bivanja in dela.

Skupino 3 sestavlja 56 občin (26,7%). V bistvu bi jo z vidika družbe znanja lahko označili za izrazito prehodno. Na eni strani je zanjo značilna zelo visoka stopnja človeškega kapitala. V teh občinah je glede na druga območja v Sloveniji delež visoko izobraženega prebivalstva in študentov po kraju bivanja nadpovprečen. S tem je močno povezana tudi nekoliko intenzivnejša gostota (ustvarjalnega) delovno aktivnega prebivalstva po kraju bivanja. Ugodne razmere glede stanja in razvoja človeških virov pa v občinah te skupine niso pravi odsev razvoja podjetništva in (ustvarjalnih) delovnih mest. Občine te skupine imajo torej družbeni potencial za gospodarski razvoj. Zanje ugoden je tudi njihov položaj, saj gre večinoma za območja z dobro infrastrukturno opremljenostjo. Gre torej za območja v širšem zaledju večjih mest in bližini glavnih prometnih osi, ki bodo v prihodnosti zagotovo morala več storiti za prenos pridobljenih znanj v prakso in njihovo uveljavitev v gospodarstvu.

Podpovprečno razvite lokalne skupnosti 4. skupine predstavljajo redkeje poseljena in infrastrukturno slabše opremljena območja. Skupaj obsegajo 70 občin (33,3%), kar je največ po izbrani tipologiji. Z vsebinskega vidika bi jih lahko označili kot nasprotje razvojno tehnološkimi območjem. V tem primeru gre torej za redkeje poseljena in infrastrukturno slabše opremljena območja. Zlasti za lokalne skupnosti iz te skupine v vzhodni polovici države je značilna tudi nižja stopnja človeškega kapitala, medtem ko imajo občine na zahodu države bolj izobraženo prebivalstvo in ugodnejše težnje v zagotavljanju novih (ustvarjalnih) delovnih mest. Slednje velja zlasti za gospodarsko razvitejša območja na območju Idrije, Cerknega in Tolmina.

Zadnjo, 5. skupino zaznamujejo močno podpovprečna območja družbe znanja. V tej skupini so večja sklenjena območja na Goričkem, v Prekmurju, v Slovenskih goricah in Halozah. Gre za najmanjšo skupino, ki skupaj obsega le 19 občin (9,0%). Po faktorju mestne aglomerativnosti se podobno kakor skupina 4 uvršča nižje na lestvici. Prav tako so za ta območja značilne nižje vrednosti po faktorju človeškega kapitala, kar pomeni, da tu na splošno prebiva manjši delež ljudi z visoko ali potencialno visoko izobrazbo. Je pa za ta območja spodbudno, da so v zadnjih letih naredila pozitiven preskok v razvoju podjetništva ter naseljevanju in zaposlovanju (ustvarjalnega) aktivnega dela prebivalstva. Slednje je

najbolj izrazito na območju Halož, Slovenskih goric in občin v vzhodnem delu Prekmurja.

6. Sklep

Geografska razprostranjenost družbe znanja, katere sinonim so ustvarjalni človeški potenciali, je eden ključnih generatorjev družbenega razvoja. Z njim so pomembno povezani socialno-ekonomski učinki in tudi regionalna nesorazmerja v pokrajini. Med slovenskimi mesti (in pokrajinskimi značilnostmi območij) so velike razlike v gospodarski moči in ponudbi zaposlitvenih možnosti (delovnih mest). Temelj za to so razvojne možnosti, ki narekujejo, katere gospodarske in upravne ukrepe je treba sprožiti. Izbira ukrepov je običajno odvisna od zadostnega števila (kritične mase) ustvarjalnih poklicev, ki so te ukrepe sposobni izvajati. Ti dejavniki odločajo o razvojnih priložnostih mest in lokalno pogojenih značilnostih v upravno oblikovanih razvojnih regijah.

Kakor so že napovedovali dokumenti OECD (Dosi, 1996), je vzpon nekaterih območij povezan z gostoto razvojnih aktivnosti v konkurenčnih razvojnih (mestnih) regijah. Socialno-kulturne razmere, družbeni dejavniki in razvojne zmožnosti, ki določajo obseg znanja, so ob podrobnejšem pregledu na ravni lokalnih skupnosti tudi v Sloveniji pokazali na neenakomerno razporeditev in osredotočenost le v nekaj največjih slovenskih mestnih aglomeracijah, ki izžarevajo tehnične in družbene inovacije ter zaradi njih ustvarjajo nove zarodke gospodarske rasti. Rast je v največji meri povezana s sektorsko specializacijo zlasti v ljubljanski razvojni regiji in širjenjem njenega vplivnega območja proti podeželskim območjem ob prometnih koridorjih izven upravno določenega formalnega obsega razvojne regije. Tu je gostota največja. V nasprotju z informacijami, ki so dandanes dosegljive v vsakem trenutku in skoraj slehernem delu države, so znanje, ustvarjalnost in izkušnje, povezani s konkretnimi ustvarjalnimi socialnimi skupinami, po naši analizi večinoma osredotočeni le v Ljubljani, Mariboru, Kopru, Celju z Velenjem, Kranju in Novem mestu ter pogojno tudi Novi Gorici s Šempetrom, pri čemer so manjša zaposlitvena središča in odročnejše občine od njih največkrat odrezane, tam živeči prebivalci pa odvisni od obsežnih dnevnih potovanj v našeta urbana središča. Poleg tega se obsežni deli znotraj razvojnih regij v Sloveniji še vedno soočajo s tradicionalnimi razvojnimi problemi med mesti in odročnimi podeželskimi območji, staranjem prebivalstva in omejenim dostopom do storitev in javnih funkcij.

Postopne spremembe v funkcijah slovenskih mest in obmestnih naselij opazujemo že od druge polovice osemdesetih let prejšnjega stoletja. Učinki preobrazbe v prostorskih funkcijah se najbolj izrazito odražajo v propadanju tradicionalnih industrijskih območij in porajanju metropolitizacijskih teženj v okolici

značilnih in gospodarsko uspešnih mest, zlasti Ljubljane. Ob začetku stoletja so se začele ponovno poglobljati regionalne razlike. Spremembe v urbanih funkcijah so posledica dejstev, da so se korenito spremenili mehanizmi, ki uravnavajo položaj zaposlitvenih središč v hierarhiji mest. Na vodilnem mestu so inovacijski impulzi in razvoj, ki je spodbujen od zunaj in s pomočjo velikih gospodarskih sistemov, ki se širijo iz središč zlasti na obrobje in vzpostavljajo nove meje gravitacijskih območij s spremenjenimi prostorskimi vzorci. Tudi v širših gravitacijskih zaledjih se na novo oblikujejo območja, ki niso le pasivna, namenjena mobilnim podjetjem, temveč se ob prevladujoči funkciji spalnih naselij postopno oblikujejo zametki propulzivnih služnostnih dejavnosti. Na splošno gre za nove organizacijsko ločene enote večjih proizvodnih firm na temeljih točno določenih lokacijskih značilnosti območij, ki so na podlagi posebnih virov družbe znanja sposobna ustvarjati sodobne inovacijske razvojne proizvodne procese. Pomembna je tudi ugotovitev, da preobrat v funkcijah urbanega sistema ne temelji na enostavnem prelaganju dejavnosti z razvitejših območij na manj razvita, ampak se je izkazalo, da imajo razvojni procesi tudi svojo notranjo dinamiko, ki dajejo propulzivnim območjem poseben razvojni zagon (Maillat, 1992).

Usposobljene institucije in/ali organizirana združenja, ki prenašajo znanje, so še bolj neenakomerno razporejene in niso dostopne vsem družbenim skupinam. Ozko so povezane tudi z močjo odločanja in na ta način močno zgoščene v Ljubljani. Prostorsko neenakomerna delitev človeških virov je sicer pod globalizacijskimi vplivi razpršena, na kar vplivajo kakovostni informacijski tokovi. Prostorska nesorazmerja se zaradi migracijskih tokov ljudi z višjo stopnjo izobrazbe usmerjena proti inovacijskim jedrom, zato se samo še zaostrejejo. Tudi povpraševanje gospodarstva po diplomantih različnih izobrazbenih smeri je prostorsko neenakomerno razporejeno.

Regionalno-geografska analiza družbe znanja je tudi v Sloveniji potrdila, da je regionalna proizvodna usmerjenost pogosto razlog gospodarske nesorazmernosti. Odločujočo vlogo pri tem imata izobrazbena struktura in infrastrukturna opremljenost, ki vplivata na gospodarsko strukturo območij in hitrost strukturnih sprememb. Analiza je pokazala vzročno povezanost med dejavniki konkurenčnosti in gospodarskimi učinki. Kapital (naložbe) in človeški viri (delo, znanje in informacije) so se izkazali kot eden izmed ključnih dejavnikov gospodarskega napredka.

Slovenija je država z veliko odgovornosti na ravni 12 razvojnih regij, ki imajo ključno vlogo pri oblikovanju regionalne politike, čeprav kazalniki kažejo, da funkcionalna realnost na ravni ključnih razvojnih dejavnikov ne upošteva normativno določenih regionalnih meja in jih zato ni moč šteti za resnična funkcionalna območja. Funkcionalne regije so namreč

tista območja, v katerih se prepleta velik del dnevnih aktivnosti na področju gospodarskih in družbenih dejavnosti državljanov in gospodarskih združenj. Z upravno določenimi razvojnimi regijami se ne ujemajo niti učinki prelivanja znanja in gospodarskih povezav. Razvojne regije bi morale postati vse bolj medsebojno povezane. Funkcionalna realnosti zdaj presega meje razvojnih regij. Ljudje in podjetja so ne glede na upravno regionalizacijo vse bolj povezani v širših območjih, kar je razvidno iz tokov dnevne migracije, gospodarskih specializacijah in poslovnih vezeh. Gospodarski tokovi se razširjajo tudi prek nacionalnih meja v obliki čezmejnih funkcionalnih regij.

Več bi lahko naredili za usklajevanje medregionalnih politik. Na prenosu znanja temelječa regionalna politika zahteva izboljšanje konkurenčnosti na nacionalni in regionalni ravni, uveljavljanje mehanizmov za povezovanje mest v enotni urbani sistem, oblikovanje stalnih »regionalnih« teles oziroma združenj za krepitev povezovanja in razvijanje regionalne zavesti pri skupnih nalogah, kar z drugimi besedami pomeni oblikovanje inovativnih in prilagodljivih upravljavskih regij. Oblikovanje mrežnih in partnerskih odnosov zahteva preobrazbo obstoječih strategij pri pospeševanju regionalnega razvoja. Uravnoteženi razvoj v sodobni paradigmi vključuje tudi oblikovanje novih razmerij med mesti in podeželjem. Pomembna je zlasti razpršitev znanja in inovacij, ki izboljšuje splošno izobrazbeno raven in poklicne posebnosti tudi v depresivnih območjih kot sestavnih delih povezovanja posameznih enot v večja, medsebojno povezana območja, s čimer se zagotavljajo minimalni standardi dostopnosti do razvojno-inovacijskih generatorjev razvoja.

Pri udejanjanju uravnoteženega policentričnega razvoja ima ključno vlogo tudi uvajanje raznovrstnosti gospodarskih temeljev, zlasti na območjih, ki so močno odvisna od ene same dejavnosti (sektorja). Oblikovanje mrežnih in partnerskih odnosov med slovenskimi mesti pomeni preobrat obstoječih strategij pospeševanja regionalnega razvoja. Pri gospodarsko naravnanih analizah (regionalno upravljanje) si pripravo kvalitativnih ukrepov predstavljamo zlasti pri razvoju endogenih zmogljivosti v razdrobljenih lokalnih skupnostih na podeželju. Druga značilnost pase izkazuje v pomanjkanju visoke tehnološke (»high-tech«) zaposlenosti v večini razvojnih regij. Spodbujanje rasti produktivnosti dela v teh regijah je pomemben izziv regionalnega razvoja v Sloveniji.

V že oblikovanih mestnih regijah in njihovih vplivnih območjih ne prihaja samo do prostorske razpršenosti proizvodnih zmogljivosti, ampak tudi do zgoščevanja zlasti finančnih in drugih upravljavskih funkcij. Stremljenje h »koncentrirani dekoncentraciji« ekonomsko-geografskih funkcij se ne odraža le v prostorski razporeditvi »prožnih« delovnih mest ustvarjalnih poklicev, ampak tudi v razpršenosti lokacij

s sodobnimi tehnologijami. Te zakonitosti veljajo tudi pri neenakomerni razporeditvi človeških virov, ki je prav tako podrejena razprševanju, zlasti glede kraja bivanja, na katero vplivajo predvsem infrastrukturna opremljenost, kakovost bivanja izven mestnih središč in kakovostni informacijski tokovi kot sodobni dejavniki privlačnosti.

Literatura in viri

- Aydalot, P. 1986: *Milieus innovateurs en l'Europe*. Paris.
- Campagni, R. 1991: *Innovation networks: Spatial perspectives*. London.
- Dosi, G. 1996: *The Contribution of Economic Theory to the Understanding of a Knowledge-based Economy*. OECD: *Employment and Growth in the Knowledge-based Economy*. Pariz.
- Drucker, P. 1970: *Technology, Management and Society*. New York.
- Feldman, M. 2000: *Location and Innovation: The New Economic Geography of Innovation, Spillovers and Agglomeration*. *The Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford.
- Florida, R. 2002: *The Economic Geography of Talent*. *Annals of the American Association of Geographers* 92.
- Florida, R. 2004: *The Rise of the Creative Class : and how it's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York.
- Freeman, C. 1987: *Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan*. London.
- Freeman, R. B. 2005: *Does Globalization of the Scientific/Engineering Workforce Threaten U.S. Economic Leadership?* NBER Working Paper No. 11457. Cambridge.
- Fromhold-Eisebith, M. 1995: *Das »kreative Milieu« als Motor regionalwirtschaftlicher Entwicklung. Forschungstrends und Erfassungsmöglichkeiten*. *Geographische Zeitschrift* 83, 3—4. Stuttgart.
- Fromhold-Eisebith, M. 1999: *Das »kreative Milieu« nur theoretisches Konzept oder Instrument der Regionalentwicklung? Raumordnung und Raumforschung*. Bayreuth.
- Fromhold-Eisebith, M. 2004: *Innovative Milieu and Social Capital – Complementary or Redundant Concepts of Collaboration-based Regional Development?* *European Planning Studies* 12, 6. Abingdon.
- Hočevar, M., Uršič, M. 2007: *Protiurbanost kot način življenja*. Ljubljana.
- Holzmann-Jenkins, A. 2004: *Kommunales Wissensmanagement als Zukunftsaufgabe der Stadt und der Region*. Dunaj.
- Jansen, D. 2004: *Networks, Social Capital and Knowledge Production*. *FÖV Discussion Papers* 8.
- Keynes, J. M. 1936: *General Theory of Employment, Interest and Money*. London.
- Knowledge for Development. Svetovna banka. Washington, 1999.
- Kujath, H. J. 2008: *Raumentwicklungspolitische Ansätze zur Förderung der Wissensgesellschaft*. *Praxis Heft 58*. Bonn.
- Kujath, H. J., Pflanz, K., Stein, A., Zillmer, S. 2008: *Raumentwicklungspolitische Ansätze zur Förderung der Wissensgesellschaft, Bundesministerium für Verkehr, Bau und Stadtentwicklung*. *Praxis Heft 58*. Berlin.
- Läpple, D. 2001: *Stadt und Region in Zeiten der globalisierung und Digitalisierung*. *Deutsche Zeitschrift für Komunalwissenschaft* 2.
- Maillat, D. 1992: *The Innovation Process and the Role of the Milieu*. *Enterprises innovatrices et development territorial*. Neuchâtel.
- Maillat, D., Quévit, M., Senn, L. 1993: *Réseaux d'innovation et milieux innovateurs: un pari pour le développement régional*. Neuchâtel.
- Ravbar, M. 1999: *Eine Auswahl von Indikatoren der Regionalentwicklung zur Erforschung regionaler Disparitäten. Gleichwertige Lebensbedingungen in Mitteleuropa: ein tragfähiges Konzept für die Raumordnung?* *Arbeitsmaterial* 253. Hannover.
- Ravbar, M., Kozina, J. 2012: *Geografski pogledi na družbo znanja v Sloveniji*. Založba ZRC SAZU. Ljubljana
- Schumpeter, J. A. 1912: *Die Theorie wirtschaftlichen Entwicklung*. Berlin.
- Schumpeter, J. A. 1934: *The Theory of Economic Development*. Cambridge.
- Solow, R. M. 1956: *A Contribution to the Theory of Economic Growth*. *Quarterly Journal of Economics* 70-1.
- Solow, R. M. 1957: *Technical Change and the Aggregate Production Function*. *Review of Economics and Statistics* 39.
- Stanovnik, P., Kos, M. 2005: *Technology Foresight in Slovenia*. Ljubljana.
- Swan, T. W. 1956: *Economic Growth and Capital Accumulation*. *Economic Record* 32.

POTENCIALNA KONFLIKTNOST NOVIH OBLIK RURALNOSTI V SLOVENIJI

dr. Franc Trček, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
UDK 711.2 (497.4)
JEL: R580

Povzetek

V prispevku analiziramo nove oblike (so)bivanja v ruralnem okolju, v katerem živi vedno več urbane populacije. Stiki novih in starih življenjskih stilov v ruralnem prostoru predstavlja potencialni vir konfliktov med novimi in starimi prebivalci (pol)ruralnih območij pri načrtovanju prihodnjega lokalnega in regionalnega razvoja. Namen članka je predstaviti nove oblike ruralnega bivanja ter opozoriti na že obstoječe in potencialne konfliktnosti, ki iz njih izhajajo.

Ključne besede: rurbanizacija, nove oblike ruralnosti, urbano-ruralno partnerstvo, konfliktnost, regionalni razvoj

Abstract

This paper examines new forms of living in rural areas; increasing numbers of the urban population now live there. The meeting of the old and new lifestyles in the rural area represents a potential source of conflict between new and old residents of the (semi)rural areas in the planning of future local and regional development. The purpose of this paper is to present new forms of rural living and to draw attention to existing and potential conflicts arising from them.

Key words: rurbanisation, new rural lifestyles, urban-rural partnership, conflicts, regional development

Uvod

V prispevku se ukvarjam z novimi oblikami (so)bivanja v ruralnem okolju, ki ga vedno bolj naseljujejo urbani prebivalci, ki jih lahko večinoma uvrstimo v t. i. ustvarjalni razred. Ob njih se oblikuje tudi lokalni sloj prebivalstva, katerega bivalno okolje je ruralno, delovno okolje pa urbano ali primestno, če že ne opravljajo svojega poklica na daljavo ali na terenu. Te spremembe in stiki novih življenjskih stilov in slojev v ruralnem prostoru predstavljajo potencialni vir konfliktov pri načrtovanju prihodnjega lokalnega in regionalnega razvoja med novimi in starimi prebivalci (pol)ruralnih območij. Namen članka je predstaviti nove oblike ruralnega bivanja ter opozoriti na že obstoječe in tudi potencialne konfliktnosti, ki iz njih izhajajo.

Vloga informacijsko-komunikacijskih tehnologij pri naseljevanju novih ruralcev

Danes lahko govorimo o banalizaciji informacijsko-komunikacijskih tehnologij. S tem pojmom označujemo dejstvo, da neka konkretna tehnologija in iz nje izpeljani tehnični pripomočki postanejo samoumevna orodja našega vsakdanjega delovanja. V novejši zgodovini tehnološkega preoblikovanja našega delovno-bivalno-prostočasovnega okolja je razširitev uporabe mobilne

telefonije najbolj idealen primer hitre banalizacije uporabe neke tehnologije.

V slabem desetletju je postalo samoumevno, da uporabljamo prenosne telefone. Postali smo stalno dostopni, kar nakazujeta že naslova (Constant touch, Agar 2002 in Perpetual Contact, Katz & Aakhus (ed.) 2003) tudi dveh od prvih resnejših družboslovnih analiz nove teleposredovane komunikacijske dostopnosti. Vsakdanja uporaba mobilne telefonije, če izvzamemo predšolske otroke, ki si sicer želijo imeti svoje mobilnike, a jim starši to bolj ali manj uspešno preprečujejo, in manjšo skupino starostnikov, ki odklanjajo "nove tehnologije", je postala tako samoumevna, da so neuporabnik zunaj omenjenih dveh skupin in razlogi njihove neuporabe običajno povezani s protikulturnimi in protiglobalističnimi stališči. Za številna področja družbenega delovanja lahko trdimo, da ne obstaja več kraljestvo svobode, ki nam bi omogočalo, če uporabim Viriliov izraz, pravico do informacijske slepote. Na številnih področjih in v številnih poklicih trenutna informacijsko-komunikacijska (tele) dostopnost ni več svoboščina, ampak samoumevnost.

Ker namen prispevka ni razprava o nujnosti nenehne informacijske povezanosti, ampak razmislek o novi oblikah začasnega ali stalnega bivanja v ruralnih, pogosto tudi perifernih območjih Slovenije, razmislek o novih oblikah ruralnosti ter potencialni konfliktnosti, ki jo ta prinaša, zlasti v odnosu med starimi in novimi prebivalci ruralnih predelov ter starimi in novimi oblikami

ruralnosti, zadostuje, da se zavedamo prepletenosti in odvisnosti našega vsakdanjega delovanja (tako pri delu kakor zunaj njega) in bivanja od banalizirane in personificirane (glej Trček in Platinovšek, 2007) uporabe informacijsko-komunikacijskih tehnologij, ki omogoča naselitev novih ruralcev ter njihovo povezanost s poslovnimi in osebnimi omrežji.

Nove ruralnosti — razvojno značilne zgodbe

Ob poskusih razumevanja novih oblik bivanja v ruralnem okolju ter njihovega prepleta z ostanki starih t. i. klasičnih oblik ruralnega življenja družboslovci pogosto prehitro zdrsnemo v samopoeitične konceptualno-teoretične razlage. Te so razumljive le nam samim, ali pa še to ne, če pripadamo drugim teoretskim smerem ali šolam. Ker je namen naše razprave predstavitev sprememb ruralno-urbanega partnerstva interdisciplinarnemu krogu strokovnjakov, ki se ukvarjajo z urbanim in prostorskim ter ekonomskim razvojem, bom namesto nabora konceptualno-hipotetičnih trditev raje ubral alternativno pot pripovedovanja zgodb.

Pripovedovanje zgodb (storytelling) je v poststrukturalističnem družboslovju uveljavljeni metodološki pristop (Antonino 1991), ki je do neke mere prevzet iz psihoterapevtskih praks, kjer se je najprej razvil. Uporaba metode pripovedovanja zgodb je razširjena pri narativnih analizah s številnih področij družboslovja in humanizma (glej Nash ed. 1990). Pogosto se uporablja pri raziskovanju manjšin in v poskusih globljega razumevanja številnih družbeno-prostorskih problematik (glej npr. članek Barberjeve in sodelavcev (Barber et al. 2007) o uporabi metode pri razumevanju odzivov na hurikan Katrina, članek Miller in Zacharya (2007) o uporabi metode pripovedovanja zgodb pri proučevanju problematike ruralnega življenja ter monografijo Pollette (2006) o uporabi te metode pri analizi političnih protestov). Seveda se moramo zavedati tudi omejitve tega narativnega metodološkega pristopa, ki ne omogoča abstrahirajočega posploševanja. V prostorskih študijah je ob boljšem poznejšem razumevanju družbeno-prostorskih konfliktov predvsem uporaben za razumevanje in izpostavljanje dolgoročnih razvojnih trendov, ki trenutno še niso tako vidni, da bi jih prostorske stroke v zadostni meri upoštevale pri načrtovanju prihodnjega družbeno-prostorskega razvoja.

V nadaljevanju bom predstavil pet zgodb iz Slovenije ali povezanih s Slovenijo iz zadnjih petnajstih let. Te zgodbe so povzetek pridobljenih izkušenj iz lastnega aplikativnega raziskovalnega sodelovanja ali pa analitični povzetek zgodb iz javnosti. Zgodbe zadevajo nove načine ruralnega bivanja in težave, ki nastajajo ob iskanju novega ruralno-urbanega sobivanja, če že ne partnerstva. Zgodbe so seveda izluščene iz nabora

številnih podobnih možnih zgodb, ker s svojimi primeri kažejo na najbolj značilne dolgoročne razvojne trende in z njimi povezane težave. Te v podobnih oblikah že nastajajo ali pa lahko predvidevamo, da bodo začele nastajati v bližnji prihodnosti na različnih koncih Slovenije.

Angleži z Goričkega

Goričko je dolgo časa veljalo za eno od najbolj obrobnih, razvojno zaostalih in prometno težje dostopnih slovenskih regij, kjer se prebivalstvo zmanjšuje in stara. Tisti, ki so vztrajali na tem gričevnatem območju, so se preživljali z ekstenzivnim kmetovanjem na manjših kmetijah in z delom v prekmurskem tekstilnem gigantu MURA ali z delom, pogosto na črno, v sosednji Avstriji. Nekaj časa v devetdesetih letih pa je bila donosna dodatna dejavnost za nekatere od domačinov tudi soudeležba v mednarodnih kriminalnih omrežjih pri tihotapljenju ljudi na Zahod.

Danes je Goričko še vedno obrobna regija, kjer se je oblikovala prva večja naselitvena kolonija tujcev v samostojni Sloveniji. Ta je v najboljših časih štela okoli 500 prebivalcev. Večina teh tujcev, lastnikov počitniških hišic in manjših kmečkih posesti, je bila Angležev. Prihod novih prebivalcev v ruralno okolje je bilo povezano z dvema ključnima dejavnikoma: uvedbo neposredne nizkocenovne letalske povezave Gradec—London (in nekaj časa tudi Maribor—London) in prihodom prekmurskega zeta angleškega porekla. Ta je med iskanjem svoje individualne tržne niše v novem bivalnem okolju našel možnost zaslužka s posredništvom pri nepremičninskih poslih prodaje podeželskih hišic in posesti na Goričkem svojim sodržavljanom.

V dokaj tradicionalnem ruralnem okolju so domačini sprva pričakovano nezaupljivo ali celo z neodobravanjem sprejeli nove prišleke, a se je postopno začelo oblikovati novo ruralno-urbano partnerstvo. Angleži, ki so po grobih ocenah sredi preteklega desetletja kupili približno 300 posesti ter jih uporabljali za občasno bivanje in v nekaj primerih tudi za stalno bivanje, so prinesli finančna sredstva ter povpraševanje po delu za obnovo kupljenih objektov in njihovo vzdrževane med njihovo odsotnostjo. Postalni so tudi redni kupci prehrabnih izdelkov s tamkajšnjih kmetij.

To sožitje je začelo zanimati javnosti in leta 2008 je postalo tudi tema dokumentarnega feljtona "Tea time na Goričkem" slovenske nacionalne televizije (scenarij in režija Aleš Nadai). Novinarji tiskanih medijev so poskušali prikazati in razumeti novo obliko sožitja. Prikazovali so skupna nedeljska druženja v lokalnih "pubih", oblikovanje skupnih sociolektov in nove zaposlitvene možnosti. Čeprav bi za resnejšo družboslovno analizo potrebovali več časa in podatkov s terena, lahko rečemo, da je bila uspešnost ruralno-urbanega partnerstva

posledica dobrohotne nenasilnosti novih prišlekov, ki so se pogosto naučili vsaj osnovnega sporazumevanja v regionalnem dialektu, ter spoznanja domačinov, da jim ti novi prišleki omogočajo razvoj lokalno-regionalne mikroekonomije, ki pogosto predstavlja varnejši vir zaslužka v primerjavi s prej prevladujočimi.

Ob ukinitvi nizkocenovne letalske povezave in aktualni finančni krizi, ki je znižala vrednost angleškega funta in podražila hipotekarna posojila, se je tok prišlekov ustavil. Tako v feljtonu o usodi Prekmurja v časopisu Dnevnik novinar Tomaž Klipšteter (2009) ugotavlja, da "Angleži pakirajo", kakor izpostavi tudi eden od, verjetno uredniško dodanih, mednaslovov. Sožitje Angležev in domačinov na Goričkem je predstavljalo socio-kulturološko in tudi ekonomsko zanimivo ter večinoma uspešno in nekonfliktno obliko sobivanja, a se je kljub temu izkazala za zelo ranljivo.

Čeprav so Angleži z Goriškega v intervjujih še v času največjega uspeha te zgodbe zelo neposredno povedali, da ni nujno, da je Goričko njihova zadnja in trajna bivalna (občasna) destinacija, kar je že takrat dolgoročno postavljalo pod vprašaj to novo obliko kohabitacijske ekonomije, sta bila ukinitvev nizkocenovne letalske povezave in finančna kriza tista dejavnika, ki sta končala to uspešno zgodbo. Nepremičninsko-posredniški angleško-slovenski par, ki je poskrbel za večino prodanih posesti (po njihovi samooceni okoli 240 prodanih posesti), s katerim se v feljtonu pogovarja Klipšteter, ugotavlja, da so Angleži "... doma prodali vse, na Goričkem kupili hišico, jo obnovili, s preostalimi funti na hranilni knjižici pa so nameravali brezskrbno živeti do smrti. A so se ušтели" (Klipšteter 2009) ter sklene, kako so "v štirih letih zapravili vse, rešilnega načrta pa niso imeli. Zdaj so obtičali tukaj" (ibid.). Po zadnjih informacijah, ki jih imam s terena, pa se tudi tisti, ki so ostali na Goričkem, pritožujejo, da je življenje v Sloveniji dražje kakor v Angliji, zato želijo prodati svoje posesti in oditi nazaj v Anglijo. Izbrani primer kaže na izrazito ranljivost tovrstnih na prvi pogled uspešnih oblik sobivanja.

Nočemo "krematorija"!

Poskusi sobivanja med novimi prebivalci, ki so bivanje v ruralnem okolju izbrali med številnimi možnostmi, ter domačini, ki so praviloma ujeti v ruralno okolje, brez realnih možnosti za alternativne oblike bivanja na drugih lokacijah, se ne razrešujejo nujno v sožitju, ki smo ga predstavili v prejšnji zgodbi. Primer zgodbe o "krematoriju", kakor so jo poimenovali domačini in povzeli mediji, je zelo značilen primer konflikta, ki nastane že ob prihodu tujca, kadar ta s svojo bivanjsko kulturo izstopa s svojo drugačnostjo.

Širše območje občine Kranjska Gora v bližini območja slovenskega obalnega pasu in Krasa velja za najbolj zelena lokacija za počitniško hišo ali druga bivališča

slovenskih ekonomskih tranzicijskih uspešnežev. V občini Kranjska Gora so številni akterji s področja gradbeništva in nepremičnin v zadnjem desetletju poskušali napraviti velike dobičke. Tako je na področju občine pred finančno krizo kvadratni meter novozgrajenih ali obnovljenih nepremičnin dosegal vrednost 4000—5000 EUR.

Na območju vasice Podkoren, katere vaško jedro je spomeniško zaščiten, je zasebni graditelj kupil zazidljivo parcelo in na njej zgradil hišo. Najeti arhitekturni biro Gregorc-Vrhovec arhitekti je novogradnjo načrtoval ob upoštevanju tradicionalne gradnje v alpskem stilu. Črne lesene hiše v izvedbi Riko hiše kot moderne interpretacije značilne lokalne arhitekture domačini niso sprejeli. Dojeli so jo kot neopisljivo grd tujek v sicer "idiličnem alpskem okolju", ki "kazi podobo celotne vasi". Stavbo z "grdimi velikimi okni" so domačini poimenovali "krematorij". Združili so se v civilno iniciativo, ki je s za svojo peticijo zelo hitro zbrala več kakor 230 podpisov. V peticiji so zahtevali rušenje "krematorija" in vzpostavitev "okrnjene idilične podobe vasice v prvotno stanje".

Ob zanimanju medijev za to neuspešno sobivanje modernega in tradicionalnega so vaščani izpostavljali, da gre gotovo za osebo z dobrimi političnimi zvezami, ki je izigrala zakonske omejitve. Bistvo zgodbe dobro ponazori naslov članka v časopisu Dnevnik: "Žabarji" zgradili "krematorij": visoka zastekljena črna lesena hiša, arhitekturni biser ali tujek v zavarovani vasi Podkoren?" (glej <http://www.dnevnik.si/novice/slovenija/1042255804>). Dejstva, da ima lastnik vse potrebne dokumente in vsa potrebna dovoljenja za gradnjo, pa tudi razlage arhitektov, da gre za upoštevanje lokalne arhitekturne dediščine in strinjanje urbanistično-arhitekturne stroke, da gre za kakovostno reinterpretacijo lokalne stavbne dediščine ter dejstvo, da so bili arhitekti za hišo celo nagrajeni z alpine award 2011, mednarodnim priznanjem za najboljšo alpsko arhitekturo, niso prepričali domačinov.

Sodelavci iz Maroka

Čeprav v prvih dveh zgodbah nismo izpostavljali pomena IKT, je razumljivo, da možnost stalne informacijsko-komunikacijske dostopnosti omogoča porajanje novih skupin ruralnih prebivalcev. Novodobni ruralci, ki pogosto prihajajo iz sektorjev, povezanih z industrijo ustvarjalnosti (glej Hartley (ed.) 2005), svoja bivališča izkoriščajo časovno na zelo pestre načine. Ti segajo od počitniških hišic in dodatnega bivališča pa vse do krajših ali daljših časovnih obdobj, ko jim bivanje na podeželju postane primarna oblika bivanja.

Naslednja zgodba spada med tiste, ki brez IKT sploh ne bi bila mogoča. Gre za slovensko-angleški par, ki se preživlja s prevajanjem. Večinoma prevajajo dokumente za najvišje slovenske državne organe. Par, ki ceni urbani in ruralni način bivanja, je živel v najetem

stanovanju v središču stare Ljubljane. Najemnina je bila celo v primerjavi z drugimi evropskimi prestolnicami visoka. Oba sta tudi ljubitelja magrebške kulture. Ob naraščajočih stroških najema in bivanja v središču Ljubljane sta se odločila, da se preselita v Maroko. Tam sta za enako ceno, ki sta jo plačevala za najem srednje velikega stanovanja v središču Ljubljane, najela manjšo podeželsko vilo z bazenom in služabnikom v bližnji okolici enega od večjih maroških mest.

Zamenjava kraja stalnega prebivališča ali odločitev za nomadske oblike bivanja so seveda mogoče, ker je poklic prevajalca takšen, da lahko večino dela opravita na daljavo, saj dejanska prostorska lokacija ne vpliva na opravljanje dela pod pogojem, da ima dostop do interneta. V zgodbi predstavljeni par še naprej večino svojega dela opravlja iz Maroka za potrebe slovenskih državnih organov. Gre za prakso, ki seveda ni nova, saj je o njej že pred 25 leti pisal Drago Kos (Glej Kos 1987 in Svetlik (ur.) 1988). Je pa seveda nov njen razmah v zadnjem desetletju v Sloveniji, zlasti v obliki dvo- in večdomicilnosti pripadnikov t. i. ustvarjalnega razreda.

Krajinski park Dragonja — med naravo in infrastrukturo

Dragonja je presihajoča 22 kilometrov dolga rečica, ki se vije skozi zaledje Slovenske Istre in ustvarja zanimive geomorfološke pojave. Teče po ruralnem območju, za katerega je značilno tako izseljevanje prebivalstva kakor tudi opuščanje klasičnega kmetovanja. Posledica tega je v zgornjem in srednjem toku proces renaturalizacije in ohranjanja pestrosti naravnega biotopa z bogatim številom rastlinskih in živalskih vrst.

Sredi devetdesetih let je nastala ideja naravovarstvenikov o oblikovanju krajinskega parka Dragonja. Ker gre za območje, ki ne bi preneslo množičnega turizma, so že od začetka oblikovanja parka razmišljali o mehanizmih omejevanja obiskov. Tako bi obiskovalce usmerjali na parkirišča na obrobju parka in omogočala spoznavanje Dragonje s pešačenjem in kolesarjenjem po parku.

Za uspešno uresničitev ideje krajinskega parka Dragonja je bilo seveda treba pridobiti lokalno prebivalstvo, ki se večinoma preživlja z delom v industriji, turizmu in drugih storitvenih dejavnostih v priobalnem pasu. Že na prvih razgrnitvah ideje o parku v občinskih skupnostih pa se je izkazalo, da so razmišljanja o parku med naravovarstveniki in domačini povsem nasprotna. Prvi so zagovarjali ohranitev trenutnega stanja ob razvoju ustreznih pravnih mehanizmov za njegovo ohranjanje in kar se da omejeno število posegov v naravno okolje. Domačini pa so razvoj krajinskega parka videli predvsem kot rešitev za njihovo trenutne infrastrukturno zaostalost.

Nastanek krajinskega parka je bil v očeh domačinov

razumljen kot priložnost, ko bo nekdo od zunaj, v pogovornem jeziku pogosto označevan kot "država", pripeljal do vasi v zaledju priobalnega pasu manjkajočo infrastrukturo. Domačini so razumeli vizijo parka predvsem kot izgradnjo kakovostnih asfaltnih cest, javne razsvetljave, ureditev težav pri oskrbi z vodo, do katerih prihaja zlasti poleti, ureditev bolj kakovostne oskrbe z električno energijo, ki bi omogočala razvoj obrtnišva in drobnega gospodarstva, ter navsezadnje tudi tako, da bo "država" uredila kakovostno informacijsko infrastrukturo, vključno z internetom, tudi v vaseh.

Naravovarstveniki niso bili pripravljeni na nasprotni razvojni scenarij in so še naprej poskušali prepričati domačine v pravilnost svojega pristopa k oblikovanju krajinskega parka. Ker je bilo med naravovarstvenimi pobudniki veliko takih, ki niso bili domačini, se jih je hitro prijela značilna oznaka furešti (tujci). Od te slabšalne oznake je bil le korak do ugotovitve, da ob nerazumevanju infrastrukturnih potreb lokalnih prebivalcev furešti želijo ohraniti območje v (infrastrukturni) revščini. Ob nastalem položaju, ko dve ključni skupini razumeta vizijo parka nasprotno, je ideja o krajinskem parku propadla.

Razvojne dileme občine Grosuplje — rekreacijsko-naravna oaza proti razvoju drobnega gospodarstva?

Občina Grosuplje je srednje velika slovenska občina, ki obsega 134 kvadratnih kilometrov in ima nekaj čez 18.000 prebivalcev. Ti živijo v 66 naseljih. Od tega jih slaba polovica živi v občinskem središču Grosuplje in naselju Šmarje-Sap. V občini je še nekaj krajev z več kakor 500 prebivalcev. Velika večina naselji (59) v občini pa ima manj kakor 500 prebivalcev. Za občino je značilno naraščanje števila prebivalcev v dveh največjih krajih in naseljih v bližini avtoceste. Rast števila prebivalcev je posledica suburbanizacije v Ljubljanski urbani regiji (več o trendih suburbanizacije v Sloveniji glej v Hočevar et al. 2005). Nova demografska struktura občine izrazito poudarja njeno delitev na (sub)urbani in ruralni del, ki nalaga občinski (samo)upravi razmislek o novih prostorsko-razvojnih politikah. Za potrebe prihodnjih smernic prostorskega razvoja občine smo raziskovalci Centra za prostorsko sociologijo v letu 2006 izvedli javnomnenjsko raziskavo "Razvojno-prostorske dileme Občine Grosuplje". Raziskava, izvedena na reprezentativnem vzorcu polnoletnih občanov, je pokazala, da obstaja konfliktna situacija glede pogledov na prihodnjo razvojno usmeritev občine.

Razlike v pogledih na razvojne prednostne naloge, ki smo jih ugotovili v analizah anketne raziskave, nastajajo zaradi delitve na suburbano in ruralno prebivalstvo. Na eni strani so prebivalci večjih naselji v občini, ki so naklonjeni prednostnim nalogam občine, med katerimi sta razvoj rekreacijskih površin in okološki turizem na temelju naravne pestrosti. Zagovorniki rekreativno-

turistične razvojne prednostne naloge so praviloma višje izobraženi novi priseljenci v občino (večinoma iz Mestne občine Ljubljana) in višje izobraženi prebivalci, ki že daljši čas ali vse življenje živijo v občini Grosuplje. Večina jih dela v Ljubljani in se glede svoje teritorialne pripadnosti čuti bolj navezana na Ljubljansko (urbano) regijo kakor pa na Dolenjsko regijo.

Po drugi strani imamo zagovornike obrtniško-gospodarske razvojne strategije, ki so iz manjših naselji v občini. Gre večinoma za ruralno prebivalstvo z nižjo (poklicno) izobrazbo. V večji meri so zaposleni v podjetjih v občini Grosuplje. Zanje je značilna teritorialno istovetenje z Dolenjsko regijo. Izboljšanje kakovosti svojega življenja vidijo v razvoju manjšega in srednje velikega podjetništva ter v podpori samostojnih obrtnikov.

Če izvzamemo manjši del podjetniških pobud, vezanih na prvo razvojno strategijo (rekreativni turizem, gostinstvo), ugotavljamo, da obstaja potencialni razvojni konflikt med (sub)urbanim in ruralnim prebivalstvom občine. Ker si občinska uprava želi izoblikovati bolj prepoznavno urbano podobo občine, ob dejstvu, da se Grosuplje iz trga z naraščanjem števila prebivalcev spreminja v manjše mestece brez jasne urbane podobe, lahko v prihodnosti predvidevamo politične konflikte o razvojnih prednostnih nalogah občine.

Po najbolj črnem scenariju lahko pričakujemo zahteve po razdelitvi občine in odcepitveni nekaterih ruralnih predelov v samostojne manjše nove občine. Črni scenarij na eni strani omogoča zakonodaja o lokalni samoupravi, na drugi strani pa pogosta podpora članov nacionalnega parlamenta referendumsko izglasovanim pobudam o ustanovitvi novih občin. V podpori številnim izjemam, ki ne izpolnjujejo minimalnih meril, potrebnih za ustanovitev (nove) občine, poslanci izhajajo iz zdravorazumske predpostavke, da bo sedanja politika morda zmagovita v novi, odcepljeni občini, če že ni v stari.

Izzivi prihodnjega razvoja podeželja

Pet predstavljenih zgodb seveda nisem izbral naključno. Iz številnih zgodb, ki sem jih kot prostorski sociolog srečal v svojem raziskovalnem in svetovalnem delu v zadnjih dveh desetletjih, sem jih izluščil zato, ker razkrivajo nekatere ključne aktualne težave pri oblikovanju novih pogledov na razvoj podeželja in na novo ruralno-urbano partnerstvo. Čeprav nisem izpostavljal pomena IKT, je možnost teledostopnosti ter dela na daljavo v ruralnih področjih pogosto tisti nujni predpogoj, ki omogoča naselitve novodobnih rurbanih prebivalcev. Če je pred desetletjem še obstajal problem informacijskih belih lis, je danes z gostoto omrežja mobilne telefonije ter možnostmi oblikovanja omrežij Wi-Fi v ruralnih obrobniških območjih te težave večinoma ni več.

V nadaljevanju navajam ključne spremembe in iz njih izviroče razvojne probleme, ki jih je treba upoštevati pri načrtovanju prihodnjih (prostorskih) razvojnih politik ruralnih območij.

- Najprej velja izpostaviti dejstvo, da je stari ruralni način bivanja s svojo avtarkičnostjo in prevladovanjem na podobnosti temelječih vaških skupnosti, že izginil oziroma se razkrojil že z procesom (socialistične) industrializacije ter s prehodom v intenzivno kmetijstvo.
- Posledica tega je, da potomci domačinov, ki bivajo v ruralnem okolju, niso več kmetje (v Sloveniji imamo manj kakor 4 % kmetov v delovno aktivni populaciji), ampak so predvsem delavci in uslužbenci, ki se vozijo na delo v (sub)urbane centre.
- Prebivalci ruralnih predelov želijo uživati prednosti življenja v ruralnem okolju, čeprav so te pogosto mitologizirane, a si hkrati želijo infrastrukturne kakovosti, značilne za goščene urbane skupnosti.
- Kljub naraščajočim razlikam med prebivalstvom ruralnih predelov je zanje še vedno značilna (imaginarna) pripadnost vaški skupnosti, ki običajno zavrača vse, kar je v njihovih očeh preveč izstopajoče, drugačno, tuje. V svojem zavračanju so kritični že do svojih sovaščanov, domačinov, še bolj pa do morebitnih prišlekov.
- Tujce sprejemajo, če se asimilirajo ter sprejmejo prevladujoče kulturne vzorce lokalno-regionalnega okolja. Pri teh vzorcih ne gre za pravno formalizirane načine ohranjanja kulturnih in naravnih dediščin, ampak za nezapisana pravila obnašanja, ki jim v sociologiji rečemo "naravno pravo".
- Pogosti so konflikti, ker so prišleki v ruralnem okolju, tisti, ki si želijo bolj strogih režimov ohranjanja posebnosti ruralnega življenja. Gre za neke vrste retroromantiko, ki spominja na klasične zgodbe oblikovalcev nacionalnih identitet iz obdobja romantike, ko so folkloristično iskali narodovo bit in nacionalni stil v "nepokvarjenih kmečkih dušah" in njihovem načinu bivanja.
- Tako se pogosto zgodi, da si novi vaščani želijo manj infrastrukture in težjo (prometno) dostopnost, z običajno izjemo kakovostne informacijske dostopnosti, primarno bivajoči v konkretnem ruralnem okolju pa se borijo za bolj (sub)urbano podobo in več infrastrukture.
- Pri skupnostih, ki jih želimo ohranjati s posebnimi režimi varovanja kot kulturno in naravno dediščino, se zelo pogosto dogaja, da naravovarstveniki in strokovnjaki za spomeniško zaščito ob upoštevanju domače in evropske zakonodaje ter priporočil o razvojnih smernicah ne upoštevajo potreb ter želja

in idej vaščanov.

- Rezultat so običajno neživljenjsko togi in v praksi neuresničljivi modeli zaščite, kar pogosto vodi v koruptivnost javne uprave. Ob tem se lahko poraja občutek (delovno aktivnega) ruralnega prebivalstva, da se jih "želi iztisliti z njihove zemlje", kar v praksi pripelje do ali iskanja zaslužka v urbanih ekonomskih sektorjih ali v izselitvah v urbane predele.
- Vse naštetu vodi v neko temeljno dvojnost prebivalcev ruralnih predelov. Na eni strani imamo nove rurbane prebivalce, ki so čedalje pogostejše tujci, ter običajno bolj izobražene domačine. Za oboje je bivanje v ruralnem okolju osebna, lahko le začasna izbira. Na drugi strani pa imamo domačine, ki nimajo možnosti izbire, ker so s svojo izobrazbo in finančno situacijo ujetniki ruralnega okolja.
- Ta neukoreninjeni (disseminated) del ruralnega prebivalstva z možnostjo izbire seveda ni preživetveno odvisen od svojega ruralnega okolja. Običajno si ga želi prilagoditi v mirno delovno okolje, vključno z možnostmi za, običajno ekskluzivistično omejene, rekreativno-prostočasovne dejavnosti.
- Na drugi strani imamo prebivalce, ki iščejo možnosti za razvoj lokalnih mikroekonomij. Te naj bi jim omogočale višjo kakovost življenja v primerjavi z dnevnimi odhodi na delo v mesto. V svojih željah naletijo na interese prej omenjenih, ki so običajno tudi politično vplivnejši sloj ruralnega prebivalstva.
- Novo ruralno okolje, ki naj bi deklarativno sicer stremelo k sodobnem iskanju ruralno-urbanega partnerstva, postaja vedno bolj zapleten sistem številnih akterjev, ki so si v svojih vizijah novih ruralnosti pogosto izključujoče nasprotni.
- Procesi suburbanizacije ter modnost dvo- in večdomilnosti, ki vključuje ob urbanem bivališču ali bivališči tudi podeželsko ruralno bivališče, le še pospešujejo zapletenost in konfliktnost.
- Vloga IKT je, ob že navedenem, predvsem v tem, da vsej pestri lepezi akterjev omogoča vedno več informacij, ki seveda burkajo njihove domišljije in omogočajo risanje novih možnih ruralnih svetov.

Sklep: individualizirana družba nove ruralnosti — problem iskanja soglasja

V izbranih zgodbah opisane spremembe, ki postajajo stalnica na evropskem podeželju nasploh, z nekaj zamude prihajajo in se dogajajo tudi v našem domačem prostoru. V mešanih strukturah ruralnega prebivalstva nastaja vedno pestrejša podoba podeželja. Nove ruralnosti se po svojih ključnih družbeno-razvojnih

problemih bistveno ne razlikujejo več od novodobnih urbanosti. Živimo v družbah, ki se opredelijo s posameznikom ter njegovimi pravicami in obveznostmi. Individualizirana družba, v kateri je "institucionalizirani individualizem" (glej Beck & Beck-Gernsheim 2001) ključna matrica družbene ureditve, je prišla tudi na vas. To postavlja ruralna območja v sorodno težavne poskuse odgovorov na vprašanje, kaj je sploh tisti minimalni skupni imenovalec družbene povezave, ki omogoča soobstoj novih pestrosti družbenih dogajanj, če že ne soglasja o ključnih razvojnih smernicah.

Če na koncu spregovorimo še o vlogi informacijsko-komunikacijske tehnologije, lahko rečem, da informacijsko-komunikacijska dostopnost seveda omogoča novo, pestrejšo societalno strukturo na podeželju, "postmoderno rekolonizacijo" podeželja, saj se tam lahko naseljujejo soustvarjalci informacijske ekonomije. Ta lahko pomaga ruralnemu prebivalstvu pri nadziranju njihovega odpiranja v svet. Ideje o ruralnih telecentrih kot nadgradnji nekdanjih domov vaških skupnosti, ki omogočajo informacijsko opismenjevanje ruralnega prebivalstva, so še vedno razvojno bistvene ideje (glej Trček (ed.) 2003 in Trček 2004/2005). Treba pa je opozoriti, da ne informatizacija ne ekološki turizem, ki ju običajno omenjajo kot rešitev, ki bosta ruralne predele potegnili iz razvojnega zaostanka, nista nujno in vedno uspešni rešitvi. Običajno se v izvedbeni praksi zalomi že na ravni človeških in prostorskih, kaj šele finančnih virov.

Ideja o nujnosti urbano-ruralnega/ruralno-urbanega partnerstva, ki postaja modna beseda tako v prostorskih strokah kakor v politiki, se nam, zavedajoč se zmanjševanja razlik med urbanim in ruralnim, ob prehajanju obeh življenjskih habitatov v individualizirano družbo, seveda zdi logični kontekstualni okvir. Če pa želimo te besede prevesti v odločevalske prakse ter poskušati razrešiti dilemo, kaj so naše bodoče (družbeno-prostorske) razvojne prednostne naloge, se hitro znajdemo v razmerah, ko smo izgubljeni med številnimi deležniki in njihovimi, pogosto izključujočimi se, interesi in željami. Odgovor na vprašanje, kako doseči partnerske odnose znotraj ruralnih skupnostih v novih razmerah ter urbano-ruralno partnerstvo, tako ostaja, če smo kot prostorski strokovnjaki odkriti do sebe, še naprej vprašanje brez zadovoljivih odgovorov. Spremenilo se je predvsem to, da vprašanje postaja vedno bolj zapleteno in s tem odgovor še bolj zahteven.

Literatura in viri

- Antonino, J. (1991). Postmodern Storytelling versus Pragmatic Truth-Seeking: The Discursive Base of Social Theory. *Sociological Theory*, 9(2), 154—163.
- Agar, J. (2003). *Constant Touch: A Global History of the Mobile Phone*. Cambridge: Icon Books UK.

Barber, K. et al. (2007). Narrating the Storm: Storytelling as a Methodological Approach to Understanding Hurricane Katrina. *Journal of Public Management & Social Policy*, 13(2), 99—120.

Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (2001). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.

Hartley, J. (ed.) (2005). *Creative Industries*. Oxford: Blackwell Publishing.

Hočevar, M. et al. (2005). Changing of the Slovene Urban System: Specific Socio-Spatial Trends and Antiurban Public Values / Attitudes. V: Eckardt, F. (ed.). *Paths of Urban Transformation*. Frankfurt am Main: P. Lang, 281—300.

Katz, J. E. & Aakhus, M. (ed.) (2002). *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kos, D. (1987). Nove tehnologije i prostorni razvoj. *Sociologija*, 29(4), 616—619.

Svetlik, I. (ur.) (1988). *Neformalno delo*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Miller, S. K., Zachary, M. J. (2007). Storytelling as Narrativity: Rural Life through the Prism of Social Tensions. *Southern Rural Sociology*, 22(1), 15—27.

Nash, C. (ed.) (1990). *Narrative in Culture: The Use of Storytelling in the Sciences, Philosophy, and Literature*. London: Routledge.

Polletta, F. (2006). *It Was Like a Fever: Storytelling in Protest and Politics*. Chicago: The University of Chicago Press.

Trček, F. (ed.) (2003). *Community-Net in South and East Europe*. Ljubljana: Zbirka Kiber, CPS/FDV.

Trček, F. (2004/2005). E-Ljubljana: new space for active political participation. *Razón y palabra* (Online). <Online ed.>, diciembre 2004/enero 2005, no. 42., <http://www.cem.itesm.mx/dacs/publicaciones/logos/antiores/n42/ftreck.html>

Trček, F., Platinovšek, R. (2007). Uporabniki mobilnih telefonov med pragmatičnostjo in ekspresivnostjo. V: Vehovar, V. (ur.). *Mobilne refleksije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 147—165.

EKSTENZIVNO TROŠENJE BIVANJSKEGA PROSTORA V SLOVENIJI: SOCIOLOŠKO KULTUROLOŠKA ANALIZA OKOLJSKIH POSLEDIC POSELITVENEGA RAZRAŠČANJA

dr. Marjan Hočevar, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
UDK 711.2 (497.4)
JEL: R110, R140, R210

Povzetek

Javnomenjska preučevanja stopnje okoljske ozaveščenosti so usmerjena v najrazličnejše vidike onesnaževanja okolja, redko pa v preverjanje stališč o količini, načinih in oblikah rabe ali »trošenja« prostora, zlasti glede bivanjskih in poselitvenih vzorcev. Meritve in razlage okoljske ozaveščenosti so zato pomanjkljive, saj ne upoštevajo in ne zaznavajo enega ključnih problemov, tj. odnosa do ekstenzivne rabe bivanjskega prostora. V članku analiziramo povezavo med prevladujočimi vrednotnimi usmerjenostmi o bivanjskih željah v Sloveniji, ki jih povežemo z ideologijo »protiurbanosti«. Ugotavljamo, da je pomanjkanje »ekologizacije« načinov trošenja fizičnega prostora za bivanjske namene v Sloveniji strukturno. Problem identificiramo na ideološki, institucionalni, načrtovalski in individualni ravni. V javnomnenjskih raziskavah o vrednotah prostora zaznavamo fenomen afirmativnega ruralističnega domačijstva, ki se afirmativno enači z okoljskostjo. Ta fenomen pojasnjujemo s protislovno okoljsko usmerjenostjo, ko anketiranci bivanje v družinskih hišah na samem vrednotijo za okoljsko bolj sprejemljivo kakor bivanje v večstanovanjskih zgradbah v urbanem okolju.

Ključne besede: poselitveno razraščanje, protiurbane vrednote, ruralistično domačijstvo, okoljska ozaveščenost, ekstenzivno trošenje prostora

Abstract

Public opinion surveys investigating the levels of environmental awareness target the most diverse aspects of environment pollution, but they rarely examine people's attitudes to the quantity, ways and forms space itself is used or consumed, especially in the context of residential or settlement patterns. Measuring and interpreting environmental awareness in this way is therefore inadequate, because it does not consider nor register one of the key problems, i.e. people's attitude to the extensive use of residential space. This article analyses the connection between the prevailing long term value orientations about residential preferences in Slovenia, which we associate with an ideology of 'anti-urbanism'. The absence of comprehensive 'ecologisation' of the ways of space consumption for residential purposes in Slovenia is of a structural nature. Its captivity is identified at the ideological, institutional, planning, and individual levels. In surveys on spatial values, we encounter the phenomenon that parochial ruralism is equated with affirmative environmentalism, when respondents consider living in individual family houses environmentally more acceptable than living in multi-dwelling houses in an urban environment.

Key words: urban sprawl, anti-urban attitudes, parochial ruralism, environmental awareness, extensive land consumption

1. Uvod: poselitveno razraščanje (»sprawl«) in dileme o poselitveni ekologiji v sociološki perspektivi

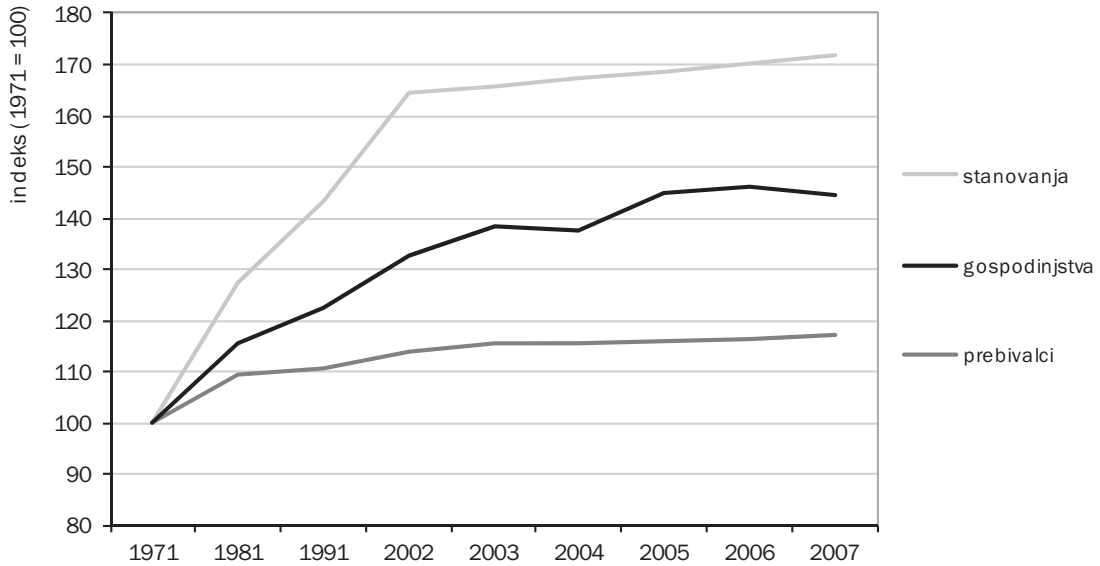
Na eni strani je že dalj časa v vseh prostorskih disciplinah poselitveno razraščanje (sprawl)¹ obravnavano izrazito

¹ Angleška beseda (pojem) *sprawl*, ki jo uporabljamo v izvorniku, pogosto kot »buzz word« ali kot koncept, se v prostorskem kontekstu ali v zvezi z rabo prostora običajno uporablja skupaj s pridevnikom kot negativno konotirana sintagma (npr. *urban sprawl* ali *suburban sprawl*) in redkeje samostojno (Bruegmann, 2005). V slovenskem prevodu se pomenu najbolj približa beseda *razraščanje* (npr. prostorsko, urbano, poselitveno, suburbano) (podrobneje glej v Pichler-Milanović, 2007). Zavedamo se številnih razprav o konceptualnih in pomenskih dilemah *sprawl*, vendar se v tem prispevku s tem problemom ne bomo ukvarjali. Urbano razraščanje in razraščanje (*urban sprawl* in *sprawl*) bo v tem prispevku uporabljen kot sinonim za poselitveno razraščanje.

kritično, razen izjemoma afirmativno (Bruegmann, 2005), v zvezi z večino vidikov družbeno-prostorskega razvoja, vključno z okoljevarstvenim. Obilna in naraščajoča interdisciplinarna, domača in mednarodna literatura o vzrokih in posledicah poselitvenega razraščanja kaže, da ukvarjanje s tem fenomenom daleč presega posebno obravnavo znotraj razprav o naravi in procesih urbanizacije (ciklih, fazah, prehodih ipd.). Razvojno je problem poselitvenega razraščanja neizbežno eden pomembnejših izzivov v zvezi z mejami rasti in sonaravnostjo v dolgoročnejši perspektivi. Družbeni razvoj, prostorsko načrtovanje in varovanje okolja so obravnavani vse manj sektorsko in vse bolj integrativno obravnavano.² Poselitveno razraščanje v

² Izčrpno metodološko zasnovo integracije razvojnega in prostorskega načrtovanja ter varovanja okolja so za primer Slovenije podali Pogačnik et al., (2006). Dober primer integrativnih tipologij načrtovanja podaja Allmendinger, P. (2002).

Slika 1: Gibanje števila prebivalcev, gospodinjstev in stanovanj v Sloveniji 1971—2007

Vir: ARSO, 2009 (prirejeno po: CORINE Land Cover 1995, 2000 in 2006. Ministrstvo za okolje in prostor, Agencija RS za okolje, Geodetska uprava RS, Evropska agencija za okolje, 2007).

večjem delu sodobnih (»razvitih«) družb ni povzročeno z rastjo prebivalstva, temveč nasprotno, pogojeno je z vzroki njenega upadanja, zlasti glede prostorsko potratnih zelenih bivanjskih slogov, in širše, vrednotnih vzorcev, kar je izrazito značilno tudi za Slovenijo (glej sliko 1).

Prav prostorsko načrtovalska nemoč in neskladne razvojne usmeritve pri regulaciji poselitvenega razraščanja namreč nazorno kažejo, da so spremembe v fizičnem prostoru odsev materialne in simbolne realnosti sodobnih družb: poindustrijskih procesov in transformacij, ideoloških silnic in posebnih kulturno zgodovinskih ozadij v različnih okoljih. Spremenjena družbena realnost se izraža v vztrajnih vrednotnih usmerjenostih k razpršeni poselitvi in ekstenzivnemu trošenju volumna (bivanjskega) prostora. Jedro vrednotnih usmerjenosti prebivalstva predstavljajo sestavine individualizma v sodobnih družbah: izbira, mobilnost in zasebnost. Če gre dejansko za (svobodno) izbiro, postane prebivanje v samostojni hiši izven ali na robu urbanega območja ključnega pomena pri uokvirjanju posameznikovega življenjskega sloga³, s tem pa za reprodukcijo in utrjevanje individualiziranih vrednotnih vzorcev v družbi. V Sloveniji je fenomen še posebej izrazit, vendar glede na druga evropska okolja tudi izrazito socialno in demografsko poseben. Kos *et al* npr. ugotavljajo, da izobrazba narašča premo sorazmerno z gostoto poselitve, v enostanovanjski hišah pa stanuje

nesorazmerno več prebivalcev z najnižjimi dohodki (2006:88). Mandič pa ugotavlja, da se ob hkratnem zmanjševanju članov posamičnih gospodinjstev njihovo skupno število povečuje, zato se bo nujno povečala potreba po več bivanjskih enotah ali stanovanjih. »To je skladno s siceršnjimi demografskimi trendi v Evropi, ko ob stagnaciji ali celo zmanjšanju števila prebivalcev narašča število gospodinjstev, ki pa postajajo vse manjša in vse bolj kratkotrajna« (2006:73). Sestavni del suburbanih vrednotnih usmerjenosti je, kakor bomo pokazali v nadaljevanju, prostorska in okoljska zaznava.

Na drugi strani pa kljub vsemu zbranemu in sistematičnemu znanju, objavam številnih monografij, preglednih zbornikov in domnevno celovitih publikacij (Couch, et al., 2007, Soule, 2006, Bruegmann, 2005, Gillham, MacLean, 2002), poselitveno razraščanje ni konceptualno niti empirično raziskovalno zadovoljivo sociološko obravnavano. Razlog za skromno sociološko obravnavo v preglednih znanstvenih in strokovnih publikacijah o poselitvenem razraščanju so sociologi sami, ker je njihova, pogosto abstraktna naracija, težko »prevedljiva« in »prebavljiva« v jezik prevladujočih prostorskih disciplin (npr. načrtovalske, geografske, arhitekturne, inženirske), ki takšne publikacije urejajo. Podobno ali še bolj to velja za izsledke empiričnih, bodisi javnomnenjskih ali kvalitativnih raziskav, ki so v preglednih publikacijah omejene na preprostejše razlage s predvidljivim in ponavljajočim nizom preučevanih spremenljivk. Kakor ugotavlja J. R. Rivera-Escribano, bivanjske strategije ljudi kot objektivnega dejavnika prostorske transformacije in poselitvenega razraščanja ni mogoče empirično ustrezno preučiti s standardnimi javnomnenjskimi vprašanji o bivanjskih in

³ Izbira življenjskega sloga ali način življenja je seveda pogojen/a z družbeno slojevitostjo. Ta kulturološki vidik je zato uporaben zlasti pri preučevanju kakovosti življenja srednjega sloja v sodobnih družbah (podrobneje glej v Bögenhold, 2001).

lokacijskih željah, temveč je pred tem treba kvalitativno poizvedovanje o razumevanju ter dojemanju prebivanja (2003, str. 1–3). Odkrivanje dejanskih in namišljenih bivanjskih izkustev iz preteklosti šele omogoča ugotavljanje racionalnih ali iracionalnih pričakovanj v sedanjosti in prihodnosti. Na ta način je mogoče vsaj analitično ločevati med doslednimi bivanjskimi željami in namišljenimi pričakovanji o visoki kakovosti življenja v »neokrnjenem« okolju, znotraj te pa o bivanjski idiličnosti, kar nekateri avtorji opisujejo s sindromom »suburbanih utopij« (MacLeod, Ward, 2002, Storper, Manville, 2006). Sociološki pristop s svojim metodološkim raziskovalnim aparatom lahko v zvezi z individualnimi bivanjskimi strategijami razkriva večplastnost fenomena poselitvenega razraščanja in hkrati omogoča globlji vpogled v razumevanje protislovnega okoljskega dojemanja, ki se oblikuje kot sestavni del različno induciranih predstav o idiličnem življenju izven mesta v samostojni hiši. V preglednih publikacijah o fenomenu poselitvenega razraščanja in z njim povezanim oblikovanjem okoljskega dojemanja, so denimo le bežno predstavljeni problemi predstav o predmestni bivanjski, okoljsko neoporečni idili, nastalih zaradi oglaševanja investitorjev, lokalnih skupnosti, bank in nepremičninskih posrednikov ter medijskih vplivov nasploh, ki tudi drugače oblikujejo življenjsko-slogovno identiteto (Vojnovic, 1999, Jetzkowitz et al., 2007). K tovrstnemu oglaševanju neposredno prispeva tudi država s finančnimi vzpodbudami za, na primer, gradnjo pasivnih hiš, domačih sončnih elektrarn in nakup hibridnih osebnih vozil. Te okoljske vzpodbude so pogosto večje kakor tiste, namenjene obnovi ali nakupu večstanovanjskih objektov v mestih ali strnjjenih naseljih. Ob vplivu širših družbenih determinant na "suburbane utopije," kakor so ideološke in posebne kulturno zakoreninjene zgodovinske značilnosti različnih okolij, sta prav oglaševanje in promocija »suburbanih sanj« lahko del odgovora na vprašanje, zakaj anketiranci v javnomnenjskih raziskavah poselitveno razpršenost in nizko stopnjo poselitvene gostote ter prebivanje v samostojnih hišah sprejemajo in vrednotijo kot okoljsko bolj sprejemljivo od prebivanja v strnjjenih naseljih, mestih ali večstanovanjskih hišah. Ta fenomen poimenujemo *protislovna okoljska zaznava*. Pojasnili in interpretirali ga bomo v nadaljevanju, in sicer z rezultati javnomnenjskih raziskav, zlasti razmerjem med spremenljivkama želenim načinom bivanja in stališči o okoljski ozaveščenosti.

Fenomen *protislovne okoljske zaznave* bomo v četrtem razdelku prispevka skušali povezati s tezo o »*protiurbanosti kot načinu življenja*« v Sloveniji, tudi z interpretacijo nekaterih javnomnenjskih raziskav. Tezo o »*protiurbanosti kot načinu življenja*« znotraj vrednotnih vzorcev smo sicer natančneje utemeljevali drugje (Hočevar 2000, Hočevar et al., 2005, Uršič, Hočevar, 2007), tu pa nas zanima protiurbani in domačijski ter ruralistični občutek v povezavi z okoljsko zaznavo. Da bi se lahko lotili analize zgoraj zastavljene vprašanja,

bomo v nadaljevanju na kratko primerjalno povzeli ključne okoliščine, genezo in dejstva v zvezi s slovenskim poselitvenim razraščanjem v evropski primerjalni perspektivi.

2. Posebnosti poselitvenega razraščanja (*sprawl*) v Sloveniji kot dejavnika pri oblikovanju vrednot prebivalstva

Čeprav se v tem prispevku ne ukvarjamo s problemom poselitvenega razraščanja na sploh, v smislu teoretske konceptualizacije in metodologije merjenja pojava, temveč nas zanimajo značilne posledice pri oblikovanju (okoljskih) vrednot o rabi prostora v Sloveniji, je kljub temu treba na kratko pojasniti izhodiščno opredelitev kot podlago pričujoče analize. Zanesljivo in celovito merjenje, bodisi procesa ali stanja poselitvenega razraščanja, je, kakor priznavajo številni avtorji, nemogoče, saj gre za analitično ohlapno opredeljen pojem znotraj različnih konceptualnih okvirov (Galster et al., 2001, Phelps et al., 2006, Couch et al., 2007). Vsaka znanstvena (sub)disciplina, ki preučuje fizični prostor, ga razlaga po svoje in mu pripisuje svoj nabor ključnih »kazalnikov« pri raziskovanju poteka ter njegovih vzrokov in posledic⁴. Duhovito ponazoritev te pojmovne nejasnosti podaja Certero: »Poselitveno razraščanje je kot pornografija. Težko jo je opredeliti, ko pa jo vidiš, veš, za kaj gre.« (Certero, 2000:5).

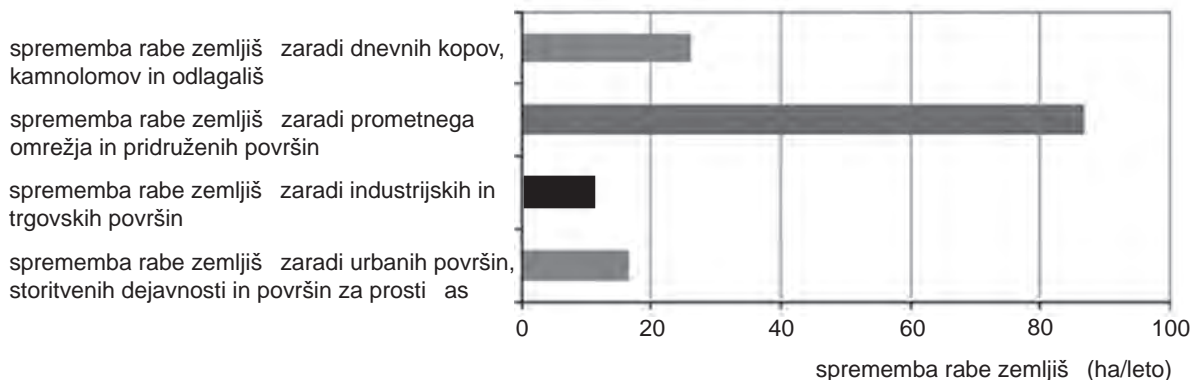
Resnejša, vendar zelo elementarna sociološka opredelitev in obenem možen skupni imenovalec interdisciplinarnega soglasja pri opredelitvi pa bi lahko bila: poselitveno razraščanje (*sprawl*) je prostorsko stanje, pojav, vrsta prostorskega procesa ali vzorec prostorskega razvoja, ki združuje neželene ali/in nepredvidene družbene učinke. Ti učinki so denimo: povečevanje družbene slojevitosti pri rabi prostora ali neenakost pri dostopu do storitev kolektivne potrošnje, socializacija ali podružbljanje stroškov⁵ za infrastrukturo in komunalno opremljenost, pospeševanje fenomena avtomobilnosti (uporabe osebnega avtomobila) v škodo javnih mobilnostnih sredstev, uveljavljanje avtarkičnega individualizma ali partikularizma in posledično zmanjševanje pomena javnega (skupnostnega) prostora, stroškovna nevzdržnost družbe (ali skupnosti).

Ta opredelitev je tudi izhodišče naše analize posledic poselitvenega razraščanja pri oblikovanju vrednot o

⁴ Za zelo sistematičen pregled literature o problemu konceptualne, metodološke in pojmovne raznolikosti poselitvenega razraščanja glej v Franz, Maier, Schröck, 2006. Kvantitativno metodo merjenja gostote prebivalstva in urbane strnjjenosti je del iste raziskovalne skupine uporabil pri preučevanju *sprawl*a v mestu Dunaj (Lechner, Maier, 2009).

⁵ Socializacija ali »podružbljanje« stroškov pomeni, da je celotna družba (npr. proračuni lokalnih skupnosti, regij in države) obremenjena s finančnimi, okoljskimi in socialnimi stroški za življenjski slog dela prebivalstva.

Slika 2: Sprememba rabe zemljišč glede na dejavnosti v hektarjih na leto (1996–2006)

Vir: ARSO, 2009 (prirejeno po: CORINE Land Cover 1995, 2000 in 2006. Ministrstvo za okolje in prostor, Agencija RS za okolje, Geodetska uprava RS, Evropska agencija za okolje, 2007).

prostoru in okolju v Sloveniji. Ena ključnih družbenih posledic poselitvenega razraščanja je nesonaravnost, ta pa povzroča okoljsko degradacijo v vseh njenih razsežnostih. Ko gre za obravnavo okoljskih posledic poselitvenega vzorca in širše – »zapečatenega«
grajenega prostora (*sealed land*), se osredotočamo na vidik rabe prostora, zlasti na gostoto poselitve. V tem primeru nas zanima ekstenzivnost rabe in trošenja prostora (*land use*) glede na stopnjo razpršenosti pojava v prostoru in volumna porabe na enoto (npr. *per capita*, na gospodinjstvo, na objekt, na storitev) v posameznem teritorialnem okviru. Ta problem bi lahko poimenovali tudi prostorski ali natančneje *bivanjsko potrošništvo* kot sestavni del sodobnega fenomena potrošništva. Povedano s primerom: bolj ko je poselitev razpršena in več ko posameznik porabi fizičnega prostora za svoje bivanje ali delovanje (npr. mobilnost), bolj je trošenje grajenega prostora ekstenzivna in večja je stopnja okoljske obremenitve. Ob tem je treba izpostaviti navidez samoumevno, vendar v dojemanju prebivalstva nezavedno posledico trošenja volumna poselitvenega prostora na enoto – infrastrukturna omrežja in objekte – zlasti mobilnostne in storitvene prostore (npr. ceste in krožišča, parkirišča, nakupovalna »središča«
ipd.), ki predstavljajo večji delež v celoti »zapečatenega«
grajenega prostora. V Sloveniji, na primer, so spremembe rabe prostora (zemljišč) zaradi gradnje prometnih omrežij in s tem povezanimi objekti večkratnik porabe površin glede na druge dejavnosti (glej sliko 2).

Pred analizo posledic *poselitvenega razraščanja* pri oblikovanju vrednot o prostoru v Sloveniji, v ponazoritev strnjeno navajamo nekaj značilnih metodoloških, faktografskih in agregatnih podatkov, zgodovinskih okoliščin in predhodno raziskanih splošnejših ugotovitev v zvezi z rabo prostora in gostoto poselitve in jih sociološko pojasnimo.

Gostoto poselitve je mogoče različno opredeliti in metodološko ovrednotiti, težko pa jo je v celoti

objektivizirati, zlasti ko gre za zeleno primerjavo na nadnacionalnih ravneh, npr. zaradi različne velikosti in administrativne kategorizacije posamičnih teritorialnih sistemov (občin, regij, držav). Agregatni podatki ki jih uporabljata dve mednarodni instituciji, OECD in Eurostat, omogočajo le osnovni ali posplošeni primerjalni vpogled v tipologijo poselitve ter rabo prostora na ravni države in regij, kljub temu pa so za ponazoritev pomembni tudi kot dopolnilo kvalitativno interpretativnim sociološkim obravnavam poselitvenega razraščanja. Vsekakor pa je nujno poudariti, da agregatni podatki obeh institucij ne upoštevajo posebnosti posameznih teritorialnih sistemov, zlasti družbenih, kulturnih, zgodovinskih in morfoloških. Tako na primer nizka gostota poselitve v Sloveniji ne pomeni tudi slabše dostopnosti in nižje ali izrazito različne kakovosti komunalnih storitev po območjih, saj je bila doslej, vsaj deloma, zaradi »mehanizma socializacije stroškov«
razpršenost poselitve v obravnavanem primeru ni bila močno strokovno in politično problematizirana. Kakor ugotavljamo v razdelku 4 (Hočevar, 2004, Mandič, Cirman, 2006, Uršič, Hočevar, 2007), v Sloveniji razpršena poselitev v preteklosti ni bila značilno povzročena z družbenim razslojevanjem kakor v »zahodnih«
evropskih družbah, temveč je bila nasprotno celo eden od dejavnikov vzdrževanja egalitarnosti. Različne so tudi ocene o tem, ali je okoljska obremenjenost strnjenih poselitvenih območij (npr. mest) večja ali manjša kakor pri razpršeni gradnji. Ob aktualnih strokovnih polemikah in strategiji države po racionalizaciji javnih sredstev v obdobju krize in ob pričakovanih strukturnih reformah, vzdržnosti politik »socialne države«, obdavčevanju nepremičninskega premoženja, zgostitvi javnih storitev (npr. zdravstvenih, izobraževalnih), povečevanju cene energentov ipd., se neizbežno zastruje tudi v preteklosti že polemizirano vprašanje o družbeni in individualni (posameznikovi) ceni poselitvenega razraščanja. V tem okviru so za našo analizo agregatni podatki, kakor ju uporabljata OECD in Eurostat, koristni.

OECD loči ruralno in urbano prebivalstvo po dveh teritorialnih merilih, lokalnih in regionalnih. Na lokalni ravni (LAU 2) so kot podeželske občine opredeljene tiste, ki imajo manj kakor 150 preb./km². Na regionalni ravni (NUTS 3) se prostorske enote razlikujejo po stopnji ruralnosti glede na delež prebivalstva v posamezni regiji, ki živi v podeželskih občinah. Nobena izmed slovenskih statističnih regij, niti osrednjeslovenska z glavnim mestom Ljubljana, ne sodi v tip večinoma urbanih regij, to je regij, katerih delež prebivalstva, živečega v ruralnih občinah, obsega manj kakor 15 %. Eurostatova opredelitev stopnje urbanizacije je vezana na tri kategorije gostote poseljenosti: a) gosto poseljena območja (sklenjeni niz občin, kjer je gostota prebivalstva posamezne občine večja od 500 preb./km², v celotnem nizu občin pa živi najmanj 50.000 prebivalcev), b) vmesna območja (sklenjeni niz občin, kjer je gostota prebivalstva v posamezni občini večja od 100 preb./km², v nizu občin pa bodisi živi najmanj 50.000 prebivalcev ali pa ta prostorsko meji na gosto poseljeno območje), c) redko poseljena območja (sklenjeni niz občin, ki ne spadajo niti med gosto poseljena niti med vmesna območja). Po tej opredelitvi tvori večina slovenskih občin redko poseljena območja (137 občin ali 71 %), saj sodita med gosto poseljena območja le občini Ljubljana in Maribor (1 %). K vmesnim območjem se uvršča drugih 54 občin (SURS, 2009)⁶.

Med državami Evropske unije ima Slovenija največji delež ljudi, ki živijo v samostojnih hišah, in sicer približno 69 % (sledijo ji: Madžarska, Romunija, Danska in Norveška), medtem ko je povprečje v EU več kakor polovico nižje (34 %)⁷. Ob nizki (17 %) in nato nespremenjeni rasti prebivalstva se je v Sloveniji v obdobju med leti 1971 in 2007 za 72 % povečalo število bivališč⁸, od leta 1960 naprej pa se skokovito povečuje delež samostojnih hiš. Leta 2001 je bilo v Sloveniji v zasebni lasti 92 % stanovanjskih enot (SURS, 2002) in čeprav se je delež v zadnjih desetih letih znižal na približno 88 %, je še vedno, razen Madžarske in Romunije, najvišji v EU.

Stanovanjska območja v večini slovenskih mest pokrivajo 2/3 urbane površine, v Ljubljani, Mariboru, Celju, Škofji Loki in obalnih mestih pa se za individualno stanovanjsko gradnjo porabi celo do 15-krat več zemljišč od porabe na stanovanje v blokovski gradnji (Drozg, 1999, Uršič, Hočevnar, 2007). Povprečna neto velikost bivanjske površine *per capita* v urbanem okolju je najmanj 15 % nižja kakor v ruralnem okolju. Povprečna celotna

(bruto) površina porabljenega zemljišča (parcele) za enostanovanjsko hišo v predmestnih naseljih je približno 1000 m² s skupno bivanjsko površino med 200m² in 300m² (Rebernik, 2007). Skoraj polovica bivališč v Sloveniji je izven urbanih naselij. Od skupaj približno 6000 naselij jih ima 200 (3 %) status urbanega naselja, v njih pa živi približno polovica prebivalstva. Približno 90 % vseh naselij ima manj kakor 500 prebivalcev, v njih pa živi približno 35 % vseh prebivalcev. V 15 urbanih naseljih z več kakor 10.000 prebivalci živi manj kakor 35 % prebivalcev.

Čeprav je delež neurbaniziranih naselij v Sloveniji izrazito visok, se s kmetijstvom preživlja manj kakor 5 % prebivalstva. S kmetijstvom je ustvarjenega približno 2 % BDP. Stopnja deagrarnizacije v Sloveniji je ena najvišjih v EU, hkrati pa je stopnja urbanizacije med nižjimi v Evropi, nižja tudi od drugih nekdanjih socialističnih okolij (držav)⁹. Neobičajno razmerje med deagrarnizacijo in urbanizacijo je neposredno vplivalo na značilni proces slovenske suburbanizacije. Raziskovalci to razmerje, odvisno od disciplinarnega pogleda, v svojih analizah prostorskega razvoja različno označujejo: urbanizacija podeželja, urbani primanjkljaj, suburbanizacijski presežek ali strukturna podurbaniziranost (Klemenčič, 2002, Pichler-Milanović, 2005, Kos, 2007, Uršič, Hočevnar, 2007). Proces suburbanizacije je med drugim uokvirjal pomanjkljivo delujoči trg nepremičnin s premajhnim številom stanovanj in njihovo prepočasno gradnjo v mestih. Prevladovala je obsežna zasebna, v institucijah države in lokalnih skupnosti nenačrtovana in nenadzorovana gradnja enostanovanjskih hiš s pomanjkljivo ali nikakršno komunalno opremljenostjo. Za samograditeljstvo so bili značilni neformalni mehanizmi pomoči in samopomoči. Zasebna gradnja individualnih hiš je bila zaradi ugodnega bančnega financiranja, možnosti postopnosti gradnje in cenene dostopa do zemljišč lažje dosegljiva od nakupa stanovanj v mestih. V glavnem je šlo za lastna ali podedovana zemljišča ali za nakup cenениh občinskih zemljišč s spremenjeno namembnostjo iz kmetijske v zazidalno. Posledica neformalne gradnje na deagrarniziranih območjih so bili drobitev kmetij, spreminjanje namembnosti kmetijskih zemljišč in veliko število građenj brez lokacijskih in gradbenih dovoljenj. D. Kos ugotavlja, da je bila tovrstna gradnja eden pomembnejših socialnih »blažilcev« (izenačevalcev) negativnih učinkov nesmotrne prostorske politike države, ki je zavirala intenzivno gradnjo na mestnih območjih (1993). Območja razpršene poselitve z nizkimi gostotami, prevlado prosto stoječih enodružinskih hiš

⁶ SURS - Statistični urad Republike Slovenije. Razvrstitev občin po stopnji urbanizacije za EUROSTAT temelji na podatkih iz popisa prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj leta 2002.

⁷ Vir: Eurostat, 2009.

⁸ Opredelitev stanovanja (bivališča): stanovanje je vsaka strukturno združena enota, namenjena prebivanju, z enim prostorom ali več prostorov (sob), z ali brez primernih uporabnih prostorov (kuhinja, kopalnica, stranišče, shramba ipd.) in z najmanj enim ločenim vhodom. Upoštevajo se vsa zasedena in nezasedena stanovanja ter tista v občasnih rabi (opredelitev SURS). Vključeni so vsi prostori, namenjeni bivanju, v različnih zgradbah (blokhih, stolpnih, individualnih samostojnih hišah, itd.).

⁹ Študijo urbanizacije srednjeevropskih socialističnih družb je natančneje raziskal že Szelenyi (1971). Ugotavlja, da je bila industrializacija dosežena z »manjšo stopnjo naraščanja urbanega prebivalstva« (p. 287) in manjšo prostorsko gostoto prebivalstva kakor v evropskih kapitalističnih sistemih. Szelenyi ta pojav imenuje podurbanizacija kot posledico intenzivne socialistične industrializacije. Szelenyi se takrat seveda ni posebej ukvarjal s Slovenijo, čeprav so se okoliščine precej razlikovale od takratnih drugih delov Jugoslavije (podrobnejšo analizo glej v Uršič, Hočevnar, 2007:35-40).

in nizko izrabo površin, so značilna tudi za posamezna območja znotraj mesta Ljubljana. Tudi v Ljubljani gre za stanovanjska območja črnih gradenj, ki so bila pozneje legalizirana, in za »urbanizirana« ruralna naselja v neposredni bližini centralnih območij mesta Ljubljana, ki so nastala s postopno preobrazbo nekdanjih kmečkih vasi. Takšna območja so se, podobno kakor v drugod po Sloveniji, razvijala nenačrtno in brez enotne urbanistične ali morfološke zasnove (Rebernik, 2007:30).

3. Geneza poselitvenega razraščanja (*sprawl*) in oblikovanje protiurbane ideologije v Sloveniji

Posledice na kratko faktografsko orisanih značilnosti poselitve in bivanjske rabe prostora v Sloveniji so tudi socialno kulturne, hkrati pa vplivajo na utrjevanje širših vrednotnih vzorcev posameznikov in slovenske družbe kot celote. Ne glede na pojasnjevalno perspektivo teh posledic, ki se bodisi osredotoča na kulturološke vidike poselitvenih vzorcev pri oblikovanju (nacionalne) identitete bodisi na klasične sociološke vidike pri oblikovanju vrednot prebivalstva, so v obeh primerih nujna pojasnjevalna podlaga zgodovinske okoliščine. Odsotnost velikih mest ali metropolitanskih območij in druge strukturne značilnosti procesa urbanizacije so pri modernizaciji slovenske družbe (od konca 19. stoletja naprej) močno vplivale na nacionalno in simbolno poistovetenje »slovenstva« s kulturo podeželja in povezovanje »slovenskega načina življenja« z značilno podeželskim. To se je odražalo v značilnem življenjskem slogu večine slovenskega prebivalstva, tako urbanega kakor suburbanega in ruralnega, zlasti glede bivanjskih želja in življenjskih strategij nasploh (Hočevar *et al.*, 2005, Kos *et al.*, 2006). Zaradi vsakodnevnega folklornega ali umetniškega izražanja, komercialnih trženjskih pristopov in prevladujočega politično ideološkega izražanja se je kultura podeželja odražala v poudarjeni pastoralnosti, ta pa se je nato naravno navezovala na že omenjene »suburbane utopije« v širšem okviru oblikovanja vrednotnih usmerjenosti prebivalstva. Tako na primer podoba slovenskega kulturnega in teritorialnega nacionalnega okvira, ki značilno vključuje domačijo, gore in idilično zeleno pokrajino, oblikuje širšo »okoljsko zavest« o skladnem odnosu med človekom in naravo. Pri preučevanju krajinske naracije je A. Kučan ugotovila, da je »slovenski prostor« najpogosteje opredeljen z določenimi, v prostoru izbranimi simbolnimi znaki, kjer prevladujejo idilični kmečki motivi (travniki, kozolci, cerkvice), in sicer tako v komercialnem oglaševanju kakor tudi znotraj nacionalno propagandnega in etnografskega delovanja s cerkvicami na vzpetinah (2002).

... vrednostno zaznavna kategorija, ki jo opredeljujeta razsežnost človekovega prebivanja z ene in nacionalna ideologija z druge. Nastaja

kot skupek oziroma posploševanje osebnih in izkustvenih prostorskih predstav; obstaja kot sestavljena, iz stvarnih prostorskih značilnosti izbranih delov ozemlja zgrajena podoba, ki ni vedno skladna s prostorsko stvarnostjo. Nanjo vpliva tako trenutni prevladujoči družbeni sistem vrednot kot tudi osebne predstave posameznikov. V povezavi z nacionalnim pa je nujno vpeta v nacionalno ikonografijo ter obstaja kot nadaljevanje ali zanikanje tiste podobe, na katero se je nacionalna, v slovenskem primeru pa tudi narodnostna identiteta navezovala v času svojega nastajanja (Kučan, 2002: 181).

Nekateri avtorji, v Sloveniji posebej D. Rotar, ki se je dalj časa ukvarjal s prostorsko semiologijo, kondenzacijo identitetnih kulturnih vzorcev označi z meta ideologijo. Meta ideologija je po njegovem spekulativna abstrakcija, ki povezuje vse druge ideologije in je zunaj zgodovine, zaradi česar jo je težko opredeliti ali o njej govoriti z gotovostjo zgodovinskih dejstev. Rotar (1985) meta ideologijo opiše kot »odsev dejanske zgodovine«, ki se je, v več posamičnih praktičnih ideologijah, izoblikovala v daljših časovnih obdobjih in jo je nemogoče opazovati v preteklosti. Eno izmed najmočnejših praktičnih ideologij, ki sestavljajo meta ideologijo slovenskega prostora, predstavlja »domačijstvo« (ibid, str. 87). Zaradi prevladujoče ideologije domačijstva je že po prvi svetovni vojni kot alternativna možnost praktično »izpadla« liberalnejša različica slovenskega nacionalizma. Ta različica je predpostavljala večjo vlogo klasičnih meščanskih, zlasti intelektualnih elit in »oblikovanje buržoaznega ideološkega polja«. Rotar med drugim analizira, kako je prišlo do prevlade konzervativnejše nacionalne struje ob primeru arhitekturne konfrontacije liberalizma (modernizma) urbanista Fabianija Stele in Plečnikovim programom nacionalne arhitekture. Stele v delu Likovna umetnost v letu 1934 navaja, da se morajo različne arhitekturne struje povezati tako, da se »modernizem« (in arhitekt funkcionalist) podredi regionalni zgodovini, to je obstoječim nacionalnim vzorcem, ki varujejo domovino pred tujimi vplivi. Tuje vplive naj bi predstavljali svetovljani in intelektualci, ki »s hladnim računom (razumom) in z razdalje ogrožajo nacionalno genezo in samoniklost oziroma domačijstvo« (ibid. str. 85).

Ena od praktičnih ideologij slovenske različice domačijstva, v vrednotno usmerjenost rabe (trošenja) prostora jo bomo umestili v nadaljevanju, pa je protiurbana ideologija, temelječa na favorizaciji podeželskega načina življenja v socialnem, političnem, kulturnem, moralnem in ekološkem pogledu (Hočevar, 2000).¹⁰ V okviru meta ideologije se je protiurbana ideologija v preteklosti izoblikovala kot posledica več okoliščin. Navajamo nekatere ključne: prvič, v odsotnosti dejanske ali zaznane nizke stopnje nacionalne avtono-

¹⁰ Kakor bomo pokazali v nadaljevanju (glej razdelek 4), se domačijstvo navezuje na vrednotno protislovnost v zvezi z rabo prostora, ker se pogosto enači z okoljskostjo (in okoljsko ozaveščenostjo).

mije družbenih podsistemov zaradi neobstoja lastne nacionalne države in z obrobno vlogo v nadnacionalnih integracijah (Avstro-ogrske monarhije, Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev in SFRJ), drugič, v povezavi s prvo z oblikovanjem toge in nizko diferencirane družbene strukture, zlasti šibkosti endogenih elit, tretjič, populacijske in teritorialne majhnosti in četrtič, geografije in topografske »težavnosti« zaradi slabe prehodnosti (dostopnosti). Takšne okoliščine so bile v prid politični mobilizaciji, kulturnemu poenotenju, branjenju jezika in ozemeljski avtarkiji Slovencev.

Domačijstvo kot posebna, lahko tudi prevladujoča, sestavina nacionalne ideologije »rodu in grude« (*blut und boden*), skupaj s tradicionalnimi značilnostmi skupnosti (*gemeinschaft*), šibkega razvoja individualizma in političnega liberalizma, seveda še zdaleč ni niti v preteklosti niti v sedanosti izključno slovenski fenomen. Nekateri avtorji s konkretnimi zgodovinskimi študijami celo dokazujejo neposredno povezanost protiurbane ideologije v prostorskem načrtovanju z nastvki totalitarizmov v bližnji preteklosti. Marchand in Cavin (2007) analizirata primer dveh vplivnih prostorskih načrtovalcev v Franciji in Švici¹¹, ki sta dvajseto stoletje zaznamovala s protiurbanimi gibanji in deloma, še po drugi svetovni vojni, vplivala na prostorsko politiko v teh dveh državah. Izdvajamo dva pasusa študije:

...«Ključno skupno sporočilo obeh avtorjev je, da urbana rast, razvoj velikih aglomeracij in v splošnem urbanost (kot način življenja) ustvarja nevarnost za zdravje in moralnost posameznika, za družinsko skladnost in za moč dobrobiti dežele. «...»(str. 33). ...«To naključje protiurbanosti in fašistične misli ni presenetljiva. Reakcionarne vlade v tridesetih letih v fašistični Italiji in nacional-socialistični Nemčiji ter Vichyski Franciji so bile zgrajene tudi na protiurbani ideologiji.[41]. Precej očitno sta bila Meili in Gravier navdihnena s teorijami, ki jih je razvil nacistični režim: nacionalno-socialistični program je pripravil Gottfried Feder [42] leta 1932 z zagovarjanjem deurbanizacije Nemčije (*Die Verstädterung Deutschlands*). V teh režimih sta bila rasizem in antisemitizem prežeta s protiurbanostjo; čustvo »krvi in zemlje« je sovpadalo z idealizacijo podeželja. Velika mesta niso bila kot kraji svetovljanstva, svobodnega izražanja in posameznikove emancipacije v skladu s predpostavkami reakcionarne režima osnovanega na nacionalni identiteti, avtoritarnemu odločanju in kolektivnemu delovanju.«...»(str. 43).

V primerjavi, na primer z značilno nemško, francosko, švicarsko, italijansko ali špansko (Barja et al., 2004, Bellasai, 2005, Park et al., 2006, Andreotti et al., 2012)

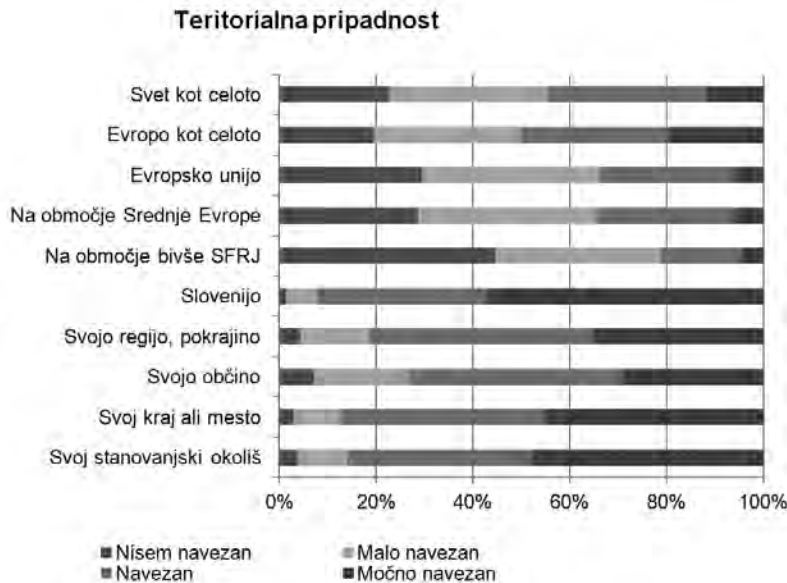
protiurbanostjo, kjer je pojavnost sodobne njene različice izrazito vezana (in omejena) na politično in socialno konservativnost posameznikov ter skupin, v Sloveniji ta dejavnik le deloma pojasnjuje pojav. Prežetost slovenske družbe s protiurbanostjo je namreč vezana na poenotenje družbe, tj. na povezovanje podobnosti, ki ima dvojni pomen. Prvič, omogoča (nacionalno) razlikovanje in drugič, kar je še bolj odločilno, vzdržuje in krepi (nacionalno) avtonomijo. To pa so tipične značilnosti tradicionalnih, na temelju teritorialne ekskluzivnosti osnovanih, vzvodov družbene integracije. Integracija na temelju podobnosti (in zaprtosti) in ne na temelju raznovrstnosti (in odprtosti) ter inkluzivnosti onemogoča ali vsaj zavira diverzifikacijo znotraj družbe¹². Nizka stopnja diverzifikacije slovenske družbe torej homogenizira tudi vrednotne usmerjenosti prostorske rabe, vključno s prevladujočimi bivanjskimi željami.

V prid takšni utemeljitvi izpostavljam izsledke nekaterih javnomnenjskih raziskav vrednotnih usmerjenosti prebivalstva in ene raziskave diskurzivnih praks prostorskih strokovnjakov. Kakor ugotavljamo drugje, v Sloveniji protiurbanosti značilno ne razlikujejo niti vrednotne usmerjenosti na osi konservativno/liberalno niti na osi dejanskih urbano/ruralnih bivanjskih praks (glej Hočevar et al., 2004, Kos et al., 2010). Prav tako pri tem pojavu ni zaznati izrazite variabilnosti po osnovnih demografskih in strukturnih spremenljivkah: spolu, izobrazbi, starosti, dohodku. Nasploh gre za dokaj enakomerno razporejenost pojava po celotnem demografskem spektru družbe. Protiurbani občutek je torej močan tako pri politično levo kakor desno usmerjenih posameznikih in tistih, ki živijo bodisi na podeželju bodisi v mestih (ali predmestjih). To bi bilo mogoče na splošno pojasniti s tremi med seboj povezanimi strukturnimi dejavniki: prvič, z nizko socio-kulturno heterogenostjo ter hkrati še vedno relativno nizko stratificiranostjo družbe¹³, drugič s kulturo mediokracije in egalitarizma in tretjič, z nizko stopnjo bivanjske in zaposlitvene mobilnosti slovenske družbe. S sistemskega stališča bi bila pojasnitev lahko takšna: nizka stopnja systemske diferenciacije je odvisna od objektivne majhnosti sistema in njegovo nepropustnostjo do zunanjega okolja. Ob tem so pomenljivi izsledki Inglehartove longitudinalne raziskave svetovnih vrednot (*World Values Survey*) (1997), kjer se Slovenija na obeh vrednotnih oseh tradicionalno/sekularno-racionalno in preživetveno/samoekspresivno, uvršča v krog relativno modernih družb. Kljub temu pa je na tradicionalno-sekularni osi uvrščena višje kakor na preživetveno/samo-ekspresivni osi, kar kaže, da je (socialna, materialna, kolektivna) varnost

¹¹ To sta bila francoski geograf Jean-François Gravier (1915—2005) in švicarsko-nemški arhitekt ter politik Armin Meili (1892—1981).

¹² Podrobnejšo utemeljitev tipologije družbenih sistemov v kontekstu razvojne logike družb glej v Teune, Mlinar (1978). Avtorja pojasnjujeta tudi historično zasnovane razlike v razvojni logiki »majhnih« in »velikih« sistemov. Po našem prepričanju je njuna teorija, ena najcelovitejših znotraj sociološkega pojasnjevanja družbenih sprememb.

¹³ Slovenija ima v primerjavi z deželami EU enega nižjih deležev tuje populacije in eno najnižjih stopenj dohodkovne neenakosti.

Slika 3: Bivanjska usmerjenost, 2004: *Ali nam lahko poveste, kako ste navezani na:*

Vir: Hočevar *et al.*, 2004.

pomembnejša od (individualne) svobode. Nekateri raziskovalci opozarjajo na značilno slovenska protislovja modernizacije, npr. na vrednotno os kolektivizem/individualizem, tudi kot posledico nacionalnega značaja, ki opredeljuje strukturno-institucionalno in vrednotno razsežnost družbe. Kolektivna (nacionalna) pripadnost se prepleta z egalitarizmom (Vehovar, 2009), kolektivizirani socialni kapital se prepleta z nizko avtonomnostjo oblikovanja socialnih omrežij (Iglič, 2004), prevladujejo družinocentrična socialna omrežja (Hlebec, Kogovšek, 2003), v skromnem obsegu pa je socialni kapital dejavnik delovanja znotraj sicer šibke civilne družbe (Adam, 2008). Svojevrsten način (družinocentričnega) kolektivizma so tudi bivanjske strategije in prakse, npr. gradnja hiše za skupno življenje dveh ali več generacij. Pri ugotavljanju vrednotnih usmerjenosti v zvezi z bivanjskimi strategijami v javnomnenjski raziskavi Vrednote prostora in okolja (Hočevar *et al.*, 2004) trdimo naslednje: »Če bi gradil hišo, bi gledal na to, da bi bila zadosti velika tudi za družino mojih otrok«. Pritrdilno je odgovorilo približno 60 % anketirancev. Kolektivizem je tudi identifikacija s tradicionalnim lokalizmom v povezavi z močno teritorialno pripadnostjo v nacionalnem in šibko pripadnostjo v nadnacionalnem okviru (glej sliko 3) (Mlinar, 1992, Hočevar, 2000, 2004).

Diskurzivna analiza besedil prostorskih strokovnjakov v tiskanih medijih in strokovnih publikacijah o ljubljanskem urbanizmu je npr. pokazala, da se protiurbana ideologija v domačijskih diskurzivnih praksah načrtovalcev prostora kaže predvsem v poudarjanju načel »small is beautiful«, zavračanju vnašanja sodobnih arhitekturnih elementov v staromestna okolja, nacionalnemu brambovstvu in odsotnosti čeznacionalnih urbanističnih referenčnih okvirov (Kos, 2006, Trček, 2006). Izražanje individualne in institucionalne potrebe po vsajanju domačijstva v urbana

okolja je torej del vztrajno delujoče meta ideologije, če uporabimo Rotarjevo epistemološko označbo in znotraj te reprodukcijo praktične protiurbane ideologije tudi v obdobju socializma in v večji meri še danes. V slovenskih mestih, celo v Ljubljani kot nacionalni prestolnici, se v vsej njeni zgodovini modernizacije niso uspele razviti izrazitejše klasične značilnosti urbanega življenjskega sloga, zlasti urbane kulture in civilne »urbanosti kot načina življenja«¹⁴, kar lahko označimo kot del širšega problema strukturne podurbaniziranosti (razpršena raba prostora, pomanjkljiva in draga komunalna infrastruktura, visoki stroški mobilnosti, podvajanje funkcij ipd.).

Urbanizacijo v Sloveniji, tj. odseljevanje s podeželja in priseljevanje v mesta, je mogoče opredeliti kot demografski in socialno ekonomski proces, ki pa mu ni sledil proces urbane akulturacije ali kulturno socialne akomodacije, če uporabimo klasično »simmelovsko« terminologijo v zvezi z razmerjem med sociacijo in individualizacijo v mestih. Urbana akulturacija, tj. aktivna civilna identifikacija z urbanim načinom življenja priseljenih v mesta, je ves čas po drugi svetovni vojni do danes sorazmerno nizka (Uršič, Hočevar, 2007). S. Mežnarčič je v delu o socialni distanci med emigranti z območja takratne SFRJ in Slovenci s pomenljivim naslovom: »Bosanci: A kuda idu Slovenci nedeljom« (1986) nenamerno opravila prvo sociološko študijo šibke urbane

¹⁴ Sintagma urbanost kot način življenja (»urbanism as a way of life«) istoimenskega članka Louisa Wirtha iz leta 1938 predstavlja izhodišče izčrpane, tako afirmativne kakor kritiške, presoje ekološke perspektive v sociologiji. Menimo, da je vpliv odvisne spremenljivke, življenjskega okolja s parametri gostote, velikosti in heterogenosti, na delovanje posameznikov še vedno ustrezen analitični pripomoček, obenem pa se zavedamo njegovih omejitev, preživelosti in drugih, tudi metodoloških, pomanjkljivosti. (podrobneje glej v Uršič Hočevar, 2007:19—24).

akulturacije Slovencev z opisom njihovega »pobega« iz mest v svoja izvorna podeželska okolja ob koncu tedna. Emigranti so, kakor ugotavlja, predstavljali pomemben segment sicer skromne socio-kulturne heterogenosti in torej omogočali nastanek vsaj minimalne urbanosti kot načina življenja v slovenskih mestih.

Na podlagi klasične Wirthove ekološke zasnove »urbanizma kot načina življenja« (1938) bi lahko rekli, da gostota, velikost in heterogenosti v slovenskih mestih niso dovolj izražene ali pa med seboj niso dovolj usklajene, da bi lahko vplivale na njihovo distinktivno delovanje za urbano akulturacijo. Ključna je behavioralna konceptualna ideja o vlogi treh spremenljivk. Mesto s svojo velikostjo in številom prebivalcev, njihovo gostoto in socio-kulturno heterogenostjo ustvarja različne vzorce družbene organiziranosti ter posledično urbani način življenja. Torej, večje ko je mesto (večji populacijski agregat), bolj ko je gosto naseljeno in bolj kot je socialno-kulturno heterogeno, bolj je relativno izrazita urbanost kot način življenja. Če manjka eden od treh opredeljujočih delov ali če je ena od spremenljivk šibko izražena, na primer gostota oziroma populacijska koncentracija, ne glede na navzočnost ali moč izraženosti ostalih, je, vsaj na analitični ravni, izrazitost pojava okrnjena in nepopolna.

Uporabnost izvorne Wirthove konceptualizacije severno-ameriških mest iz obdobja pred procesi suburbanizacije je za slovenske razmere sicer izrazito omejena, vseeno pa omogoča vsaj okvir pri pojasnjevanju strukturne podurbaniziranosti in oblikovanja vrednot prebivalstva v daljšem časovnem obdobju. Seveda je z današnjega stališča ubikvitetne dostopnosti življenje v mestu v sodobnih družbah res vse manj instrumentalna nujnost in vse bolj refleksivna izbira. »Wirthovska« izvorna konceptualizacija se zato danes vse bolj navezuje bodisi na pojmovanje (izbranega) *urbanega življenjskega sloga* in ne več toliko na dejansko urbano ali neurbano bivanjsko lokacijo, zlasti glede ponotranjenja vrednot *civilnosti* ter participacije ali vsaj podpore pri ohranjanju »strnjene pestrosti« (npr. večkulturnosti) v prostoru. Premisa o prevladujočem zavračanju takšnega življenjskega sloga v Sloveniji, najprej na podlagi orisane faktografske evidence (poglavje 2), in nato z interpretacijo empirične evidence pri javnomnenjskem raziskovanju vrednot o bivanjskih strategijah in željah ter o rabi prostora nasploh, izpeljujemo trditev o pojavu v nasprotni smeri od izvorne Wirthove opredelitve, tj. o slovenski »protiurbanosti kot načinu življenja«¹⁵.

Stalna strukturna podurbaniziranost v Sloveniji torej tudi v času socializma politično ni bila ovrednotena kot razvojni problem v procesu modernizacije družbe,

¹⁵ Naše pojmovanje ni preslikava Gansove kritike Wirthovega koncepta (1968) z uvedbo sintagme »suburbanost kot način življenja« in njegovo trditvijo o življenjskih ciklikih posameznika pri izbiri bivanjske lokacije, saj rezultati javnomnenjskih raziskav kažejo, da demografske spremenljivke starosti, maritalnega statusa ipd. v Sloveniji bistveno ne vplivajo na bivanjsko usmerjenost. Za podrobnejšo obravnavo glej v Hočevar, 2000.

temveč se je, nasprotno, skladno s predhodnimi obdobji, afirmativno izrabljala v ideološke namene kot dokaz humanih, kakovostnih in naravnih bivanjskih razmer (kakovosti življenja) večinskega prebivalstva na podeželju – v majhnih naseljih ali na samem. V diskurzivnih praksah *urbanost kot način življenja* z Wirthovskimi kombiniranimi elementi heterogenosti, gostote in velikosti kot bivanjska, civilna in kulturna praksa ter glede na segmentacijo družbenih vlog torej ni bil afirmativno ali vsaj racionalno ovrednotena. Urbanost je bila prikazovana kot negativna okoliščina industrijskega razvoja, ki se ji Slovenija s politiko decentralizacije ali policentrizma uspešno izogiba. Če diskurz mestnih upravljavcev, strokovnih razpravljavcev in celo nekaterih akademskih zapisov, zlasti v obdobju socializma, označimo s kancem cinizma, bi lahko rekli, da so bili pomembni zlasti »pravi«, človeški, skratka vsebinski problemi nehumanosti mest. Prevladoval je torej diskurz tradicije Toenniesovega »*gemeinschaft*« (skupnosti), enačenje mestnega življenja s stereotipi nehumanosti in odtujenosti ter negativno ovrednoteno formalizacijo odnosov. Manjkal pa je diskurz »*gesellschaft*« (družbenosti), zlasti z vidika individualizirane civilnosti ali civilne družbenosti. S tem je bil marginaliziran tudi značilnejši kulturološki diskurz urbanosti kot dejavnika modernizacije družbe. Industrijska urbanizacija je bila razumljena kot nekakšen izgon iz idealiziranega podeželja, prizadevanja za bolj humano mesto pa obupno prizadevanje za ponovno, vsaj približno vzpostavitev izgubljene podobe raja.

4. Protiurbana ideologija znotraj vrednotnih vzorcev: raziskovanje stališč o bivanjskih usmerjenostih, rabi prostora in okoljski ozaveščenosti

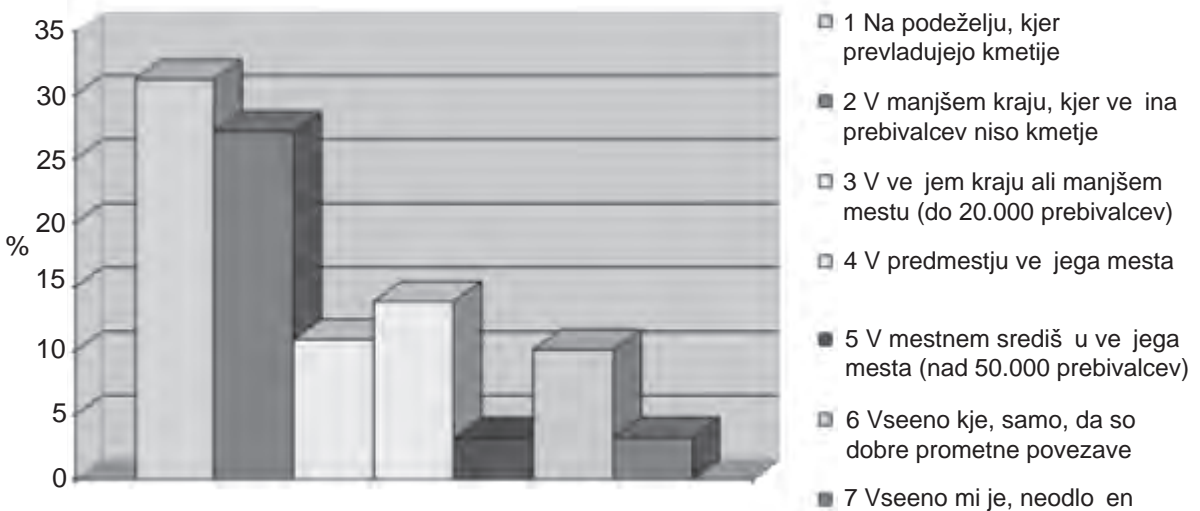
Morebitna temeljna kritiška očitka našega dosedanega načina obravnave razvoja slovenskega poselitvenega razraščanja in njegovega povezovanje z oblikovanjem protiurbane ideologije bi lahko bila dva: prvi očitek bi lahko bil vzročni: slovenski primer ni edinstven, temveč prej univerzalen (in »samoumeven«) družbeno prostorski učinek individualizacije v večini industrializiranih (in urbaniziranih okolij) okolij, razlikoval naj bi se le v intenzivnosti. Želja večine ljudi po »hiši z vrtom« v suburbanem ali ruralnem okolju naj bi bila bolj ali manj prevladujoča, njena izpolnitev pa naj bi bila odvisna od posamičnih prostorskih politik in družbene stratifikacije¹⁶. Drugi očitek bi lahko bil interpretativen: protiurbanost je analitični konstrukt, ki temeljna Wirthovi

¹⁶ Konceptualne analize in izsledki empiričnih raziskav o tem vprašanju so nasprotujoča, hkrati pa je empirična evidenca med različnimi družbenimi okolji le redko primerljiva. V zadnjem času vse več raziskovalcev ugotavlja, da na bivanjske usmerjenosti bolj kakor intrinzični (npr. življenjski slog) vplivajo strukturni dejavniki v posamičnih nacionalnih, regionalnih ali celo lokalnih okoljih (glej Jetzkowitz, 2007, Andreotti et al., 2012). Vendar doslej nismo našli empiričnih izkazov, kjer bi tako kakor v Sloveniji več kakor 95 % prebivalcev najraje bivalo v samostojni individualni ali družinski hiši.

deterministični behavioralno-ekološki konceptualizaciji o vplivu grajenega okolja na oblikovanje osebnosti (in posledično vrednotnih usmerjenosti). Odgovor na oba pričakovana očitka je, da naša interpretacija vzrokov in učinkov poselitvenega razraščanja ni nujno edina in celovita, niti ne oporeka omejeni pojasnjevalni moči Wirthovega koncepta pri oblikovanju vrednotnih usmerjenosti. Vrednotne usmerjenosti, ki po našem prepričanju vsaj nakazujejo, če že ne dokazujejo tezo o proturbanosti kot načinu življenja v Sloveniji smo na podlagi dveh javnomnenjskih raziskav podrobneje

interpretirali drugje (glej Uršič, Hočevar, 2007). Tu kot ponazoritev navajamo nekatere ugotovitve. V raziskavah Vrednote prostora in okolja (Hočevar et al., 2004) in Socialno prostorski vplivi avtocest v Sloveniji (Kos et al., 2002) smo na reprezentativnem slovenskem vzorcu in vzorcu ljubljanske urbane regije anketirance spraševali, v kakšnem okolju in v kakšni vrsti bivališča bi najraje živeli, če bi imeli možnost izbire. V raziskavi leta 2004 so bile spremenljivke o vrsti najbolj zelenega okolja nekoliko bolj razčlenjene in deloma različno poimenovane, kljub temu pa so rezultati primerljivi (slika 4, 5). Odgovori

Slika 4: Bivanjska usmerjenost, 2002: V kakšnem okolju bi živeli, če bi imeli možnost izbire?

Vir: (2002) Socialno prostorski vplivi avtocest v Sloveniji 2002, Center za prostorsko sociologijo, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Ljubljana. Vzorec, Slovenija, N= 1155.

Slika 5: Bivanjska usmerjenost, 2004: Kje bi najraje živeli, če bi lahko izbirali?

Vir: Hočevar, M. et al. (2004). Vrednote prostora in okolja (trifazno in končno poročilo). Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo. Vzorec, Slovenija N=1175.

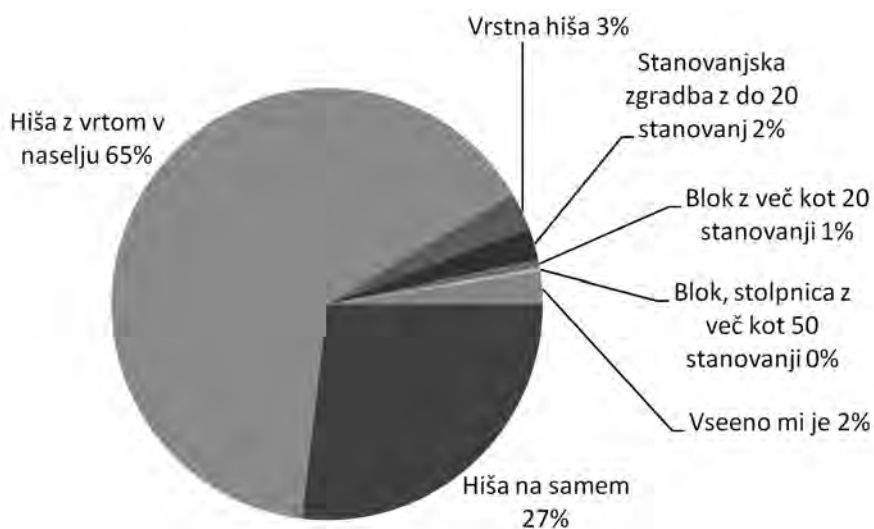
glede bivanjskih usmerjenosti v obeh raziskavah izražajo izrazito šibko željo po življenju v mestu, vključno z glavnim mestom (približno 3 %), zmerno željo po življenju v suburbanem okolju (približno 13 %) in močno željo po življenju na manj gosto naseljenih, podeželskih območjih (skupaj približno 68 %). Med anketirance, imenovali smo jih utilitaristi, je približno 10 % takšnih, ki do konkretnega okolja in načina bivanja nimajo posebnega – ne odklonilnega, ne afirmativnega — odnosa, saj je zanje ključno merilo (avtomobilska) dostopnost. Ti rezultati relativizirajo prevladujočo domnevo večine analitikov, da aktualna usmerjenost v razpršeno poseljevanje v Sloveniji najbolje pojasnjujejo utilitarni vzvodi časovno-prostorske racionalnosti, zlasti pospešene gradnje avtocestnega omrežja, ki znatno povečuje dostopnost v prostoru. Naša domneva o kulturnozgodovinski in Meta ideološki zakoreninjeni proturbanosti v slovenski populaciji se v tem okviru izkazuje za precej realistično, kar nakazujejo tudi druge ugotovitve o bivanjskih strategijah v obeh raziskavah.

Vprašanji »Kako bi najraje stanovali, če bi imeli možnost izbire?« (slika 6) in »Če bi se morali danes odločiti o reševanju stanovanjskega vprašanja, za kaj od navedenega bi se odločili, če bi lahko sami izbirali?« (slika 7)¹⁷ merita zaželeno vrsto bivališča. Obe vprašanji posredno nakazujeta željo po neurbani in razpršeni rabi prostora. Anketiranci bi se v veliki večini odločili za bivanje v hiši z vrtom in hiši na samem (skupaj 92 %), enostanovanjsko

hišo ali bivanjsko enoto pa bi gradilo ali kupilo 65 % vprašanih. Podatek, da bi 38 % vprašanih hišo gradilo, posredno kaže, da potreba (verjetno deloma tudi želja) po samograditeljstvu, ki je bila tudi v obdobju socializma najpogostejši način reševanja stanovanjskega vprašanja, ostaja praktično nespremenjena (glej poglavje 2). Podatek, da bi le 2 % vprašanih bivališče najelo, kaže na dvoje: prvič, močno tradicionalen odnos do lastništva nepremičnine, ki ga povezujemo s fenomenom domačijstva in pojmovanjem najemniškega statusa kot znamenja revščine, in drugič, izrazito nizke pričakovane bivanjske ter delovne mobilnosti. Oboje smo navzkrižno preverjali z drugimi vprašanji v anketi (npr. »Kolikšna je verjetnost, da se boste v naslednjih petih letih preselili v drug kraj?«, »Koliko časa boste živeli tu, kjer živite sedaj?«, »Ali nam lahko poveste, kolikokrat ste se v življenju že preselili v kakšen drug kraj, ki je od vašega rojstnega kraja oddaljen več kot 15 kilometrov?«) (slika 8). Približno 69 % vprašanih v celotnem vzorcu meni, da se do konca življenja ne bodo selili iz objektov, kjer živijo sedaj, devet odstotkov pa jih navaja, da bodo tam ostali še najmanj deset let (slika 9). V starostni skupini nad 60 let je bila povprečna pogostost selitve v kraj, ki je oddaljen več kakor 15 km od kraja rojstva, 2,61-krat, 39 % pa jih živi v kraju rojstva brez preselitve dlje kakor eno leto.

Sodeč po podatkih, ki kažejo na vrednotne usmerjenosti, povezane z rabo prostora, prostorske prakse in bivanjske strategije prebivalcev Slovenije, lahko tudi v prihodnosti

Slika 6: Bivanjska usmerjenost, 2004: Kako bi najraje stanovali, če bi imeli možnost izbire?

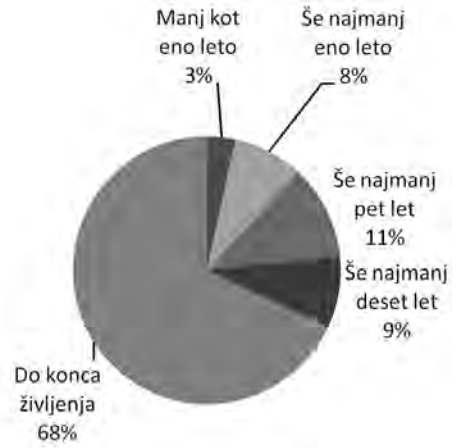
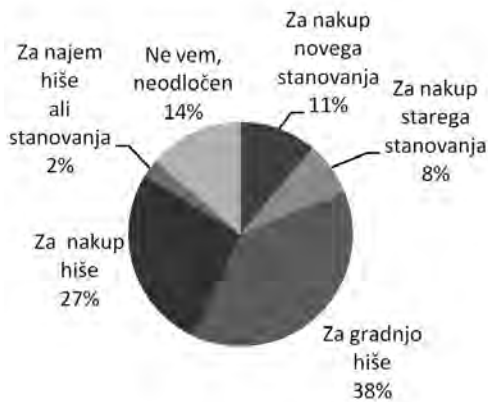

Vir: Hočevar, M. et al. (2004). Vrednote prostora in okolja (trifazno in končno poročilo). Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo. Vzorec, Slovenija N=1175.

¹⁷ Študija, ki so jo opravili Mandič, Cirman et al. (2006), kaže podobne rezultate o pričakovani in dejanski mobilnosti ter stanovanjskih strategijah. S. Mandič izpostavlja, da je zaradi specifičnih razmer, zlasti visokega deleža bivanja v individualnih hišah v Sloveniji in močnih sorodstvenih omrežjih, visok delež tistih, ki se ne odločajo za selitev, temveč za prilagoditev stanovanja »na mestu« (in situ) (glej podrobneje str. 71–72).

pričakujemo nizko stopnjo pripravljenosti za življenje v večjih prostorskih agregatih, tj. v razmerah večje gostote in heterogenosti. Iz raziskovalnih podatkov je razvidno, da tudi sedaj živeči prebivalci mest in ne le tisti, ki tam ne bi živeli, niso afirmativno razpoloženi do značilnosti,

Sliki 7, 8: Bivanjska usmerjenost, 2004: Če bi se morali danes odločiti o reševanju stanovanjskega vprašanja, za kaj od navedenega bi se odločili, če bi lahko sami izbirali?, Koliko časa boste živeli tu, kjer živite sedaj?

Vir: Hočevar, M. et al. (2004). Vrednote prostora in okolja (trifazno in končno poročilo). Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo. Vzorec, Slovenija N=1175.

ki uokvirjajo urbanost kot način življenja.

Namen naše dosedanje analize je bilo ugotavljanje medsebojne povezanosti zgodovinskih in ideoloških silnic, ki so vplivale na družbeno-prostorske procese in so hkrati utrjevale vrednotne usmerjenosti k razpršeni poselitvi ter ekstenzivnemu trošenju (bivanjskega) prostora v Sloveniji. Izhajali smo iz uveljavljenih splošnejših ugotovitev, da imajo vrednote pomembno vlogo v legitimiziranju družbenih, političnih in ekonomskih institucionalnih praks. V nadaljevanju bomo prepričljivost naše interpretacije o povezanosti obeh silnic skušali podpreti z obravnavo protislovnega okoljskega dojemanja. Zagovarjamo namreč trditev, da se v Sloveniji protiurbanost kot način življenja znotraj vrednotnih usmerjenosti, skupaj s praktično ideologijo domačijstva, veže na enačenje afirmativnega domačijstva z okoljem ali celo z okoljsko ozaveščenostjo. To pomeni, da je razpršena poselitev v majhnih naseljih ali na samem, izven naselij, in v prosto stoječih objektih sprejeta kot okoljsko bolj sprejemljiva kakor strnjena poselitev v večjih naseljih (mestih) v večstanovanjskih objektih. Ali drugače: osnovni vir okoljske degradacije naj bi bila mesta (in urbani način življenja). Pogost izvor takšnega dojemanja, seveda kjer koli, ne samo v Sloveniji, je delno in poenostavljeno dojetje celotne razsežnosti degradacije okolja z onesnaževanjem v ožjem pomenu, kjer raba in načini ter volumni »trošenja« prostora sploh niso zajeti v kontekst problema okoljske degradacije. Implicitna predpostavka, da je prebivanje »v naravi« ali na podeželju samo po sebi okoljsko bolj sprejemljivo kakor prebivanje v mestih, ni navzoča samo v večjem delu javnosti in ni nujno pogojena z ideološko-političnimi predznaki, temveč je lahko do določene mere institucionalizirana. Ob tem je značilno enačenje načel »živeti v naravo« in »živeti v naravi«, kar je pomemben vir protiurbanih občutkov med okoljsko bolj ali manj ozaveščenimi posamezniki in skupinami.

V zvezi s tem je zanimivo tudi vprašanje, ali ljudje, ki živijo v mestih, podobno ali različno dojemajo okolje nasploh in posebej ekstenzivno trošenje bivanjskega prostora kakor tisti, ki živijo na podeželju, v manjših naseljih, v predmestjih, na samem in v lastniški samostojni hiši. V naši analizi to vprašanje lahko tudi zaostrimo: ali imajo ljudje, katerih izbira (ne prisila!) ali njihova želja je življenje v mestu in sprejemajo *urbanost kot način življenja*, različno okoljsko doživljajo ekstenzivno trošenje bivanjskega prostora kakor ljudje, ki živijo ali želijo živeti na podeželju, v manjših naseljih, v predmestjih, na samem in v lastniški samostojni hiši. Kakor smo nazorno nakazali (glej slike 6–8), obstaja veliko nesorazmerje med prvo in drugo, imenujmo ju, proti- in prourbano kategorijo vprašanih v vzorcu obeh raziskav. V Sloveniji je torej v povprečju, brez upoštevanja demografskih variabilnosti (starosti, spola, izobrazbe), le približno 5–6 % tistih, ki jih lahko uvrstimo v prourbano kategorijo¹⁸. Ti dve analitični kategoriji bomo v nadaljevanju upoštevali pri utemeljitvi protislovnega okoljskega dojemanja in posledično enačenja ruralnosti in okoljskosti (zlasti neokrnjene narave).

Kakor ugotavljajo nekateri avtorji, je pomen »živeti z naravo« nejasen tako med tako imenovanimi zmernimi *new age* zagovorniki »organske družbe« kakor tudi med ti. »zelenimi radikalisti«. Še vedno je navzoča tudi znotraj okoljskega mainstreama, v institucionalnih okoljskih politikah in celo med raziskovalci okoljske problematike (glej v Beatley, Manning, 2005, Pepper, 2010). Tako je tudi protiurbane ideologije okoljskosti ni mogoče povsem jasno umestiti na oseh konservativno/liberalno, tradicionalno/moderno in domačijsko/svetovljansko.

¹⁸ Podrobnejša analiza je pokazala zlasti variabilnost po starosti in izobrazbi, vendar ta ni izrazita. V starosti do 29 let približno 8 %, z visoko izobrazbo (vključno z magistriranjem in doktoratom) približno 7 % (glej Hočevar et al., 2004:23–25).

Slika 9 : Posebni Eurobarometer: nabor spremenljivk za merjenje okoljske zavesti

Ko se ljudje pogovarjamo o »okolju«, naj kaj od spodaj navedenega najprej pomislimo?	Iz spodnjega seznama prosimo izberite pet ključnih okoljskih vprašanj, ki vas najbolj skrbijo.
<ul style="list-style-type: none"> - onesnaževanje v mestih - zaščita narave - okoljsko stanje, ki ga bodo nasledili naši otroci - zelena in prijetna krajina - odgovornost posameznika za izboljšanje okoljskega stanja - kakovost življenja, kjer živim - potresi, poplave in druge naravne katastrofe - uporaba naravnih virov za udobno življenje 	<ul style="list-style-type: none"> - onesnaženost vode (morja, reke, jezera, podtalni viri itd.) - katastrofe, ki jih je povzročil človek (velika razlitja nafte, industrijske nesreče, ipd.) - podnebne spremembe - onesnaženost zraka - vpliv kemikalij v vsakodnevnih proizvodih na naše zdravje - naravne nesreče (potresi, poplave, itd.) - naraščanje odpadkov - kmetijsko onesnaževanje (uporaba pesticidov ipd.) - izčrpavanje naravnih virov - uporaba genetsko spremenjenih organizmov v kmetijstvu - izguba biotske raznovrstnosti (izumrtje živalskih in rastlinskih vrst itd.) - problemi mest (prometni zamaški, onesnaževanje, pomanjkanje zelenih prostorov itd.) - posledice sedanjega načina prometa (povečana uporaba osebnega avtomobila, avtocest, letalskega prometa, itd.) - naše potrošniške navade - zvočno onesnaževanje

Vir: prirejeno po EC, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_217_sum_en.pdf.

Morda ta nejasna okoliščina vsaj delno lahko pojasni eno značilnejših in dobro raziskanih inkongruentnosti sodobnih družb: visoko stopnjo deklarativne prokoljske usmerjenosti (zaskrbljenosti, zavedanja) in nizko stopnjo prookoljskega delovanja (obnašanja). Inkongruentnost znotraj prookoljskih vrednotnih usmerjenosti je, kar je naša ključna domneva, zelo verjetno povezana tudi z *aprostorskim* dojemanjem okoljskih problemov, posebej v zvezi z bivanjskim (vključno infrastrukturnim in komunalnim) trošenjem prostora. Povezava fenomena sodobnega potrošništva z okoljskimi vrednotami je sicer raziskovalna stalnica znotraj kvantitativnih meritev tako imenovanega okoljskega odtisa¹⁹ in javnomnenjskega preučevanja, vendar tudi tu prevladuje »onesnaževalska« optika trošenja potrošnih dobrin ali enot (*per capita* ali na gospodinjstvo) (Høyer, Holden, 2003).

V okviru naše obravnave nas zanima *aprostorskost* v zvezi z okoljsko ozaveščenostjo, ko gre za preučevanje javnega mnenja. Ugotavljamo, da so meritve in interpretacije okoljske ozaveščenosti pomanjkljive, saj ne upoštevajo in posledično pri anketirancih ne zaznajo enega ključnih problemov, tj. odnosa do (ekstenzivne) potrošnje bivanjskega prostora. Pregled referenčnih, bodisi regionalnih, nacionalnih ali mednarodnih

primerjalnih raziskav pokaže, da so nabori spremenljivk, ki omogočajo oblikovanje tipologije okoljske zavesti ob sicer sofisticiranih merskih instrumentih, bolj ali manj ponavljajoči se in podobni. To velja vključno za najpogostejše uporabljeno lestvico NEP (*nova okoljska paradigma*), kjer je sklepanje o vrednotnih usmerjenostih v zvezi s porabo bivanjskega prostora mogoče le posredno in ne eksplicitno. Tako so tudi rezultati in razlage maloštevilnih raziskav, kjer avtorji skušajo ugotavljati razlike o okoljski zavesti urbanega in ruralnega prebivalstva, izrazito pomanjkljivi (Berenguer *et al.*, 2005). Če kot primer utemeljitve pomanjkljivega nabora spremenljivk za preverjanje prostorskega in bivanjskega potrošništva v povezavi z okoljsko zavestjo vzamemo raziskavo Eurobarometer (2005)²⁰, ugotovimo, da spremenljivke pri dveh ključnih vprašanjih: prvega, ki se glasi *Ko se ljudje pogovarjamo o »okolju«, naj kaj od spodaj navedenega najprej pomislimo?* in drugega ki se glasi, *Iz spodnjega seznama prosimo izberite pet ključnih okoljskih vprašanj, ki vas najbolj skrbijo!*, ne omogočajo merjenje navedenega razmerja, razen posredno (npr. način prometa) (slika 9).

Podoben nabor spremenljivk je značilen tudi za longitudinalno raziskovanje vrednot Slovensko javno mnenje s posamičnimi okoljskimi »baterijami« (Bernik, Malnar eds., 2004). Tudi v naših raziskavah o vrednotah,

¹⁹ Analiza okoljskega odtisa izračunava ali ocenjuje prisvojitve zemljišča na osebo za proizvodnjo katere koli in vsake potrošne enote z deljenjem povprečne letne potrošnje z enoto (kg/oseba) z njeno povprečno letno produktivnostjo. Skupno povprečje okoljskega odtisa na osebo torej dobimo z vsoto vseh območij ekosistemov, prisvojenimi z vsemi nakupljenimi dobrinami (enotami) za posameznika, da s tem napolni svojo potrošniško »vrečo« dobrin in storitev (Rees *et al.* 1996). Vendar pa tudi ta metoda zanemara trošenje samega (bivanjskega) prostora *per capita*.

²⁰ Posebna primerjalna raziskava Evropske komisije v okviru urada za raziskovanje javnega mnenja: Eurobarometer: *The attitudes of European citizens towards environment* zajema države članice EU. Izvajalci opredelijo cilj raziskave, ki je spodbujanje okoljskega zavedanja in hitrejšega doseganja sonaravnega razvoja v EU (2008, str. 2).

vezanih na prostor in okolje (*ibid.* 2002, 2004, 2010), in tu gre za samokritično oceno, obravnavane problematike nismo zadovoljivo javnomnenjsko raziskali, ker smo se v njih osredotočali na vidike bivanjskih usmerjenosti, želja in strategij. Domnevamo pa, da prav longitudinalno spremljanje bivanjskih želja in strategij, skupaj z analizo faktografskih agregatnih podatkov o dejanski potrošnji bivanjskega prostora, vsaj posredno in okvirno lahko pojasni težo aprosterskosti pri oblikovanju okoljske ozaveščenosti. Če namreč vsaj okvirno drži ugotovitev, ki izhaja iz naše dosedanje kulturno zgodovinske in empirične analize o močni individualni ter kolektivni protiturbanosti vrednotni usmerjenosti v Sloveniji, je torej umestno sklepanje, da ta vpliva tudi na pozitivno okoljsko vrednotenje razpršene poselitve in prebivanja v samostojnih hišah. Ob tem seveda upoštevamo tudi splošno ugotovitev o siceršnji inkongruentnosti visoke stopnje deklarativne prookoljske usmerjenosti in nizke stopnje dejanskega prookoljskega ravnanja, ki Slovenijo, glede na navedene mednarodne raziskave, uvršča v evropsko povprečje. Zaradi pomanjkanja ustreznih spremenljivk v javnomnenjskih anketah, ki bi omogočile merjenje tega pojava, ostaja naše sklepanje o tem, da ljudje njihovega ekstenzivnega trošenja prostora v bivanjske namene ne povezujejo z njihovim protiokoljskim ravnanjem ali da ga celo dojemajo kot prookoljskega, le predvidevanje. Mogoča pa je posredna, preliminarna analiza obstoječe empirične evidence, za vsaj delno odpravo spekulacije in za preverjanje naše domneve.

Na vprašanje: *Ali ljudje, katerih izbira (ne prisila!) ali njihova želja je življenje v mestu in sprejemajo urbanost kot način življenja, različno dojemajo okolje glede ekstenzivnega trošenja bivanjskega prostora kakor ljudje, ki živijo ali želijo živeti na podeželju, v manjših naseljih, v predmestjih, na samem in v lastniški samostojni hiši?*, delno lahko odgovorimo. Ali preprosteje: zanima nas, če obstaja kakršna koli korelacija med pro- ali protiturbanostjo in pro- ali protiokoljskostjo. Za ponazoritev lahko uporabimo nekatera anketna vprašanja v raziskavi o kakovosti življenja v ljubljanski urbani regiji (spremenljivke) (Kos *et al.*, 2010)²¹ in jih med sabo križamo z demografskimi spremenljivkami. To lahko skušamo narediti z zgoraj navedeno analitično delitvijo na kategoriji pro- in protiturbanosti anketirancev. Izbrali smo tri zastavljene afirmativne in znikane trditve oz. dele anketnih vprašanj v vprašalniku, za katere menimo, da vsaj posredno zadevajo okoljsko ozaveščenost. Te trditve so: a) odnos do prebivanja v mestnem jedru, b) odnos do plačevanja davka za neizkoriščen prostor v stanovanju ali hiši in c) odnos do omejitve osebnih avtomobilov v korist javnega prometa. Nato smo izbrali štiri demografske

spremenljivke: prva je vrsta dejanskega bivališča, druga je vrsta zelenega bivališča, tretja je vrsta dejanskega bivanjskega okolja in četrta vrsta zelenega bivanjskega okolja. Demografske spremenljivke v tem kontekstu nakazujejo urbanost ali protiturbanost kot način življenja, trditve pa potencialno korelacijo z okoljsko ozaveščenostjo glede bivanjskega trošenja prostora. Za preverjanje domneve o tem, da ljudje njihovega ekstenzivnega trošenja prostora v bivanjske namene ne povezujejo z njihovim protiokoljskim ravnanjem ali da ga celo dojemajo kot prookoljskega, smo izbrali vprašanje o okoljski osveščenosti: *»...kako pomembna je za vas v življenju okoljska osveščenost?«*. Upoštevali smo tiste, ki so odgovorili *dokaj pomembna* in *zelo pomembna* (slike 10–13). Preprosta in seveda zgolj preliminarna analiza križanja izbranih trditve s »prostorskimi« demografskimi spremenljivkami in z »okoljsko« spremenljivko kaže na pričakovano povezanost (ali vpliv) vrste bivališča in vrste bivanjskega okolja anketirancev s stališči o trošenju bivanjskega prostora.

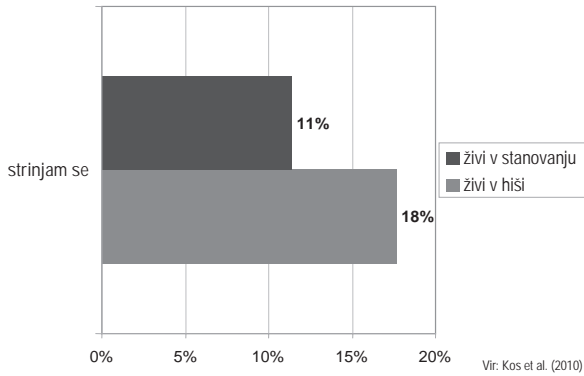
Tisti, za katere je okoljska osveščenost pomembna vrednota in ki živijo ali bi želeli živeti na podeželju in v samostojni hiši, bolj »slabšalno« vrednotijo prebivanje v mestnem središču, manj pristajajo na omejevanje avtomobilskega prometa v korist javnega prometa in so manj naklonjeni sankcioniranju zaradi ekstenzivnega trošenja bivanjskega prostora kakor tisti, ki živijo ali bi želeli živeti v mestu in stanovanju. Deklarativna okoljska ozaveščenosti obeh analitičnih kategorij (pro- in protiturbanosti) sicer ni značilno različna²², vendar pa prav ta podatek nakazuje na domnevno protislovno okoljsko dožemanje zlasti protiturbanosti kategorije anketirancev. Na podlagi opravljene analize namreč sklepamo na protiturbanost usmerjenost ob hkratni samoznavi, da ta ni v nasprotju z njihovo hkratno izraženo prookoljsko usmerjenostjo. Ta ugotovitev je skladna z našo trditvijo o aprosterskosti okoljske ozaveščenosti kot posledici enačenja afirmativnega ruralizma z okoljskostjo, kjer je etična usmerjenost »živeti z naravo« enačena z načelom »živeti v naravi«. Podatek glede okoljske ozaveščenosti o nizki diferenciaciji okoljske osveščenosti med pro- in protiturbanostjo analitično kategorijo pa interpretiramo z dobro raziskano inkongruentnostjo visoke stopnje deklarativne prookoljske usmerjenosti in nizke stopnje dejanskega prookoljskega ravnanja prebivalstva. Ob tem, ko poudarjamo predhodnost tukajšnje obravnave, soglašamo s tistimi avtorji, ki opozarjajo na strukturno in socialno-demografsko kompleksnost ugotavljanja

²¹ Reprezentativni vzorec raziskave je ljubljanska urbana regija (LUR) z ekstenzijami posebnih vzorcev na nekatera območja sprawla izven LUR. Za analizo v tem besedilu je uporabljena skupna osnovna populacija in tri razširitve, N=1124. Izbrana vprašanja (trditve) so del širše baterije, kjer smo preverjali anketirancev odnos do kakovosti življenja in rabe bivanjskega prostora v mestnem središču, v predmestjih in na podeželju.

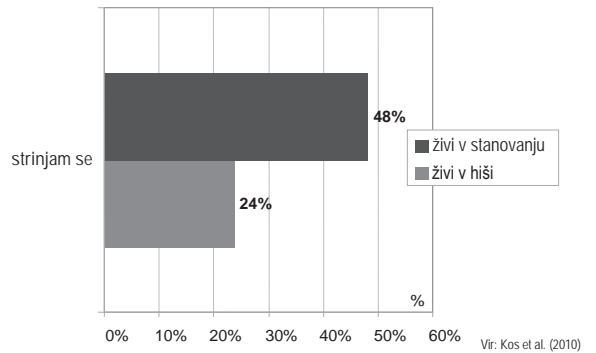
²² Berenguer *et al.* po pregledu literature ugotavljajo, da je dosedanje, sicer skromno, raziskovanje razlik o okoljski ozaveščenosti med urbano in neurbano (suburbano, ruralno) populacijo prineslo nasprotujoče rezultate. V večjem delu raziskav, zlasti oprtih na NEP, ugotovitve kažejo na višjo stopnjo okoljske ozaveščenosti urbane populacije. V istem članku ob predstavitvi raziskovalnih rezultatov na španskem primeru pa avtorji ugotavljajo višjo stopnjo deklarativne prookoljske usmerjenosti pri urbani populaciji in nizko stopnjo dejanskega prookoljskega ravnanja ter obratno pri ruralni populaciji (2005:36). Ob tem je treba opozoriti, da tudi v tej raziskavi ni upoštevana prostorska spremenljivka, tj. trošenje volumna bivanjskega prostora, ki je predmet naše obravnave in obenem kritike tovrstnih raziskav.

Slike 10—13: Protiurbanost in okoljska zavest: stališča

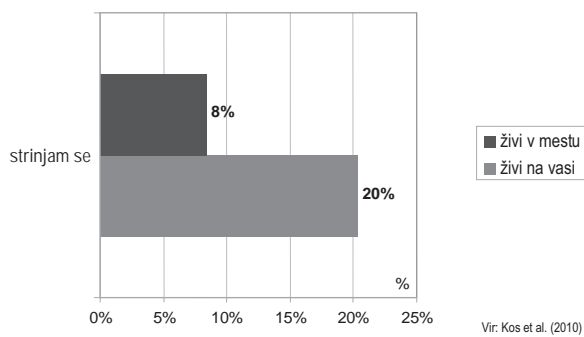
Strinjanje s trditvijo:
"Prebivanje v starem mestnem jedru je primerno za tiste, ki si ne morejo zagotoviti kaj boljšega."

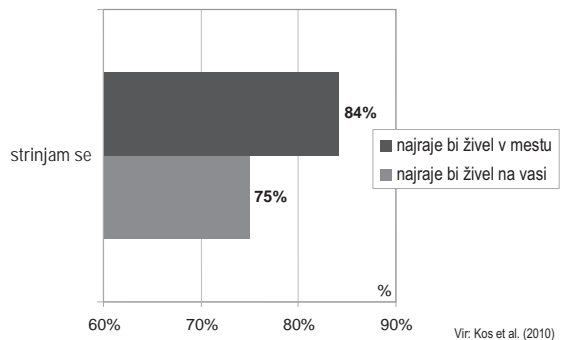
Strinjanje s trditvijo:
"Tisti, ki imajo veliko neizkoriščenega prostora v svojem stanovanju ali hiši, naj plačajo višji davek na nepremnine"

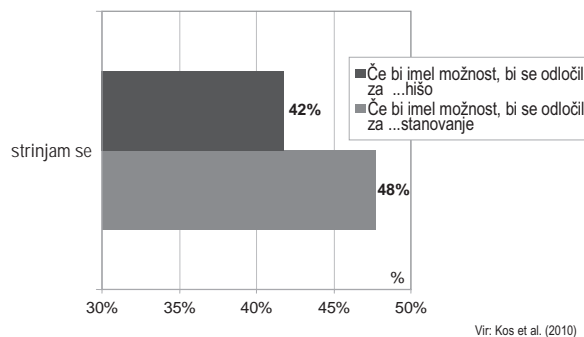
Strinjanje s trditvijo:
"Prebivanje v starem mestnem jedru je primerno za tiste, ki si ne morejo zagotoviti kaj boljšega"

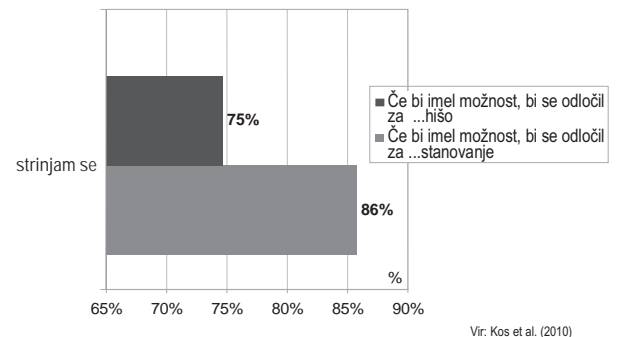
Strinjanje s trditvijo:
"Avtobusi javnega potniškega prometa bi morali imeti prednost, etudi bi to pomenilo večje omejitve za voznike osebnih avtomobilov"

Strinjanje s trditvijo:
"Tisti, ki imajo veliko neizkoriščenega prostora v svojem stanovanju ali hiši, naj plačajo višji davek na nepremnine"

Strinjanje s trditvijo:
"Avtobusi javnega potniškega prometa bi morali imeti prednost, etudi bi to pomenilo večje omejitve za voznike osebnih avtomobilov"

Vir: Kos et al.

okoljskih stališč in vrednot ter o potrebi po natančnejših in bolj diferenciranih merskih instrumentih za njihovo

analizo (Lutz, 1999:260, Berenguer et al., 2005:135—137). Naš temeljni analitični argument je, da je v prihodnjih

empiričnih raziskovanjih okoljske usmerjenosti nujno potreben nabor spremenljivk, kjer ne bi prevladovalo *aprostorsko* merjenje onesnaževalske zavesti individualnih in kolektivnih akterjev, temveč merjenje, kjer bi merski instrument okoljskosti zaznal odnos anketirancev do ekstenzivnega trošenja bivanjskega prostora, odnosa do poselitvenega razraščanja in razpršene, nestrjene poselitve nasploh. Ne gre torej za etimološko vprašanje razlikovanja med pojmom okoljevarstvo (environmentalism) in ekologija (ecology), temveč za epistemološko in etično vprašanje razmerja med naravo in grajenim prostorom.

5. Sklep

Problem poselitvenega razraščanja je že dalj časa neizbežno eden pomembnejših izzivov v zvezi z mejami rasti in sonaravnostjo v dolgoročni perspektivi. Do poselitvenega razraščanja v večjem delu sodobnih družb ni prišlo zaradi rasti prebivalstva, temveč nasprotno, vzrok zanj je njeno upadanje, zlasti vrednotnih vzorcev, kar je značilno tudi za Slovenijo. Manifestira se v vztrajnih vrednotnih usmerjenostih k razpršeni poselitvi in ekstenzivnemu trošenju volumna (bivanjskega) prostora. Prebivanje v samostojni hiši izven urbanega območja je ključnega pomena pri uokvirjanju posameznikovega življenjskega sloga in za reprodukcijo ter utrjevanje individualiziranih vrednotnih usmerjenosti. Opozarjamo, da so ob vplivu strukturnih determinant na vrednotne usmerjenosti, povezane z bivanjskimi strategijami, pomembne tudi "suburbane utopije", povzročene z neposrednim komercialnim in posrednim institucionalnim oglaševanjem ter s tem spodbujanjem »suburbanih sanj«.

V besedilu smo skušali pokazati, da je sestavni del vrednotnih usmerjenosti prostorsko (bivanjska) in okoljsko dožemanje. Pri tem smo želeli odgovoriti na vprašanje, zakaj anketiranci v javnomnenjskih raziskavah poselitveno razpršenost in nizko stopnjo poselitvene gostote ter prebivanje v samostojnih hišah dojemajo in vrednotijo za okoljsko bolj sprejemljivo kakor prebivanje v mestih ali večstanovanjskih hišah. S tezo o »protiurbanosti kot načinu življenja«, ki smo jo zagovarjali drugje (Hočevar, 2000, Uršič, Hočevar, 2007), tu pa smo jo opisali s ključnimi kulturno-socialnimi okoliščinami, zgodovinsko genezo in dejstvi o slovenskem poselitvenem razraščanju (*sprawl*) v primerjavi z evropskim, smo na podlagi nekaterih javnomnenjskih evidenc skušali preliminarno pojasniti fenomen *protislovne okoljske zaznave*. V orisu teh okoliščin smo poudarili odsotnost velikih mest ali metropolitanskih območij, ki so s strukturnimi značilnostmi procesa urbanizacije ter večji del modernizacije slovenske družbe vplivale na nacionalno identifikacijo »slovenstva« s kulturo podeželja in »slovenskega načina življenja« z značilno podeželskim. To se je v splošnem odražalo (in se še odraža) v izraženi domačijski kulturi, konkretnije pa v bivanjskih željah in življenjskih strategij

prebivalstva nasploh. Ugotavljamo, da slovensko protislovje modernizacije zaznamuje močna kolektivna (nacionalna) pripadnost s prepletanjem egalitarizma. Izhajali smo iz uveljavljenih splošnejših ugotovitev, da imajo vrednote pomembno vlogo v legitimiziranju družbenih, političnih in ekonomskih institucionalnih praks. Urbanizacijo v Sloveniji, tj. odseljevanje s podeželja in priseljevanje v mesta, smo opredelili kot demografski in socialno ekonomski proces, ki pa mu ni sledil proces urbane akulturacije ali kulturno socialne akomodacije. To trditev smo preverjali z interpretacijo rezultatov treh javnomnenjskih raziskav o usmerjenosti in dejanski potrošnji bivanjskega prostora ter o bivanjskih strategijah, kjer smo zaznali nizko stopnjo pripravljenosti za življenje v večjih prostorskih agregatih, tj. v razmerah večje gostote in heterogenosti.

V nadaljevanju smo interpretacijo o protiurbanosti kot načinu življenja povezaliz obravnavo protislovne okoljske zaznave. Preliminarno smo preverjali našo domnevo, da se v Sloveniji *protiurbanost kot način življenja* znotraj vrednotnih usmerjenosti, skupaj s praktično ideologijo domačijstva, veže na njegovo afirmativno enačenje z (visoko) okoljsko zavestjo in posledično na enačenje načel »živeti v naravi« in »živeti z naravo«. Postavili smo si vprašanje, ali ljudje, katerih izbira (ne prisila!) ali želja je življenje v mestu in sprejemajo *urbanost kot način življenja*, različno dojemajo okolje v zvezi z ekstenzivnim trošenjem bivanjskega prostora kakor ljudje, ki živijo ali želijo živeti na podeželju, v manjših naseljih, v predmestjih, na samem in v lastniški samostojni hiši. Pri analizi izbranih afirmativnih in zanikanih javnomnenjskih trditev o urbanih bivanjskih lastnostih smo zaznali korelacijo med pro- ali protiurbanostjo ter pro- ali protikoljskostjo v preučevanem vzorcu treh raziskav. Ugotovili smo, da je razpršena poselitve v majhnih naseljih ali na samem, izven naselij in v prosto stoječih objektih med anketiranci sprejeta kot okoljsko bolj sprejemljiva kakor strnjena poselitve v večjih naseljih (mestih) in večstanovanjskih objektih.

Zavedamo se omejenosti in poenostavitve opravljene analize. Razumemo jo kot prikaz primera raziskovanja okoljskega dožemanja v kontekstu širšega empiričnega preučevanja vrednotnih usmerjenosti v zvezi s trošenjem (volumna) fizičnega prostora, zlasti v bivanjske (in posledično prostorsko potratne) mobilnostne namene. Prepričani smo, da odsotnost ali vsaj nezadostna kontekstualizacija grajenega fizičnega prostora znotraj okoljskih študij omejuje tudi spoznavne zmožnosti in njen domet pri celovitem razumevanju človeškega habitata.

Literatura in viri

Adam, F. (2008) Mapping social capital across Europe: findings, trends and methodological shortcomings of cross-national surveys. *Social Science Information sur les Sciences Sociales*, 47, 2, str. 159—186.

- Agencija RS za okolje: http://kazalci.arso.gov.si/?data=indicator&ind_id=349&lang_id=94 (10. 10. 2011)
- Allmendinger, P. (2002). Towards a post-positivist typology of planning theory. *Planning Theory* 1(1): str. 77—99.
- Andreotti, A., Le Galès, P., Moreno-Fuentes, F.J. (2012) *Globalising European Urban Bourgeoisies?*, Oxford, Blackwell (v tisku).
- Barja, J., Duque, F., Gallego, J. (eds.) (2004) No ciudad. *Revista Sileno* 14—15. Madrid: Abada Editores.
- Beatley, T., Manning, K. (1997). *The ecology of place: Planning for environment, economy and community*. Washington, DC: Island Press.
- Bellassai, Sandro. (2005). The masculine mystique: anti-modernism and virility in fascist Italy. *Journal of Modern Italian Studies*, 3, str. 314—335
- Berenguer, J., Corraliza, J. A., Martín, R. (2005) Rural-Urban Differences in Environmental Concern, Attitudes, and Actions *European Journal of Psychological Assessment*, 21, 2, str. 128—138.
- Bernik, I., Malnar, B., (2005) Beliefs in State or in the Usefulness of State? Attitudes Regarding the Role of State in Eleven Post-Socialist Societies, in: N. Toš, N. Müller, K. (eds), *Political Faces of Slovenia*, FDV-IDV, Ljubljana/Vienna.
- Bögenhold, D. (2001) Social Inequality and the Sociology of Life Style: Material and Cultural Aspects of Social Stratification, *The American Journal of Economics and Sociology*, 60, 4, str. 829—847.
- Bruegmann, R. (2005) *Sprawl: A Compact History*. Chicago, University of Chicago Press.
- Cervero, R., (2000). Shapeless, Spread Out, Skipped Over and Scattershot – Sprawl Sweeps the Globe. *The World Paper*, str. 5–6.
- Couch, C., Leontidou, L., & Petschel-Held, G. (2007). *Urban sprawl in Europe: Landscapes, land-use change & policy*. Oxford, Blackwell.
- Drozg, V. (2007) Tri paradigme novodobnega razvoja slovenskih mest. *Dela* 27, Oddelek za geografijo FF, str. 135—147.
- European Commission EC (2005) *The attitudes of European citizens towards environment*; 217, 62/1, Bruselj.
- Franz, G., Maier, G., Schröck, P. (2006) *Urban sprawl: How useful is this concept*. Vienna University of Economics and Business Administration, Vienna, Austria. <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa06/papers/105.pdf> (22. 10. 2011).
- Galster, G., Hanson, R., Ratcliffe, M.R., Wolman, H., Coleman, S. and Freihage, J. (2001) Wrestling sprawl to the ground: defining and measuring an elusive concept, *Housing Policy Debate*, 12(4), str 681—717.
- Gillham, O., MacLean, A.S. (2002) *The limitless city: a primer on the urban sprawl debate*. Washington, DC : Island Press
- Hlebec, V., Kogovšek, T. (2003): *Konceptualizacija socialne opore*. (Conceptualisation of social support) *Družboslovne razprave*. 19, 43, str. 103—125.
- Hočevar, M. (2000). *Novi urbani trendi : prizorišča v mestih - omrežja med mesti* Zbirka Znanstvena knjižnica, 43. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Hočevar, M. (2002). *Urban locales and global networks: the case of coastal city of Koper*. in: M. Hočevar, F. Trček (eds.), *Glocal localities*. Salzburg: Kulturverlag Polzer, str. 99—113
- Hočevar, M. (2004), *Vrednote v prostoru: javnomnenjska raziskava; Prostor Slovenije 2020 – zbirka raziskav s področja prostorskega načrtovanja*. Končno poročilo.
- Hočevar, M., Uršič, M., Kos, D., Trček, F. (2005) *Changing of the Slovene urban system: specific socio-spatial trends and antiurban public values / attitudes*. in: F. Eckardt (ed.). *Paths of urban transformation, (The European city in transition, Vol. 5)*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2005, str. 281—300.
- Høyer, K.G., Holden, E. (2003): *Household Consumption and Ecological Footprints in Norway - Does Urban Form Matter?* *Journal of Consumer Policy*. 26, 3, str. 327—349.
- Igliè, Hajdeja (2004): *Dejavniki nizke stopnje zaupanja v Sloveniji*. *Družboslovne razprave*. 20., 46—47, str. 149—175.
- Jetzkowitz, J., Schneider, J. and Brunzel, S. (2007), *Suburbanisation: A Lifestyle Approach to the Sociology of Urban Sprawl in Germany*. *Sociologia Ruralis*, Volume 47, Number 2, str. 148-171
- Klemenčič, V. (2002) *Procesi deagrarizacije in urbanizacije slovenskega podeželja*, *Dela* 17, Ljubljana, Oddelek za geografijo, FF, str. 7—21.
- Kos, D. (2006) *Urbanistični diskurzi med strokovnostjo in strokovnjaštvom*. *Urbani izziv, UIRS*, 17, 1—2, str. 85—92.
- Kos, D., Mandič, S., Filipović, M. (2006) *Prostorski vidiki stanovanja; v S. Mandič, A. Cirman urd.: Stanovanje v Sloveniji 2005*, FDV.

- Kos, D., Hočevar, M., Trček, F., Uršič, M., Zavratnik, S., Zorman, A. (2010) Kvaliteta življenja v Ljubljani; Javnomnenjska raziskava, Ljubljana, MOL.
- Kučan, A. (2002) Krajina kot nacionalni simbol Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lechner, J., Maier, G. (2009) Sprawl or no Sprawl: a quantitative analysis for the city of Vienna; SRE discussion paper; Insitut for regional development and environment, Wirtschaftsuniversität Wien.
- Lutz, A., Simpson-Housley, P., de Man, A.F. (1999). Wilderness: Rural and urban attitudes and perceptions. *Environment & Behavior*, 31, str. 259–266.
- MacLeod, G. and Ward, K. (2002), Spaces of Utopia and Dystopia: Landscaping the Contemporary City. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, vol. 84, str. 153–170.
- Marchand, B., Salmon-Cavin, J. (2007) Anti-urban ideologies and planning in France and Switzerland: Jean-François Gravier and Armin Meili, *Planning Perspectives*, 22, str. 29–53.
- Mandič, S. (2006) Stanovanjske strategije. v S. Mandič, A. Cirman urd.: *Stanovanje v Sloveniji 2005*, FDV.
- Mežnarčič, S. (1986) »Bosanci«. A kuda idu Slovenci nedeljom? (»Bosnians«. But where do the Slovenes go on Sundays?) Ljubljana, Krt 34.
- Mlinar, Z. (1992) Individuation and Globalization: The Transformation of Territorial Social Organization, v *Globalization and Territorial Identities*, Z. Mlinar (ur.), Avebury: Aldershost, str. 15–35.
- Park, A., Phillips, M., Johnson, M. (2006) State of the English Cities: A comparison of public attitudes in urban and non-urban areas across different regions. National Centre for Social Research (NatCen), Department for Communities and Local Government. <http://www.communities.gov.uk/documents/regeneration/pdf/153104.pdf> (13. 10. 2011).
- Pepper, D. (2010) On contemporary eco-socialism. In: Q. Huan eds. *Eco-socialism as politics: rebuilding the basis of our modern civilisation*. New York: Springer, pp. 33–44
- Phelps, N.A., Parsons, N., Ballas, D. and Dowling, A. (2006) *Planning and Politics at the Margins of Europe's Capital Cities*. Basingstoke, Palgrave.
- Pichler-Milanočič, N. (2007) European Urban Sprawl: Sustainability, Cultures of (Anti) Urbanism and »Hybrid Cityscapes«. Dela, 27, Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, str. 101–133.
- Pogačnik, A., Lavrač, I., Marušič, J., Ravbar, M. (2006) Metodologija integracije razvojnegain prostorskega načrtovanja ter varovanja okolja. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo; končno poročilo.
- Rebernik, D. (2007) Trajnostni prostorski razvoj in novejši procesi v prostorskem razvoju Ljubljane. Dela 27, Ljubljana, Oddelek za geografijo, FF, str.17–38.
- Rees, W.E. 2006. Ecological Footprints and Bio-Capacity: Essential Elements in Sustainability Assessment, in J. Dewulf, H. Van Langenhove (eds) *Renewables-Based Technology: Sustainability Assessment*, Chichester, John Wiley and Sons, str. 143–158.
- Rivera-Escribano, M, J. (2007) Migration to rural Navarre: Questioning the experience of counterurbanisation. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, vol. 98, 1, str. 32–41.
- Rotar, D. (1985). *Risarji:učenjaki - Ideologije v urbanizmu in arhitekturi*. Ljubljana, Delavska enotnost.
- Soule, D. (2006) *Urban Sprawl: A Comprehensive Reference Guide*. London, Greenwood Press.
- Special Eurobarometer 295 (2008) Attitudes of European citizens towards the Environment. European Commission, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_295_en.pdf (14. 11. 2011)
- Statistični urad RS - .Razvrstitev občin po stopnji urbanizacije. Iz: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002. http://www.stat.si/tema_splosno_upravno_podezelje_predstavitev.asp#OECD (11. 11. 2011)
- Storper M., Manville M (2006) Behaviour, preferences and cities: Urban theory and urban resurgence. *Urban Studies*, 43 (8), str. 1247–1274.
- Teune, H., Zdravko, M. (1978): *Developmental logic of social systems*, Beverly Hills, Sage Publications
- Trček, F. (2006) Diskurzivna analiza aktualnih strokovnih pogledov na urbanistične probleme Ljubljane. *Urbani izziv*, 17, 1/2, str. 93–105.
- Uršič, M., Hočevar, M. (2007) *Protiurbanost kot način življenja*, Knjižna zbirka Ost, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vehovar, U. (2009) Vrednote prebivalstva Republike Slovenije in možnosti za nadaljnjo modernizacijo slovenske družbe. *Raziskave in razprave*, 2/3, Nova Gorica, Fakulteta za uporabne družbene študije
- Vojnovic I. (1999) The environmental costs of modernism - an assessment of Canadian cities. *Cities*, Volume 16, Number 5, str. 301–313.

MIGRANTI KOT »DRUGI«: REFLEKSIJE MNENJSKIH MERJENJ

Doc. dr. Simona Zavratnik, Center za prostorsko sociologijo, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
UDK 314.15(497.4)
JEL: F220

Povzetek

V besedilu podajamo refleksije javnomnenjskih merjenj, ki tematizirajo podobe migranta, tujca, nestrpnost in interakcije z migranti in nekaterimi drugimi marginaliziranimi družbenimi skupinami. Uvodoma izpostavljam, da do odklonilnosti migrantov v mnenjih javnosti ni prišlo naključno, temveč so med drugim posledica delovanja javnih politik (ali pomanjkanja njihovega delovanja), ki so »legitimizirale« izključevanje migrantov s tem, ko diskriminatornih praks niso dovolj učinkovito preprečevale. Tovrstne politike so odražale globoko ukoreninjene percepcije nenaklonjenosti do »tujca«, ki je kulturno različen, politično pa ima omejeno ali preprečeno participacijo na podlagi kulturne razlike. Izrazi nestrpnosti so tako v mnenjih javnosti kot v medijskih predstavah migrantov postali »praksa normalnosti« do identitetno »drugega«. V prispevku analiziramo mnenjska merjenja v dveh časovnih presekih: fokusirana anketa v slovenskem prostoru je bila izvedena leta 2007, komparativna anketa v evropskem prostoru pa leta 2008. V dveh presečnih anketnih raziskavah problematiziramo odnos slovenske javnosti do sodobnih oblik migracij v lokalnem in v širšem (evropskem) prostoru ter stališča anketiranih do pojavov nestrpnosti, družbene distance in družbenih interakcij.

Ključne besede: migracije, nestrpnost, ksenofobija, mnenjska merjenja, tujec, identiteta

Abstract

This article presents reflections on public opinion surveys that explore the image of migrants, foreigners, intolerance, and interactions with migrants and some other marginalised social groups. The introduction points out that the aversion to migrants in public opinion surveys is not accidental, but among others results from the working of public policies (or the lack thereof), which 'legitimise' the exclusion of migrants, because they do not efficiently prevent discriminatory practices. Such policies reflect a deeply rooted aversion to 'foreigners', i.e. those who are culturally different and whose political participation is limited or prevented based on their distinctive cultural otherness. Statements of intolerance in public opinions and in media presentations of migrants have become 'common practice' in response to people of different identities. The article analyses public opinion surveys in two temporal cross-sections: a focused survey performed in Slovenia in 2007 and a comparative analysis in Europe from 2008. Through these two cross surveys, we explore the attitude of the Slovene public to modern forms of migration in the local and wider (European) areas and respondents' opinions to phenomena of intolerance, social distance, and social interactions.

Key words: migrations, intolerance, xenophobia, public opinion surveys, foreigner, identity

Uvod: podobe migranta kot »drugega« v mnenjskih merjenjih

Prevladujoča podoba današnjega migranta v večini javnomnenjskih in medijskih diskurzov je podoba tujca, drugega, drugačnega in kot takega nepovabljenega, nezaželenega in vsaj sumljivega, če že ne ogrožajočega naši »mi identiteti«. Takšne odgovore sporočajo empirična merjenja javnega mnenja v slovenskem in evropskem prostoru, ki jih analiziramo v besedilu. Pogosto pa so taka tudi sporočila politik upravljanja z migracijami, večkulturnostjo, etnično različnostjo v slovenskem in evropskem prostoru. V javnomnenjskih merjenjih in medijskih poročanjih¹ pogosto ni zaznati

širše refleksije globalnih migracij, ki v družbe vnaša potrebo po premisleku o državljskih pravicah, temelječih na vključevanju in participaciji »drugih«, in prav tako premislek o kulturi ter kulturni raznolikosti v lokalnih prostorih kot eni temeljnih posledic globalnih procesov mobilnosti.

Menimo, da odklonilno stališče do migrantov, izraženo v javnem mnenju in medijih, ni nastalo naključno, temveč gre za posledico dolgotrajnega delovanja javnih politik – ali njihovega pomanjkanja – na področju upravljanja z etnično različnostjo; tovrstne politike so poleg nekaterih drugih dejavnikov (denimo nastanka gospodarskih kriz in posledično stališč o »odvečnosti« tujih delavcev ali zaradi vojnih konfliktov in posledično večanju števila beguncev in razseljenih oseb v družbah ipd.) gradile pot ter »legitimizirale« izključevanje migrantov na družbeno obrobje in utrjevale ksenofobijo v širšem javnem

¹ Izvzeti je treba t. i. alternativne medije, ki promovirajo pravice marginaliziranih družbenih skupin in posameznikov; vendar ti mediji večinoma ne segajo niti ne sodijo v družbeni »mainstream«.

diskurzu. Slednje predvsem na točki, ko takih praks niso dovolj učinkovito preprečevale. Tovrstne politike so odražale globoko ukoreninjeno nenaklonjenost do »tujca« v zahodni družbi; tujec je kulturno različen in politično omejeno participativen, pri čemer je slednje posledica kulturne razlike. Tako se pridružujemo argumentom avtorjev sodobne študije »Izjemni ljudje. Kako migracije oblikujejo naš svet in bodo definirale našo prihodnost« (*Exceptional people. How migration shaped our world and will define our future*), ki takšen negativni odnos utemeljujejo kot mentalni refleksi: »Strah pred tujci je globoko zakoreninjen psihološki refleks in boj proti ksenofobiji zahteva aktivno preusmeritev javne razprave, ki bo reflektirala dragocenost prispevka migrantov. Ksenofobija se ohranja skozi populistični diskurz in medijske reprezentacije, katerih gonilo so stališča javnih uslužbencev, ki izkoriščajo negotovosti ljudi« (Goldin, Cameron in Balarajan 279:2011). Avtorji opozarjajo na pomen javnih politik, pri čemer gre dodati, da imajo te politike lahko veliko moč vplivanja na mnenja ljudi ali kakor opisano - na negotovost ljudi.

V besedilu analiziramo mnenjska merjenja v dveh časovnih presekih: fokusirana anketa v slovenskem prostoru je bila izvedena leta 2007, komparativna anketa v evropskem prostoru pa leta 2008. V dveh presečnih anketah problematiziramo odnos slovenske javnosti do sodobnih oblik migracij v lokalnem in širšem (evropskem) prostoru ter stališča anketiranih do pojavov nestrpnosti, družbene distance, (ne)interakcij, tujosti.

Podobe migracij v empiričnih merjenjih

Migracije, tujstvo, nestrpnost

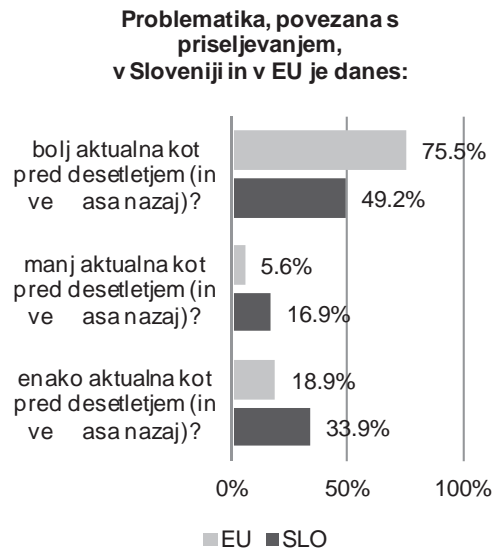
Empirična merjenja so pomemben vir, ki družboslovcem sporočajo mnenja javnosti o fenomenu migracij, tujstva, slovenstva, identitete, socialne distance in medkulturne komunikacije, če omenimo le najpomembnejše koncepte, relevantne za področje naše analize. S tem empirična merjenja podajajo tudi splošno vedenje in pozitivne ali negativne orientacije javnosti do omenjenih tematik. V prvem sklopu nas zanimajo podobe javnega mnenja o aktualnih pojavnih oblikah migracij: percepcije prostorskih in časovnih značilnosti sodobnih migracij, strpnost ali nestrpnost do migrantov, stališča o upravljanju z migracijami in urejanje migracij glede na socialni status in geografski izvor migrantov.

Podatki iz tematsko fokusirane anketne raziskave leta 2007² kažejo percepcije aktualnosti migracijskih gibanj

² Anketa je bila izvedena v okviru CRP-a Konkurenčnost 2006, »Integracijske politike - vzpostavitev evalvacijskega modela in instrumentov longitudinalnega monitoringa«, ZRS Koper, 2006-2008. Raziskavo sta financirala MNZ in Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS. Rezultati anketne raziskave so predstavljeni v raziskovalnem poročilu: Zavratnik Zimic, Simona, Kralj, Ana, Medaric, Zorana, Simčič, Blaž. 2008. *Migracije, integracija in multikulturalnost - kontekstualizacije sodobnih migracij skozi javno mnenje*: zaključno poročilo ciljno-raziskovalnega projekta "Integracijske politike - vzpostavitev evalvacijskega modela in instrumentov longitudinalnega monitoringa". Koper, UP, ZRS.

v slovenskem in evropskem prostoru³, pri čemer so anketirani podali splošno oceno naraščanja ali upadanja aktualnosti tematike priseljevanja v sodobnem času. Nedvomno anketirani v obeh prostorskih segmentih zaznavajo večjo aktualnost migracijske tematike, hkrati pa to večanje pomena kar tri četrtine anketiranih povezuje z evropskim prostorom (slika 1).

Slika 1: Ocene aktualnosti priseljevanja v slovenskem in evropskem prostoru

Vir: Integracijske politike 2007, N = 842.

Tak rezultat – namreč, da je aktualnost migracij bolj evropska in nekoliko manj nacionalna zadeva – je bilo pričakovati. Predvsem gre take percepcije povezovati z močno prisotnostjo migracijskih vprašanj v dnevni politiki; migracije so sicer z različno intenzivnostjo, vendar pa stalno obravnavane v dnevni politiki, v dnevnih medijih in v dnevnih populističnih diskusijah. Tako je v času raziskave treba upoštevati kontekst izrazite politizacije migracij v Evropski uniji: v tem obdobju je prvovrstno politično in medijsko temo predstavljalo priseljevanje iz afriškega prostora v sredozemske države ter hkrati populistična politika zlasti Italije in Španije, ki jo je bilo kot politiko zavračanja migrantov čutiti v celotnem evropskem prostoru. To vprašanje je aktualiziralo nove izzive EU na področju migracij, med njimi zlasti (pre)oblikovanj skupne migracijske in azilne politike, ki se je ob spremenjenih migracijskih trendih med EU in afriškim prostorom izkazala za nujno potrebno. Nemoč EU pri upravljanju z migracijami se je

³ Anketiranim smo zastavili vprašanje »Ali menite, da je problematika, povezana s priseljevanjem, v Sloveniji in v EU danes: - bolj aktualna kot pred desetletjem (in več časa nazaj), - manj aktualna kot pred desetletjem (in več časa nazaj), - enako aktualna kot pred desetletjem (in več časa nazaj)«. Namen vprašanja je zaznati anketirančeve primerjave v času, pri čemer smo želeli dobiti splošen vpogled, zato pri vprašanju nismo postavljali časovnih mejnikov, npr. pomembnejših političnih prelomnic (kar smo storili v nekaterih drugih vprašanjih).

pokazala v odzivih restriktivnih politik, ki so – v jeziku birokracije EU, povzetem v večini medijev – težile k zaježitvi »prilivov migracij« na zunanjih kopenskih in vodnih mejah. Omeniti velja, da akademski in nevladni sektor vsaj zadnji dve desetletji kontinuirano opozarjata na enostranskost politik zagrajevanja in vzpostavljanja »trdnjave Evropo« (Geddens, 2000; Brochmann in Hammar, 1999 idr.), da pa po drugi strani mediji večinsko povzemajo in s tem reproducirajo prevladujoče politike, ki so svarile pred »preplavljanjem« Evrope z migranti in ogroženostjo »krščanske Evrope«.

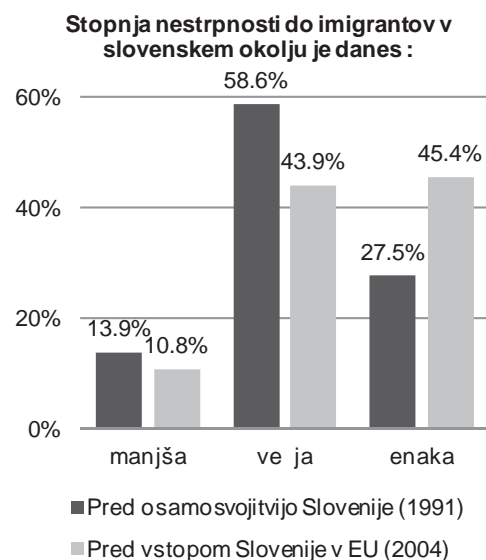
V času izvajanja ankete so mediji polnili naslovnice s poročili o številnih »Afričanih na gumijastih čolnih, ki so dosegli Lampeduzo ali špansko obalo«. Te prevladujoče podobe so segle v skoraj vsak lokalni medij in s tem posredno nagovarjale k reakcijam »obrambe pred migranti«. Strahovi pred »migrantsko grožnjo« so prevladali nad drugimi odzivi in postali prevladujoč odziv evropskih državljanov, medtem ko so evropske politike zastale v nekakšnem krču in v iskanju pragmatičnih politik; slednje so poskušale najti nekakšen kompromis med spoštovanjem človekovih pravic kot enim temeljev »skupne Evrope« in željo po »zaježitvi priseljevanja«. Kakor že rečeno, pragmatični odzivi politik EU so šli predvsem v smer klasificiranja migrantov na statuse (več: Pajnik in Zavrtnik, 5-9:2003), pri čemer so motivi za migracije postali »pravi« in »nepravi«, med slednjimi pa se je tako znašla večina t. i. ekonomskih migrantov, ki so se selili zaradi revščine, a so bili v evropskem prostoru označeni za »izkoriščevalce azila«, »neprave azilante« ipd. Omejitve vstopa na ozemlje EU je izhajala iz fantazme o obstoju zunanjega sovražnika, tokrat v podobi revnega migranta iz »tretjega sveta«.

Da pa migracije niso zgolj evropska, temveč tudi slovenska družbena realnost, potrjujejo tudi anketni podatki, po katerih polovica anketiranih meni, da so migracije pridobile na pomenu tudi v slovenskem prostoru (slika 1). Delež je v primerjavi s tremi četrtinami tistih, ki vidijo aktualizacijo migracijske tematike predvsem v evropskem kontekstu, resda manjši, vendar potrjuje, da so migracije družbeni pojav, ki je v Sloveniji navzoč in postaja vse aktualnejši, lahko bi celo rekli, da postaja evropska tema. V času, ko je bilo izvedeno anketiranje, je bila v slovenskem prostoru tematika migracij in azila tudi že dodobra aktualizirana; predvsem zaradi t. i. »krize ilegalnih migracij« v obdobju 2000—2001 (več: Jalušič, 2001; Pajnik / Lesjak-Tušek / Gregorčič, 2001). V tej krizi so bili v slovenskem prostoru »udomačeni« tako rekoč vsi odzivi zavračanja migrantov, ki jih je poznal širši prostor EU, prav tako se je nacionalna politika znašla pred enakimi problemi kakor druga okolja v EU in z enako neučinkovitimi odgovori, ki niso zmogli preseči ksenofobnih in rasističnih odzivov pretežnega dela javnosti do migracij in migrantov.

Zaznave nestrpnosti v empiričnih merjenjih bi utegnile biti precej problematične ob predpostavki splošnega

zanikanja nestrpnosti in ksenofobije v slovenski družbi (glej zlasti: Kuzmanič, 1999; 2001); da torej v slovenski družbi ksenofobija in nestrpnost nimata tradicije. Nasprotno pa kažejo številne družboslovne analize vse od vzpostavitve samostojne države, to je od prelomnice, ko je bila ideja distinktivne kulturne identitete uresničena v nacionalni državi. Odgovor je povsem jasen: ksenofobija predstavlja strukturni element slovenske družbe, ki se pokaže pri tako rekoč slehernemu zaznavanju stališč splošne javnosti ali ožjih družbenih skupin. Tujec je v procesu vzpostavljanja nacionalne identitete gotovo vsaj neprijeten element, kot »drugi« predstavlja točko nasprotovanja »mi« identiteti (več: Kuzmanič, 1999; 2001; Kralj, 2008).

Slika 2: Nestrpnost do migrantov v slovenskem okolju

Vir: Integracijske politike 2007, N=842.

V empirični raziskavi anketirani ocenjujejo stopnjo nestrpnosti do migrantov v slovenskem okolju v sodobnosti, to je v času po vzpostavitvi samostojne države. Anketirani večinsko menijo, da nestrpnost do migrantov narašča, pri čemer kot pomembnejšo prelomnico zaznavajo osamosvojitve države leta 1991 v primerjavi z vstopom v EU leta 2004⁴ (slika 2). Skoraj 60 % anketiranih izraža glavno sporočilo - da je nestrpnosti do migrantov več kakor nekoč. Ta podatek še dodatno potrjuje študije s kvalitativnim naborom podatkov, ki sporočajo visoko stopnjo nestrpnosti, ksenofobije, diskriminacije in netolerantnosti⁵. Obenem pa longitudinalno raziskovanje slovenskega javnega

⁴ Anketirani so podajali mnenja glede na dva dokaj sodobna politična mejnika, za katera je največja verjetnost, da jih imajo anketirani v svojem socialnem spominu (treba je upoštevati generacijsko oddaljenost nekaterih anketirancev tudi že od leta 1991). Zato nismo spraševali po zaznavanju nestrpnosti v bolj oddaljenih časovnih obdobjih, to je pred nastankom slovenske države leta 1991.

⁵ Več glej v posamičnih študijah primerov, predvsem v poročilih skupine za spremljanje nestrpnosti, Mirovni inštitut, 2001—2008.

mnenja (SJM) kaže na kontinuirano odklonilen odnos do migracij v slovenskem prostoru, pa tudi visoko stopnjo etnične distance do tujcev (primerjaj: Kralj, 2008; Hafner-Fink, 2005; Komac/Medvešek/Roter, 2007).

Samostojna država je prinesla več odkrite nestrpnosti do drugih, zlasti ker so bili »drugi« predstavniki nekdanjega »našega«, na kar je bil proces homogeniziranja kulturne identitete slovenstva v obliki samostojne države še posebej občutljiv. Omejevanje od pretekle identitete je potekalo zlasti prek odnosa razdružitve z vsem »jugoslovanskim«, s tem pa je bilo visoko aktualizirano vprašanje migrantov in t. i. »novih etničnih manjšin«⁶ iz prostora nekdanje skupne države. Nestrpnost do migrantov je v tem obdobju od latentnih konfliktov prešla k odkritim ksenofobnim manifestacijam. Slednji so bili uperjeni proti »nekdanjemu jugoslovanskemu« in tudi proti rasni različnosti, kar se je izrazilo v nekaterih odkritih sovražnih napadih na pripadnike »napačne« rase ali etničnega porekla⁷. Ksenofobija, razisem in nacionalizem so v obdobju po osamosvojitvi države postali del političnega repertoarja ulice, a tudi političnih strank, ki so tovrstne občutke gojile za promocijo populističnih desničarskih strank tako rekoč po vsej Evropi.

Vstop v EU kot drugi sodobni mejnik morebitnega preoblikovanja odnosov do migrantov je manj izrazit; med deleži tistih, ki menijo, da je bilo pred vstopom EU »več nestrpnosti« in »enako kakor prej«, skorajda ni razlik. Taka mnenja interpretiramo s stališča, da je nestrpnost »že dodobra udomačena«, pri čemer anketirani v intenzivnosti izražanja nestrpnosti ne navajajo velikih razlik glede na ta mejnik. Veliko pove dejstvo, da je delež tistih, ki menijo, da je »nestrpnosti manj« glede na oba mejnika (od 11—14 %) dokaj majhen, kar potrjuje

⁶ Ob procesu razdružitve nekdanje Jugoslavije se je v slovenskem prostoru zastavljalo vprašanje, kdo sploh so nekdanji so državljani. Odgovore v zvezi z novo opredelitvijo državljanske identitete lahko zaznavamo prek različnih — pogojno rečeno — novo dodeljenih statusov: nekateri so postali migranti, nekateri izbrisani, nekateri nove etnične skupnosti, priseljenci itd. Različnih poimenovanj in preigravanj različnih akterjev — od politike, skupnosti/skupin nekdanjih so državljanov, raziskovalcev etnične različnosti — je bilo kar nekaj, dileme niso bile enoznačne in zagotovo tudi ne le terminološke.

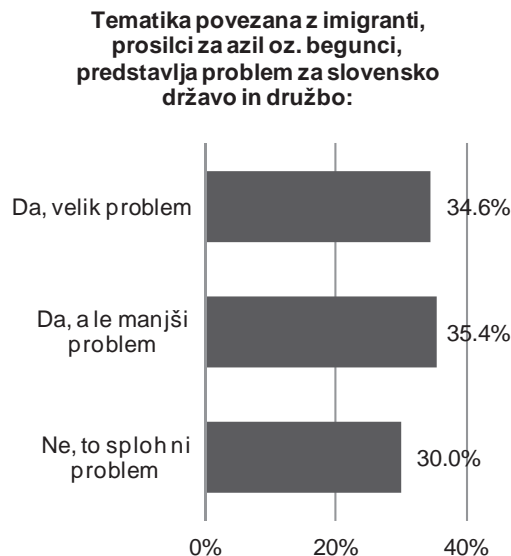
Vprašanje je zadevalo širše politike državljanstva, etničnosti in migracij. Dejstvo ostaja, da ni bilo dosledne politike. Odgovori na fenomen, ko je država naenkrat pogojno rečeno »dobila migrante«, ne da bi se ti kamor koli premaknili, spremenile pa so se meje, so dregnili v občutljivo tematiko urejanja varstva manjšin in avtohtonosti na eni strani ter sodobnejšega urejanje etnične/kulturne različnosti prek državljanske pravice na drugi strani. O temi »(novih) etničnih manjšin« so junija 2002 na forumu Mirovnega inštituta razpravljali družboslovni raziskovalci (Vlasta Jalušič, Miran Komac, Nenad Miščević, Simona Zavratnik, Tonči Kuzmanič), prav tako je aktualnosti tematike sledila precej obširna raziskovalna produkcija na inštitutih in univerzah, česar pa na tem mestu zaradi obširnosti ne bomo posebej navajali. Nekatera vidnejša dela so navedena v besedilu. Raziskovalni repertoar kaže precejšnjo različnost poimenovanj, prav tako so utemeljevani različni pristopi in argumentacija ob izbiri imen ter s tem na nek način določanjem ravnih pravic, ki jih imajo različno poimenovani naslovniki.

⁷ O izpadih in napadih z rasističnim ozadjem glej v poročilih skupine za spremljanje nestrpnosti, Mirovni inštitut (2001—2008).

našo oceno, da nestrpnost v sodobni slovenski družbi zagotovo ne upada.

Večjo nestrpnost je zaznati tudi med migranti in njihovimi potomci, kar kaže raziskava Percepcije slovenske integracijske politike ter njen segment, osredotočen na območje Ljubljane (PSIP_MOL)⁸, v kateri so visoko stopnjo nestrpnosti zaznali sami migranti. Tako kar 43 % vprašanih v MOL meni, da je nestrpnosti na temelju etičnosti med prebivalstvom več kakor pred osamosvojitvijo države, 31 % pa jih meni, da je etnične nestrpnosti približno enako (Komac, Medvešek, Roter, 134—135:2007). Zlasti zadnji podatek potrjuje stalno nestrpnost do migrantov v slovenski družbi, ki jo problematizirata — kakor že omenjeno — Kuzmanič v obdobju po osamosvojitvi Slovenije ter zagotovo izjemno zgovorno z empirično študijo »Bosanci.« *A kuda idu Slovenci nedeljom?* Mežnaričeva (1986) že v času skupne jugoslovanske države, ko je slovenski industrijski sektor zaposloval delavce iz Bosne in drugih jugoslovanskih republik. Različne sodobne sociološke analize so tezo o latentni konfliktnosti migracij v času skupne države in o odnosu do migrantov v slovenski družbi potrdile z naraščanjem nestrpnosti, ki smo mu priča v času novo nastale slovenske države. Nestrpnost in deloma tudi odkrit sovražen odnos do migrantov se kaže zlasti v govorici populističnih političnih strank, a seveda ne izključno, če upoštevamo da precejšnje del medijske produkcije takšne politične usmeritve povsem nekritično reproducira.

Slika 3: Ocene migracij kot problema za slovensko državo/družbo

Vir: Integracijske politike 2007, N=842.

⁸ Sklicujemo se na raziskavo Percepcije slovenske integracijske politike (PSIP), ki je zajela N=1163 anketiranih v slovenskem prostoru. Glej: Miran Komac (ur.) in Mojca Medvešek (ur.): Percepcije slovenske integracijske politike, zaključno poročilo, INV: Ljubljana, 2005.

Podatki za MOL predstavljajo zoženi nabor mnenj anketiranih na tem območju, to je N = 273 anketiranih (PSIP_MOL). Glej: Miran Komac, Mojca Medvešek, Petra Roter: Pa mi vi povejte, kaj sem!!!, Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana, FDV, Ljubljana: 2007.

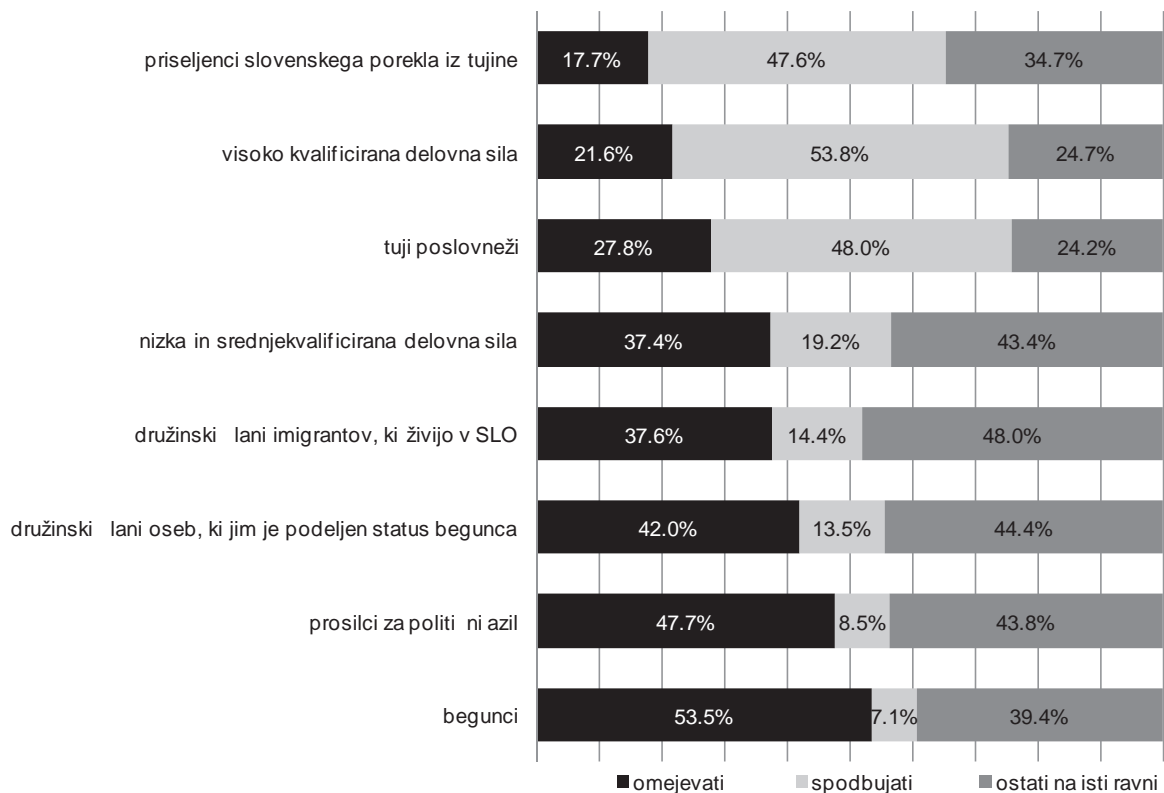
Percepcije »problematičnosti« migracij pri anketiranih odraža razdeljenost in ujetost sodobnih družb, v katero so vpeti posamezniki, države, lokalni in evropski prostori (slika 3). Razdeljenost mnenj javnosti je strukturirana v tretjinskem vzorcu, ki sporoča, da je migrantom naklonjena šibkejša »skoraj tretjina«, sledi ji odločnejša tretjina nenaklonjenih (»velik problem«) in še »najmočnejša tretjina«, ki zaznava migracije kot manjši problem. Statistične razlike se pokažejo glede na izobrazbo: kar polovica nižje izobraženih vidi v migrantih problem za slovensko državo in družbo, medtem ko je tega mnenja le dobra četrtina (26 %) višje izobraženih. Več kakor tretjina (38 %) višje izobraženih meni, da migracije ne predstavljajo nobenega problema, nekoliko manjši delež (36 %) pa, da so migracije le manjši problem. Razlike glede na izobrazbo so pričakovane iz več razlogov, med njimi so pomembni zlasti večja odprtost, tolerantnost in naklonjenost večkulturnosti pri višje izobraženih ter na drugi strani pri nižje izobraženih večji »realni strah«, da je migrant potencialna konkurenca »slovenskemu delavcu«.

Elementa družbenega razreda v migracijskih analizah ne smemo spregledati, prav tako celotnega polja, ki se na

tej točki odpira kot diskusija v smeri »umazanega dela«, ki ni primerno za domače delavce, je pa zato dopuščeno migrantom. Problem »nelojalne konkurence«, ki sodi med klasične stereotipne obravnave ekonomskih ali pa kar migrantov nasploh, je v teh okoliščinah postal »nevarno polje za intrumentalizacijo tuje delovne sile kot pritisk na zmanjševanje pravic vseh zaposlenih« (Breznik, 2005:138). Konfliktnost migracij so politike skušale zmanjševati s klasifikatorskim pristopom, ki je nekatere segmente migrantov favoriziral (ali jim vsaj uredil pravni položaj na podlagi ekonomske racionalnosti ali na podlagi humanitarnih meril), vse druge pa je postavil v vlogo nezaželenih prišlekov.

Kakor je pokazala empirična raziskava⁹, je javno mnenje v Sloveniji (slika 4) naklonjeno trem segmentom tovrstnih klasifikatorskih migracijskih politik na zaželene in nezaželene: visoko kvalificirani delovni sili, tujim poslovnežem in priseljencem slovenskega porekla iz tujine. Gre za strogo racionalno, utilitaristično izbiro, po kateri je priseljevanje dobro, če so imigranti koristni in »delajo za nas«, ali pa je priseljevanje dobro zaradi etničnega načela in podpore avtohtonemu slovenskemu

Slika 4: Urejanje migracij glede na pripisani status

Vir: Integracijske politike 2007, N = 842.

⁹ Podrobnejšo analizo glej v: Simona Zavratnik: Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti, Dve domovini, št. 33, 2011.

izvoru. Drug trend kaže, da večina anketiranih podpira omejevanje priseljavanja beguncev in prosilcev za azil. Zdi se, da izbire anketiranih precej samoumevno upoštevajo vladne politike: te namreč odsevajo zlasti nacionalni ekonomski interes, precej šibkeje pa je zaznati spodbujanje človekovih pravic ter svoboščin, temelječih na mednarodnem pravu (Zavratnik, 2011:61—63).

Dihotomija je namreč očitna: zaprtost, omejevanje javnosti do klasičnih skupin političnih migrantov – beguncev in prosilcev za azil – ter odprtost in spodbujanje izobraženih migracijskih elit (spomnimo samo na deficit kadrov v zdravstvu, od zdravnikov do medicinskih sester in drugega osebja, pa je taka »upravičenost« v javnem mnenju precej pričakovana in razumljiva), do kapitala (tujih poslovnežev, ki naj bi investirali v slovensko gospodarstvo in s tem prispevali h gospodarski rasti in socialnemu blagostanju) in etničnih Slovencev (spodbujanje vračanja »Slovencev po svetu v domovino« je bila stalnica predvsem konservativnejših desno usmerjenih političnih strank v celotnem obdobju od osamosvojitve države in je temeljila na močnih povezavah s Slovenci po svetu in njihovem vračanju v domovino, ki naj bi pripomoglo k večanju ekonomskega potenciala Slovenije). Pričakovana porazdelitev mnenj javnosti odseva utilitaristično logiko, ki sporoča – enako kakor migracijske politike – da določene migrante pač preprosto potrebujemo, poleg elit tudi delavce (nizko in srednje kvalificirano delovno silo), ki opravlja »umazana dela«, ki jih domače prebivalstvo naj ne bi opravljal oziroma jih ne opravlja.

Segmentiranemu sprejemanje migrantov je javno mnenje naklonjeno tako glede socialno-ekonomskih statusov kakor tudi glede na geografski izvor. Stališča javnosti do migrantov glede na geografski izvor kažejo splošno odklonilnost, kar je zlasti zgovorno pri migrantih z območja nekdanje skupne države Jugoslavije, ki predstavljajo večino migrantov v Sloveniji¹⁰. Odklonilnost do migrantov, ki so realno gledano edini številčno nekoliko bolj navzoči migranti, sporoča močne negativne percepcije, »realno grožnjo«, medtem ko so negativne percepcije imigrantov iz revnejših in kulturno različnih (neevropskih) okolij že del pregovorne zaprtosti slovenske družbe do kulturne različnosti in kot take predstavljajo »imaginarno grožnjo« kulturni identiteti (Zavratnik, 2011:61). Tako je splošno stališče slovenske javnosti, da je treba omejevati migracije iz večine predelov sveta: iz Azije, z območja nekdanje Sovjetske zveze, iz »novih članic EU« (Romunija, Bolgarija), iz Afrike, Južne in Srednje Amerike, nekdanje Jugoslavije itd. Izjema so le migranti iz starih držav članic EU, pri katerih je večina vprašanih (52 %) menila, da gre ohranjati isto raven migracij (ibid.). Hkrati je javno mnenje enotno, da

ni nobene potrebe po spodbujanju migracij iz katerega koli predela sveta.

Taka obrambna, samoohranitvena drža v mnenjskih merjenjih ne preseneča. Po eni strani ima široko legitimnost kot »evropski refleksi«, saj tako rekoč ne odstopa od »evropskega merila« (»smo enako dobri kakor Evropa« je pomemben identifikator), po drugi strani pa ima dovolj dolgo kontinuiteto, da postaja del samoumevnega repertoarja. Predvsem pa je tudi posledica nedorečene in neučinkovite politike tako v nacionalnem prostoru kakor v EU.

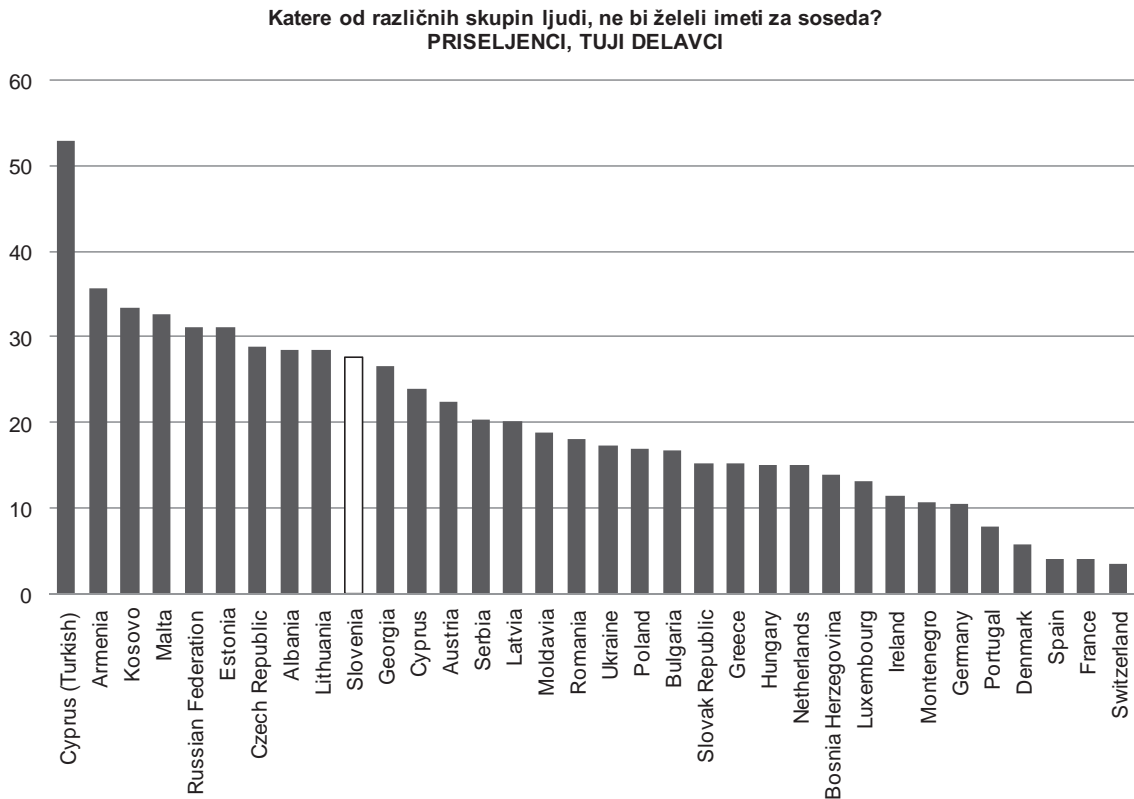
Migrant: sosed/tujec in »dobro sosedstvo«

V drugem sklopu analiziramo stališča javnosti do interakcij z migranti in drugimi — predvidoma manj zaželenimi – družbenimi skupinami. Vnaprejšnja nezaželenost migrantov, torej družbena distanca, je stalnica, ki jo sporočajo komparativne evropske empirične raziskave, med njimi Evropska raziskava vrednost iz leta 2008. Anketni odgovori na vprašanje »Katere od različnih skupin ljudi ne bi želeli imeti za soseda?« pri kategoriji »priseljenci, tuji delavci« kažejo, da se je Slovenija med 34 državami uvrstila na deseto mesto, to je med prvo tretjino držav, v katerih je priseljenec ali tuji delavec nezaželen sosed (slika 5). Temeljna značilnost odgovorov glede nezaželenosti bližine migrantov je, da v zgornji tretjini lestvice ni zahodnoevropskih držav. Najvišje so uvrščene države s socialistično preteklostjo in novejšo tradicijo priseljavanja (med njimi vzhodnoevropske države in države nekdanje Sovjetske zveze) ter geografsko ali/in socialno izolirane države (kakršne so Malta, Albanija, Ciper). Za vse te prostore je značilno pomanjkanje tradicije in izkušenj z migracijami – zlasti s priseljavanjem, medtem ko ima večina teh držav izkušnje z emigracijo – in hkrati močno navzoč strah, ki je tem večji, čim bolj so ti prostori vpeti v sodobne procese globalnih migracij (npr. geografski položaj).

S tega vidika je pričakovano, da so se zahodnoevropske države z dolgo tradicijo migracij in izkušnjami politik upravljanja migracij uvrstile na spodnji del lestvice. Pri tem se zdi vendarle pomembno opozoriti, da je manjše izražanje nezaželenosti soseda-priseljenca v tradicionalnih državah priseljavanja mogoče pojasnjevati na eni strani z utečenostjo in daljšo navzočnostjo »premešanih sosesk«, da pa vendarle gre upoštevati tudi spremenjene politične (korektne) načine izražanja predsodkov, ki ni glasno nasprotovanje, temveč »tiho odklanjanje« takih sosedov. Tako strokovnjaki opozarjajo (več: Ule, 1999; 2005), da je prišlo do kvalitativnih sprememb pri izražanju predsodkov; če so nekoč izražali predsodke neposredno v stiku s stigmatiziranimi družbenimi skupinami, pa jih danes predvsem s izolacijo teh skupin, torej na način, da do stika sploh ne pride, kar

¹⁰ Podrobnejša analiza migracijskih trendov glej v: Vera Kržišnik-Bukić: Migracije iz drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo po 2. svetovni vojni, Ljubljana: 2010.

Slika 5: Stališča do priseljencev, tujih delavcev

Vir: FDV-CJMMK, Evropska raziskava vrednot, marec—maj 2008, N = 1366.

vodi k getoiziranju družbenih skupin. Kakor ugotavlja Mirjana Ule, tradicionalne predsodke nadomeščajo moderni, za katere je značilno, »da se antipatija do določenih družbenih skupin ne izraža več neposredno, kot je veljalo za tradicionalne predsodke, temveč prikrito, simbolno« (2005, 21—22). Zdi se, da je taka spremenjena dinamika izražanja predsodkov ključnega pomena pri načinu izražanja nezaželenosti do družbeno in prostorsko marginaliziranih skupin, med katerimi so visoko na lestvici nepriljubljenosti tudi migranti.

Tematika družbenega izključevanja s strategijo »ne-ime-ti-stikov« je navzoča tudi pri drugih družbenih skupinah. Ista raziskava postavlja Slovenijo (glej prikaze v nadaljevanju — slike 6, 7, in 8) na visoko četrto mesto pri stališčih nezaželenosti sosedstva s pripadniki drugih ras. Tako ugotavljamo, da rasizem še zdaleč ni neprisoten in s tem navidezno neproblematičen v rasno homogenih okoljih, kar se za slovenski prostor sicer pogosto poudarja. Po drugi strani pa je prav etnična homogenost tisti dejavnik, ki mobilizira predstave javnosti do »drugih in drugačnih«, pa najsi gre za raso ali kakšno drugo kulturno razliko (npr. religijo ali jezik).

Zdi se, da javno mnenje na vsak način skuša ohraniti mit o etnični in kulturno homogenosti, ki pa ju vsak vdor »teh ali onih nezaželenih sosedov« moti in postavlja pod

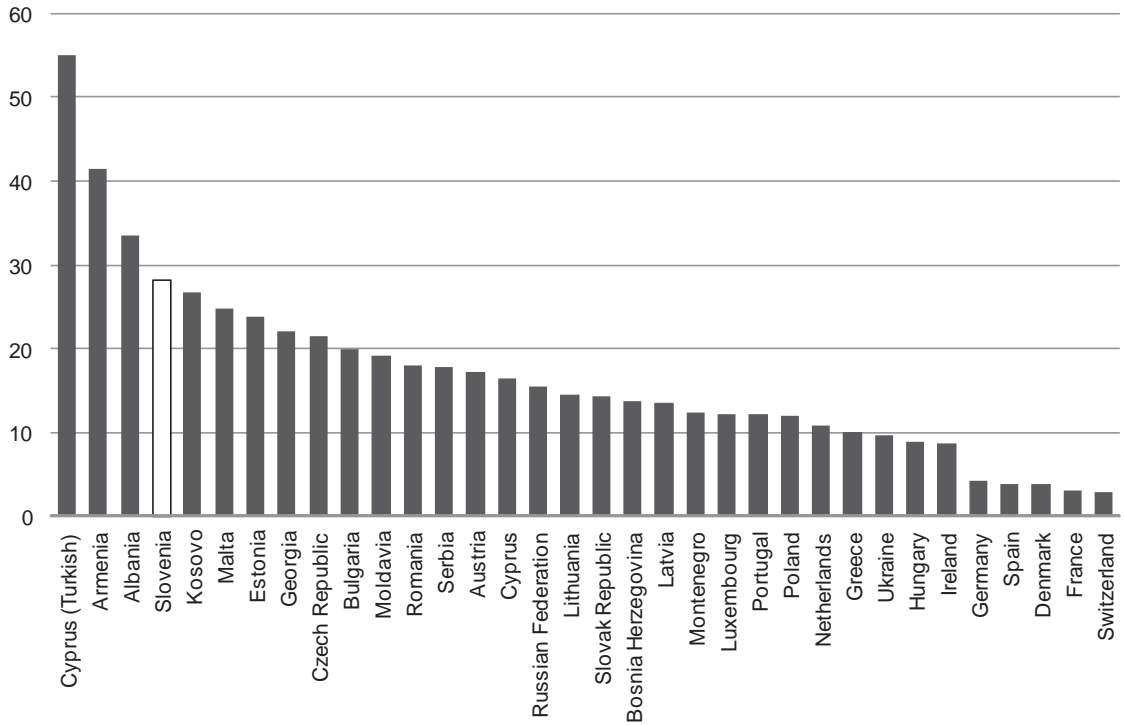
vprašaj. Tako so visoko na lestvici nezaželenih sosedov tudi muslimani (razlika v religiji je pomembna, zlasti ko gre za islam kot nekakšno nasprotje evropskega krščanstva) in Židje (ki so statistično gledano v slovenski družbi navzoči v povsem »minornem« številu). Odklanjanje tako rekoč »nenavzočih drugih« kaže na del širšega odnosa do tujosti in drugačnosti ter usidranih praks izključevanja vsakogar, ki je potencialno drugačen od domačega, avtohtonega.

Izhajajoč iz mnenj o vrednotah v evropskem prostoru, se gotovo ne godi dobro Romom. Slovenija resda ni povsem pri vrhu evropskih držav, kjer bi se anketirani raje izognili romskemu sosedu, a so bolj kakor vrstni red držav zaskrbljujoči visoki deleži, ki v velikem številu nacionalnih okolij dosega okoli 40 % in več. Tako izrazit odklonilni odnos v širšem evropskem okolju kaže na ukoreninjene prakse izključevanja romskega prebivalstva. Prakse stigmatiziranja Romov imajo v Evropi dolgo tradicijo, ključne točke pa so v »spopadu kultur« oziroma v kulturnem rasizmu, ki ga velik del evropskega prebivalstva goji do Romov.

Kulturni rasizem tudi v tem primeru, podobno kakor pri migrantih, temelji na predsodkih in stereotipih: Romi so »grožnja« državi blaginje, imajo slabe delovne navade in na splošno ne spoštujejo »naše« kulture. Argument

Slika 6: Stališča do pripadnikov drugih ras

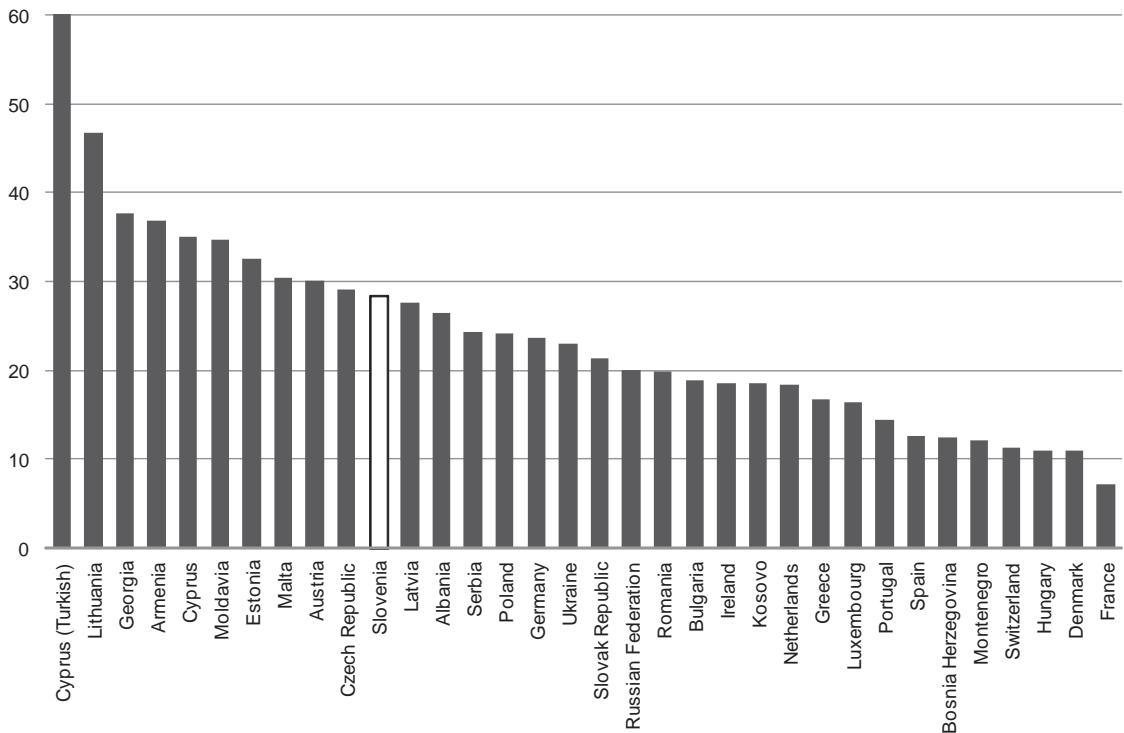
Katere od različnih skupin ljudi, ne bi želeli imeti za soseda?
LJUDJE DRUGE RASE

Vir: FDV – CJMMK, Evropska raziskava vrednot, marec—maj 2008, N=1366.

Slika 7: Stališča do muslimanov

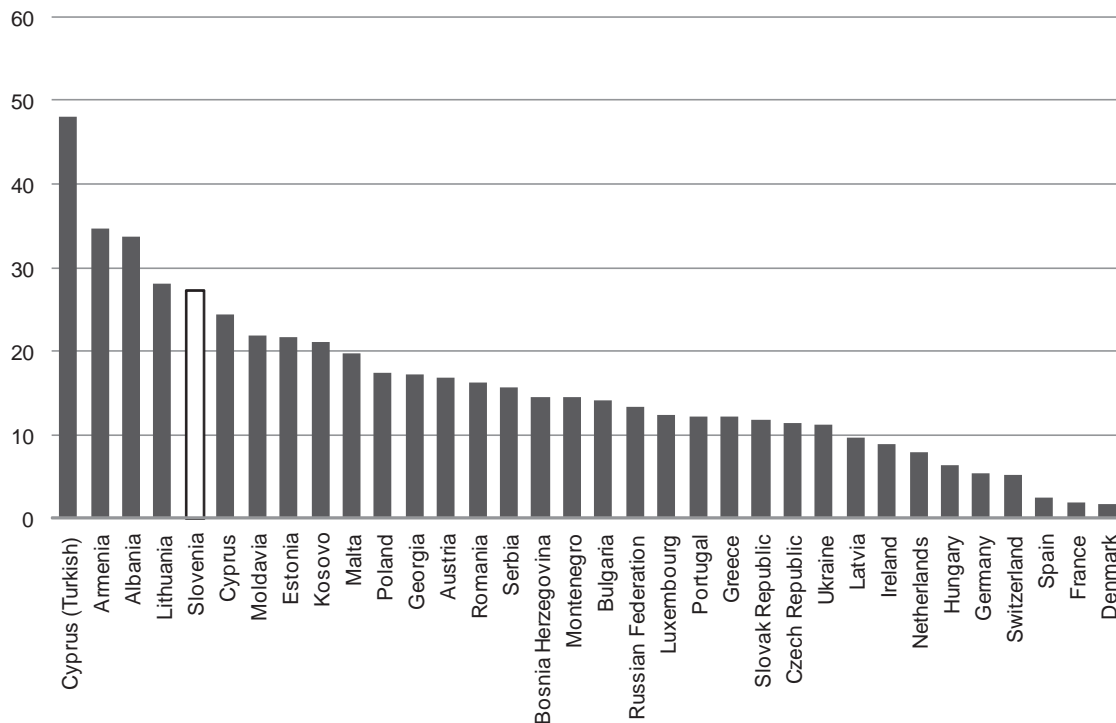
Katere od različnih skupin ljudi, ne bi želeli imeti za soseda?
MUSLIMANI

Vir: FDV – CJMMK, Evropska raziskava vrednot, marec—maj 2008, N=1366.

Slika 8: Stališča do Židov

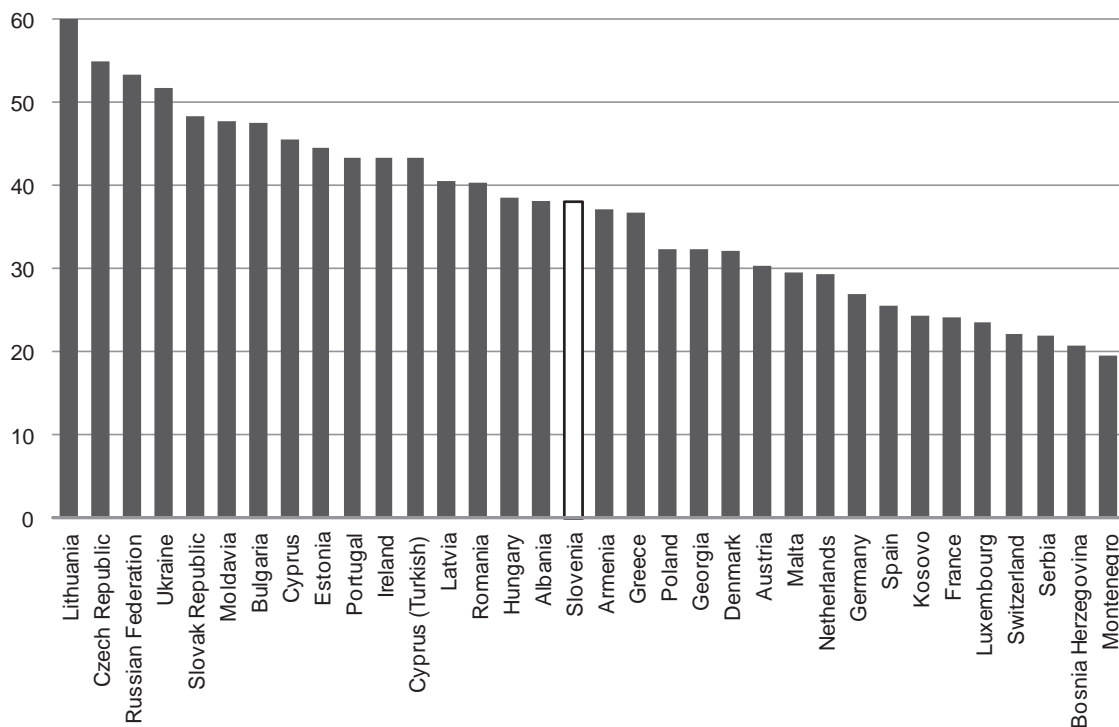
Katere od različnih skupin ljudi, ne bi želeli imeti za soseda?
ŽIDJE

Vir: FDV – CJMMK, Evropska raziskava vrednot, marec—maj 2008, n=1366.

Slika 9: Stališča do Romov

Katere od različnih skupin ljudi, ne bi želeli imeti za soseda?
ROMI

Vir: FDV – CJMMK, Evropska raziskava vrednot, marec—maj 2008, N=1366.

drugačnosti je ključ do stereotipizacije in navajanja negativnih lastnosti. Avtorice v študiji medijskega poročanja o Romih (Erjavec, Hrvatini Bašič, Kelbl, 2000) v slovenskem prostoru opozarjajo na posplošene medijske opise Romov v treh sklopih: Romi kot akterji negativnih dejanj, to je »kriminalci«, nadalje Romi kot grožnja ekonomiji, to je Romi »so leni in živijo od socialne pomoči«, ter Romi kot kulturna grožnja, torej nosilci drugačne mentalitete, ki odstopa od večinske. Romski prebivalec tako v slovenskem prostoru ostaja »večni tujec« (Petković, 2003), pri čemer je ključnega pomena, da se preseganje take percepcije zgodi v sferi političnega.

Medijske reprezentacije s posploševanjem in stereotipizacijo so podobne javnomnenjskim tako glede Romov kakor tudi migrantov. Tako skladnost pa gre pričakovati tudi pri širšem naboru nezaželenih družbenih manjšin, s katerimi večina ne želi vzpostavljati socialnih interakcij, s čimer so zarisane meje »dobrega sosodstva« z izolacijo in stigmatizacijo tistih, ki jih ne želimo za soseda.

V refleksijah empiričnih merjenj do drugih in drugačnih – zlasti migrantov – se je treba vrniti k »mi identiteti«. Odgovori v empiričnih merjenjih so precej enoznačni; v slovenskem prostoru so različne raziskave pokazale, da je ključni del »mi identitete« slovenski jezik. Evropska raziskava vrednot (2008) kaže, da je znanje jezika odločilno za opredelitev slovenstva kar za 86 % vprašanih, sledi pa spoštovanje politične ureditve s podporo kar treh četrtin anketiranih. Vsi drugi kazalniki so se izkazali za manj zavezujoče.

Slika 10: Vrednote do opredelitve narodnosti

Vir: FDV – CJMMK, Evropska raziskava vrednot, marec–maj 2008, N=1366.

Za primerjavo pogledimo nedavne rezultate iz nabora »Integracijske politike 2007«. Anketiranim smo zastavili

vprašanje z drugega zornega kota: kateri elementi so pomembni za vključevanje migrantov v slovensko družbo? Odgovor je jasen tudi s tega zornega kota – najpomembnejše je znanje slovenskega jezika, k uspešnejšemu vključevanju pa pripomorejo tudi dobra izobrazba in zaposlitev (socialno-ekonomska dejavnika, ki migrante izključujeta kot »grožnjo socialni državi, ker skrbijo sami zase«) ter pridobitev slovenskega državljanstva in podobna izvorna kultura (politično-kulturna dejavnika, ki imata za cilj politično in kulturno lojalnost do »naše identitete«).

Tabela 1: Pomembnost dejavnikov za uspešno vključevanje imigrantov v slovensko družbo

	odgovori »zdi se mi zelo pomembno«
znanje slovenskega jezika	87,2 %
dobra izobrazba	75,3 %
zaposlitev	75,2 %
pridobitev slovenskega državljanstva	63,2 %
izhajanje iz podobnega kulturnega okolja	59,6 %

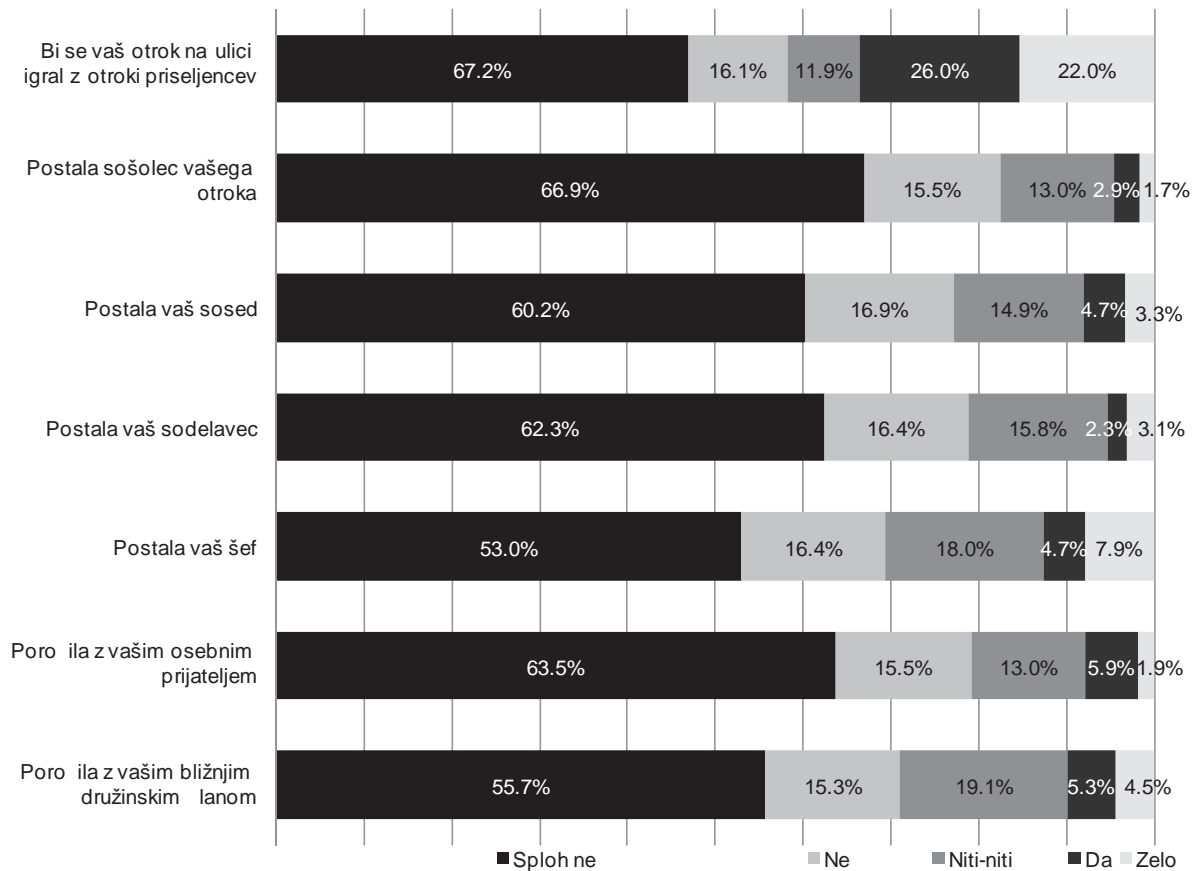
Vir: Integracijske politike 2007, N = 842.

Pa je »mi identiteta« res popolnoma izključujoča? Dogajanje v vsakdanjem življenju, ko skušamo ujeti stičnosti in interakcije v socialnih mikro kozmosih vsakdanjega življenja, pa vendarle kaže bolj optimistično sliko. V isti raziskavi smo preskusili stališča anketiranih do socialnih interakcij z migranti z vprašanjem: »Našteli vam bomo nekaj situacij, vi pa ocenite na lestvici od 1 do 5, kako bi se odzvali, če bi se oseba, ki se je v Slovenijo priselila iz tujine (oz. priseljenec/ka): poročila z vašim bližnjim družinskim članom, poročila z vašim osebnim prijateljem, postala vaš šef, postala vaš sodelavec, postala vaš sosed, postala sošolec vašega otroka, bi se vaš otrok na ulici igral z otroki priseljencev« (glej slika 11).

Večine anketiranih interakcije z migranti ne bi motile, deleži odgovorov »ne bi me motilo« in »sploh me ne bi motilo« so med 69 % in 79 %. Na ravni osebnih stikov anketirani – vsaj deklarativno – ne zagovarjajo izoliranosti, načina sobivanja skozi »neinterakcije«. Mnenja javnosti vendarle ne gredo v smeri obstoja paralelnih svetov migrantov in večine, med katerim je glavna vez »neinterakcija«. Kot morebiti konfliktna situacija se izkaže socialna interakcija na delovnem mestu, pri čemer bi bil imigrant nadrejena oseba (za 13 % anketiranih), nato poroka s članom/članico ožjega sorodstva (za 10 % anketiranih), sosodstvo in poroka z osebnim prijateljem/prijateljico (obe vrsti stikov za 8 % anketiranih).

Zdi se, da je raven mikro stikov morda še tisto edino distinktivno polje, kjer se percepcije in interakcije lahko oblikujejo drugače ali vsaj deloma mimo »mega sistemov« velikih politik upravljanja z migracijami.

Slika 11: Stališča do socialnih interakcij z migranti

Vir: Integracijske politike 2007, N = 842.

Sklep: migrant kot izključujoč del »mi identitete«

V besedilu podajamo refleksije javnomnenjskih merjenj glede podobe migranta, tujca, nestrpnosti ter interakcije z migranti in nekaterimi drugimi marginaliziranimi družbenimi skupinami. Uvodoma izpostavljamo, da do odklonilnosti do migrantov v mnenjih javnosti ni prišlo naključno, temveč so med drugim posledica delovanja javnih politik (ali njihovega pomanjkanja), ki so »legitimizirale« izključevanje družbenih manjšin in ksenofobijo, medtem ko diskriminatornih praks niso dovolj uspešno preprečevale. Tovrstne politike so odražale globoko ukoreninjene percepcije nenaklonjenosti do »tujca«, ki je kulturno različen, politično pa ima omejeno ali preprečeno participacijo na podlagi distinktivne kulturne razlike. Izrazi nestrpnosti so v mnenjih javnosti in v medijskih prezentacijah migrantov postali »praksa normalnosti« do identitetno »drugega«, s čimer pravzaprav prispevajo k vzdrževanju in reproduciranju restriktivnih in klasifikatorskih javnih politik do migrantov. Menimo, da je rezultate javnega mnenja treba problematizirati v sklopu politik »normalizacije« ksenofobije, nestrpnosti, izključevanja in

diskriminacije, ki so postale del ustaljenega repertoarja »ulice«, populističnih političnih strank in tudi javnega mnenja.

Podobe migracij smo spremljali na podlagi empiričnih podatkov v dveh časovnih presekih, v fokusirani raziskavi v lokalnem slovenskem prostoru leta 2007 in v komparativni evropski raziskavi leta 2008. Po našem mnenju empirični podatki potrjujejo samoobrambne odzive slovenskega in evropskega prostora, ki temeljijo na globoko zakoreninjenih predstavah o tujcu kot kulturni grožnji; ali, kakor smo uvodoma zapisali, je tako stališče del mentalne matrice, ki v glavnem oblikuje odzive politik na »prvinske strahove«. Taka obrambna, samohranitvena drža v mnenjskih merjenjih ne preseneča. Po eni strani ima široko legitimnost kot »evropski refleks«, saj tako rekoč ne odstopa od »evropskega merila« (»smo enako dobri kakor Evropa« je pomemben identifikator v nacionalnem kontekstu), po drugi strani pa ima dovolj dolgo časovno-prostorsko kontinuiteto, da postaja del samoumevnega repertoarja. Predvsem pa je tudi posledica nedorečene in neučinkovite politike tako v nacionalnem prostoru kakor tudi v EU.

Podatki kažejo, da javnomnenjske in medijske predstavitve migrantov in drugih marginaliziranih družbenih manjšin, npr. Romov, s posploševanjem in stereotipizacijo odslkavajo, reproducirajo in s tem celo legitimizirajo prevladujoči politični diskurz, pa najsi gre za stališča do splošne umeščenosti migracij v globalnem svetu, izražanje nestrpnosti, družbene distance, (ne) interakcij, tujosti in omejevanja »mi identitete« od »drugega«. Empirija med drugim tudi pove, da je nestrpnost dodobra udomačena v slovenskem prostoru in da gre za očitno naklonjenost segmentiranemu sprejemanju migrantov glede na njihov socialno-ekonomski status, pričakovane koristi (kapital, »umazana dela«, deficitarni poklici migracijskih elit) ter skupno etnično provenienco. Večinsko je »drugi« nezaželen in izključujoč iz »mi« identitete.

Skladnost javnega mnenja in politik glede izključevanja »drugega« gre pričakovati pri stališčih do migrantov in tudi pri širšem naboru nezaželenih družbenih manjšin, zlasti ob »strategijah dobrega sosredstva«, kakor poimenujemo izražanje družbene distance do predstavnikov manjšin, s katerimi večina ne želi vzpostavljati socialnih interakcij – od prostorske stičnosti do medosebnih interakcij v vsakdanjem življenju. Ogroženost avtohtonega/domačega/večinskega ali distinktivna kulturna razlika sta dva bistvena strukturna elementa, ki opravičujeta izolacijo oziroma neinterakcijo s člani, ki po Andersonovi dikciji ne sodijo v »našo« zamišljeno skupnost (ibid., 1983 <1999>).

Empirija pa vendarle kaže tudi nekaj optimizma v percepcijah migranta kot soseda. Raven mikro interakcij se pokaže kot edino distinktivno polje, kjer se percepcije in interakcije lahko oblikujejo drugače ali vsaj deloma mimo »mega sistemov« politik upravljanja z migracijami. Sistemski pristop je vsaj v tem segmentu nadomeščen ali vsaj dopolnjen z večjo personalizacijo; interakcije s posameznikom je z ravni »mega projekta migracij« postavljena v lokalni življenjski prostor, kjer imajo strategije »dobrega sosredstva« več možnosti za nekonfliktno sobivanje. Tako menimo, da je konfliktnost interakcij bolj poudarjena prek velikega političnega projekta, kjer je prevladujoča podoba migranta kot drugega skladna z ideologiziranimi predstavami o ogroženosti kulture, nacije, ekonomije, skratka celote identitetnih politik, po katerih se prepozna diskontinuirane države. Zamejenost je pomembna v teritorialnem in kulturnem smislu; slednje pa predstava o migrantu ogroža, saj obema konceptoma predstavlja »grožnjo«.

Zaključimo z mislijo, da refleksije javnomnenjskih merjenjih na področju percepcij migrantov, tujstva in »mi identitete« kažejo reprodukcije prevladujočih podob migranta, tujca ali pola »oni« kot izključenega »drugega«. Alternativno gledanje na migranta kot nosilca izjemnega potenciala človeškega razvoja, kar je pokazala zgodovinska izkušnja tako v ekonomskem

kakor v kulturnem in družbenem pomenu, pa v taki samoobrambni državi javnih politik in hkrati gospodarski krizi predstavlja prej redkost kakor stalnico.

Literatura in viri

Anderson, B. (1998): Zamišljene skupnosti, Ljubljana: Studia Humanitatis.

Brochmann, G. in Hammar, T (1999): Mechanisms of Immigration Control. Oxford, New York: BERG.

Erjavec, K. / Hrvatini Bašič, S. / Kelbl, B. (2000): Mi o Romih. Diskriminatorni diskurz v medijih v Sloveniji. Ljubljana: Open Society Institute.

Evropska raziskava vrednot (2008): FDV - IDV - CJMMK: Projekt SJM 2008/1 – Evropska raziskava vrednot / European Values Study. <http://adp.fdv.uni-lj.si/podatki/sjm/sjm081-vp.pdf>.

Geddens, A. (2000): Immigration and European Integration: Towards Fortress Europe?. Manchester: Manchester University Press.

Golidn, I. / Cameron G. / Balarajna M. (2011): Exceptional people. How migration shaped our world and will define our future. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Hafner-Fink, M. (2005): Državljanstvo, (nacionalna) identiteta ter integracija »priseljencev«. V: Percepcije slovenske integracijske politike. Komac, M. in Medvešek, M. (ur.), Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 423—451.

Jalušič, V. (2001): Ksenofobija ali samozaščita? O vzpostavljanju nove slovenske državljanke identitete. V: Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti, št. 1., Ljubljana: Mirovni inštitut, str: 12—43.

Kuzmanič, T. (1999): Bitja s pol strešice. Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem, Ljubljana: Open Society Institute.

Kuzmanič, T. (2001): Rasizem in ksenofobija, ki da ju v Sloveniji ni. V: Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti, št. 1., Ljubljana: Mirovni inštitut, str: 56—77.

Komac, M. in Medvešek, M (2005): Percepcije slovenske integracijske politike. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Komac, M. / Medvešek, M. / Roter P. (2007): Pa mi vi povejte, kaj sem!!!!. Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kralj, A. (2008), Nepovabljeni: globalizacija, nacionalizem

in migracije, Koper: UP, ZRS, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Kržišnik-Bukić, V. (2010): Migracije iz drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo po 2. svetovni vojni. V: Migracije in slovenski prostor od antike do danes, Štih, P. in Balkovec B., (ur.). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 502—525.

Mežnarič, S. (1986): »Bosanci.« A kuda idu Slovenci nedeljom?, Ljubljana: Krt.

Pajnik, M. / Lesjak-Tušek, P. / Gregorčič, M. (2001): Prebežniki, kdo ste? Ljubljana: Mirovni inštitut.

Pajnik, M. (ur.) in Zavratnik Zimic, S. (ur.). (2003), Migracije – globalizacija – Evropska unija. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Petković, B. (2003): Romi v Sloveniji — tujci za vedno?. V: Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti, št. 2., Ljubljana: Mirovni inštitut, str: 54—75.

Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti / Intolerance monitor report, serija poročil med leti 2001 in 2008. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Ule, M. (1999): Predsodki in diskriminacije. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Ule, M. (2005): Predsodki kot mikro ideologije vsakdanjega sveta, V: Leskovšek, V. (ur.). Mi in oni. Nestrpnost na Slovenskem. Ljubljana: Mirovni inštitut, str. 21—40.

Zavratnik, S.; Kralj, A.; Medarič, Z.; Simčič, B. (2008): Migracije, integracija in multikulturalnost - kontekstualizacije sodobnih migracij skozi javno mnenje. Zaključno poročilo ciljno-raziskovalnega projekta »Integracijske politike - vzpostavitev evalvacijskega modela in instrumentov longitudinalnega monitoringa«. Koper: UP, ZRS.

Zavratnik, S.; Kralj, A.; Medarič, Z.; Simčič, B. (2009): Migrations, integration and multiculturalism / Migracije, integracija in multikulturalnost. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov, <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/migim07.xml>.

Zavratnik, S. (2011): Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti. Dve domovini/Two Homelands, št. 33, str. 55—71.

INTERVJU Z MICHAELOM WOOLCOCKOM

Taja Levič

Michael Woolcock, po narodnosti Avstrelac, je magistriral in doktoriral iz sociologije na Univerzi Brown. Preden je začel delati v Svetovni banki, je predaval na univerzi Brown in na univerzi v Queenslandu. Od leta 1998 je v Svetovni banki zaposlen kot vodilni raziskovalec za družbeni razvoj (*Development Research Group*), ob delu pa je predaval tudi na ugledni Harvardski univerzi in bil od leta 2006 do 2009 direktor inštituta *Brooks World Poverty* na Manchestrski univerzi.

Michael v svojih delih raziskuje družbene razsežnosti gospodarskega razvoja, vlogo neformalnih in formalnih ustanov pri zmanjševanju revščine ter proučuje vlogo socialnega kapitala v razvojnih strategijah, kot je npr. strategija participativnega razvoja.

Soustanovitelj programa *Justice for the Poor* (pravica za revne) je tudi soavtor razvojnih poročil Svetovne banke, prav tako pa piše blog na uradni spletni strani Svetovne banke. Da je M. Woolcock eden najvplivnejših avtorjev o socialnem kapitalu in participativnem razvoju, dokazujeta tudi zadnji dve monografiji z naslovoma *Contesting Development: Participatory projects and Local Conflict Dynamics in Indonesia* in *History, Historians and Development Policy: A Necessary Dialog*, ki ju je kot soavtor izdal leta 2011.

«Ni prave rešitve za problem revščine, in če mislimo, da je, potem smo mi sami del problema.»

Resnost problema revščine je leta 2000 s sprejetjem Milenijske deklaracije Združenih narodov priznala tudi mednarodna skupnost, ki je kot enega glavnih ciljev postavila zmanjšanje revščine za vsaj polovico do leta 2015. S strategijami reševanja revščine so se začele aktivno ukvarjati države in mednarodne organizacije ter tudi ogromno nevladnih organizacij. Zgodba se je začela optimistično, z velikimi neposrednimi tujimi vlaganji ter hitro gospodarsko rastjo držav v razvoju. Mednarodna skupnost je poskusila s spreminjanjem političnih sistemov, ekonomsko liberalizacijo, odpisovanjem dolgov, odobravanjem ogromnih finančnih posojil in v zadnjem času popularno strategijo finančnih donacij (Thomas 2008). Vse politike so se usmerile v reševanje revščine in statistike Svetovne banke trenutno prikazujejo zmanjševanja revščine v svetu (The United Nations – Department of Economic and Social Affairs 2009, 1–12). Če podrobneje pogledamo raziskave, vidimo, da se je kljub razvojnim strategijam revščina v Afriki močno povečala. Pravzaprav je Afrika v primerjavi z drugimi regijami, kot sta npr. Latinska Amerika in Azija, edina regija, v kateri se je število revnih ljudi povečalo. Od leta 1990 do 2008 se je delež revnih sicer zmanjšal s 57 % na 48 %, povečalo pa se je število revnih ljudi, namreč z 290 milijonov v letu 1990 na 386 milijonov v

letu 2008 (The World Bank; Macionis in Plummer 2008, 260–297). Skrb vzbujajo izračuni rasti prebivalstva, ki naj bi se v Afriki v naslednjih 40 letih povečala za 100 odstotkov (The Economist 2011).

Michael, kje je torej problem? Zakaj je Afrika tako revna? Kdo je kriv za revščino, Afričani, ali je to, kakor pravijo, 'breme belega človeka'?

Zanimiv je roman Agathe Christie *Umor na Orient ekspresu*, kjer nekdo umre in ko skušajo razrešiti uganko, kdo je kriv, ugotovijo, da so krivi vsi. In to pojasnjuje tudi zgodbo o Afriki. Vsi so krivi za današnje stanje. So stvari, ki se odvijajo istočasno in zato je težko izločiti oziroma določiti le en dejavnik ali le enega krivca. En del zgodbe pripada tudi kolonialni zapuščini, ki je drugačna od tiste, ki jo imajo Avstralija, Nova Zelandija in ne nazadnje tudi ZDA. V teh državah so bili kolonialisti nagnjeni k temu, da bi v novem okolju živeli dlje tudi sami in ravno zato so politične ustanove in infrastrukturo vzpostavili tako, da so bile udobne za življenje. Če bi v te kraje prišli za kratek čas in zgolj zaradi tega, da bi izropali naravne surovine, bi vzpostavili drugačne ustanove in infrastrukturo, ki bi bila namenjena izkoriščanju. Torej, treba je razlikovati med različnimi kolonialnimi zapuščinami.

Poleg tega veliko ljudi omenja zemljepisne dejavnike. Pravijo, da je revščina v Afriki tudi zaradi oddaljenosti in ločenosti od preostalega sveta, kar pa ne pojasni razcveta Avstralije in Nove Zelandije, ki sta še bolj osamljeni kot afriška celina. Je pa res, da je Avstralija zelo ravna dežela, kar pomeni, da je bila vzpostavitev cestnih povezav lažja, medtem ko je Afrika bolj gorata in je tovrstno vzpostavljanje infrastrukture težje. Poleg tega je Afrika izjemno velika celina, kar le še otežuje povezovanje z drugimi kraji, onemogoča povečanje trgovine, tudi jeziki in valute so si različni, kar vse otežuje gibanje in trgovanje. Pretok ljudi, storitev in dobrin je temeljni pogoj za večanje gospodarske rasti. S takimi predispozicijami je Afrika v nekonkurenčnem položaju, npr. tako kot pri igrici s stoli in glasbo. Ko glasba igra, vsi tečejo okrog stolov, ki jih je manj, kot je otrok. In ko glasba potihne, se morajo vsi hitro posesti na stole. Tisti, ki je najpočasnejši ali najdlje od stola, izpade, saj se ni pravočasno usedel. To se je zgodilo tudi z Afriko. Glasba se je zanje ustavila v osemdesetih letih 19. stoletja, ko so Evropejci oblikovali Afriko. Afričane so posedli na stole in se od tam niso smeli premakniti, medtem ko se je preostali svet lahko prosto premikal. Tako lahko v tem smislu zgodovino delimo na zgodovino Afrike 19. stoletja in sodobno zgodovino, ki deluje po načelu romana Živalska farma Georgea Orwella. Živali prevzamejo kmetijo in uvedejo enakopravnost, vse živali so enake. Čeprav so na začetku vse enake, so bili vseeno malo bolj 'enaki' prašiči, ki prevzamejo kmetijo

z navidezno plemenitimi razlogi, nato pa postanejo še hujši kot prvotni lastniki. 'Rešitelji' pred kolonialisti so torej postali hujši kot kolonialisti sami. Znana je dolga zgodovina vlad, ki se niso trudili za blaginjo državljanov, ampak le za lastno blaginjo, utrjevanje moči in oblasti ter bogatenje njih samih kot posameznikov, kar so sicer hude 'obtožbe', vendar lahko naštejemo vsaj 20 različnih afriških voditeljev, ki so ali pa še delajo tako.

Danes v razvojnih krogih redki govorijo o kulturnih razlagah revščine, čeprav je jasno, da si vsi ljudje želijo imeti boljše in bolj zdravo življenje zase in predvsem za svoje otroke. Te možnosti se na žalost odtujujejo velikemu številu ljudi, po navadi zaradi razlogov, ki jih sami ne morejo nadzirati. Razvojna industrija obstaja zato, da skuša negovati in pognati procese, ki ustvarjajo razmere, v katerih bi gospodarska blaginja lahko uspevala in bi bile osnovne storitve in dobrine dostopne revnim ljudem.

Zdi se mi, da pri razvoju velja splošno načelo, da želimo vzeti to, kar že obstaja in kar deluje v neki družbi in spremeniti tako, da bo delovalo še bolje. Vedno so mogoče variacije. Tudi v najrevnejših državah, kot sta Sierra Leone in Liberija, so mehurčki, ko je inovacija prisotna, in so ljudje, ki so ugotovili, kako si lahko sami izboljšajo življenje. Delo razvojne politike je, da ugotovi, kje so ti mehurčki, in prouči, kako se ti primeri dobre prakse lahko podvojijo oziroma povečajo svoj obseg tudi drugje.

Dambisa Moyo v svoji knjigi *Dead Aid* trdi, da finančna pomoč v Afriki ni učinkovita in ne deluje tako, kot bi morala. Za to navaja več razlogov in eden je, da nekje na poti denar izgine in ne doseže svojih naslovnikov. Velik problem sta nepotizem in korupcija. Drugi je, da imajo Afričani drugačno kulturo kot 'zahodnjaki'. Reševanje njihovega problema skozi naše oči se torej ni izkazalo kot uspešno. Veliko raziskav kaže, da najrevnejši Afričani svoje težave vidijo drugače kot mi ali pa celo drugače kot njihova vlada. Afrika ni majhna država, ki bi potrebovala eno strategijo reševanja revščine, ampak je velika in celina, ki potrebuje različne rešitve za različna območja. Vse to in še veliko več je razlogov, da najrevnejši ne občutijo koristi gospodarskih razvojnih dejavnosti. Se strinjate s tem?

Točno tako. Vse v razvoju na koncu privede do izvajanja. O pomoči bi morali govoriti kot o neki celoti. Pomoč je vse, od proračunske pomoči, ko se vladi pomaga, da izvaja svojo politiko, do tega, da se ljudem zagotavlja hrana. V pomoč spadajo sistemi mikroposojil, odvisnih transferjev, imunizacija, oskrba z mrežami proti komarjem in še mnogo drugih stvari; in vse to skupaj je 'pomoč'.

Ločiti pa moramo med takimi projekti in takimi, kot je npr. participativni razvoj, ko se skušajo uvesti širše

spremembe. Ni tako lahko spreminjati socialnih norm in pravnih sistemov kot razdeliti hrano. Take spremembe se ne zgodijo v dnevu, mesecu, letu ali celo desetletju.

Ko v Svetovni banki govorimo o razvoju, govorimo o celotnem preoblikovanju družbe, npr. to, da se je Singapurju v 30. letih uspelo preleviti iz nazadnjaškega, bednega malega otoka v eno najbogatejših držav na svetu, ni zasluga tega, da so imeli 'lepe male razvojne programčke'. To se je zgodilo zato, ker so popolnoma spremenili svoj pravni, politični in finančni sistem, kar je omogočilo tudi spremembo v družbi. Tudi Kitajska nima visoke letne stopnje rasti po zaslugi razvojnih programčkov, ki želijo odpraviti revščino. Spremenili so način ustvarjanja priložnosti ljudem, ustvarjanja bogastva in razporejanja bogastva med ljudmi.

Zavedati se je treba, da je od vseh oblik pomoči denar tisti, ki ga je najlažje ukrasti. Prav tako pa ga je najtežje nadzorovati. Da bi denar dosegel svoje naslovnike, mora skozi različne sisteme, ki ga sestavljajo ljudje, pri čemer pa obstaja možnost, da so sistemi pomanjkljivi in da ljudje delajo slabe stvari. Prav tako pa obstaja možnost, da so sistemi v redu. Kot enega večjih razvojnih izzivov vidim vzpostavljanje delujočega sistema. Ugotoviti je treba, kje v sistemu so napake in kaj lahko storimo, da bodo sistemi povsem delovali. To je nerešeno vprašanje. Kako bi to najbolje rešili? Ali zaradi pomanjkljivega sistema čisto umaknemo finančno pomoč? Ali ne pomagamo več vladam, ki niso bleščeče čiste? Ali pa delaš s sistemi, ki niso popolni, so pomanjkljivi, za katere veš, da naslovniki pomoči ne bodo prejemniki 100-odstotne pomoči, dobili pa je bodo vsaj nekaj? Mogoče je ta 'nekaj' vseeno boljši kot nič. In samo morda je ta 'nekaj' začetek procesa, da se ta pomanjkljivi sistem okrepi.

Ena od inovacij v razvoju v zadnjih desetih letih je, da se skušata razvijati nadzor in odgovornost za sledenje denarja. Ugotavlja se razmerje med vsoto denarja, ki se nalije v razvojni kozarec, in med tem, koliko je iz tega kozarca mogoče popiti. Prav tako se skuša ugotoviti, kje so puščajoče luknje in kako bi jih lahko zamašili. Dokazi iz Ugande in Kenije kažejo, da na to, kje so te luknje, najlažje opozorijo ljudje ali mediji, ki to opazijo.

Bolj od tega, ali (finančna) pomoč deluje, se mi zdi pomembno vprašanje, 'kaj deluje in kaj ne'. Treba je raziskati, kje so razlike med dobro in slabo pomočjo, slabo zmanjšati ali ukiniti in povečati dobro pomoč. To pa bi morali uporabiti za temelj tega, kako razvojno politiko načrtovati v prihodnosti.

Se vam zdi, da je mogoče, da afriške države oblikujejo razvojne programe zato, da bi denar Mednarodnega razvojnega sklada porabile za dejanski razvoj, ali pa zaradi pohlepa političnih veljakov?

Verjetno zaradi obojega. Odvisno je od tega, komu so odgovorni. Zanimiv vidik ... ko si enkrat v razvojnem

'biznisu', se moraš spoprijemati s sistemi, ki ti niso vedno všeč. Ne moreš vedno izbirati, kdo bodo tvoji 'nasprotniki'. Glede na to, da spodbujamo demokracijo, moramo tudi delovati v tem smislu, da na drugi strani dobiš, kogar pač dobiš. Tudi če je njihova demokracija polna napak in v našem svetu ne bi sodeloval z nekaterimi ljudmi in če imajo ti ljudje dvomljive namene in niso izobraženi, je razvojna etika taka, kakršna je, zato je treba sodelovati z vsemi. Vemo, da si nekateri partnerji prilaščajo sredstva, vendar je taka resničnost razvojne pomoči, vendar je tako tudi v ZDA in mnogih drugih državah. Ko je v igri denar, igra postane umazana. Dejstvo je, da sistemi puščajo povsod, zato pa sta vsaka generacija in vsaka država odgovorni za to, da oblikujeta način za nadzor 'močnih' ljudi. Tragedija revnih držav pa je, da je ta slaba razporeditev sredstev ali puščanje v sistemu ključen dejavnik, ki odloča o preživetju tisočev in tisočev ljudi.

Po mojem mnenju obstaja razvojna strategija, o kateri se zelo malo govori v medijih, a je zelo pomembna pri trajnostnem izkoreninjanju revščine. Govorim o participativnem razvoju v povezavi s finančno pomočjo, ki ni več prevladujoča, ampak podporna in ko revni sami določajo svoje prednostne naloge.

Pri prevladujoči finančni pomoči se pogosto dogaja, da mi 'drugi' določamo, kako bodo revni porabili denar in kateri so projekti, ki jih je treba uresničevati za izkoreninjanje revščine. Pogosto se denar namenja npr. za izobrazbo. Če revni živijo v skrajni revščini, ne razmišljajo o izobrazbi, ampak o hrani, vodi, spanju; torej golem preživetju. Šele ko so zadovoljene te osnovne potrebe, lahko revni razmišljajo o izobrazbi svojih otrok. Participativni razvoj je torej razvojna strategija, ki naj bi dopolnjevala in ne v celoti prevzela vloge države in drugih dejavnikov na razvojnem področju. Idealno naj bi strategija uporabnike pomoči vključevala na vseh stopnjah razvojnega programa. Najpomembnejši del, ko je vključenost pomembna, se mi zdi prepoznavanje problema. Po pomembnosti pa ne zaostajajo niti izvajanje, upravljanje, nadziranje, vrednotenje in konec koncev tudi stopnja, ki je cilj strategije, torej, uživanje sadov dela.

Zanima me, kakšne so prednosti in slabosti uporabe tovrstne strategije za zmanjševanje revščine.

Koncept participativnega razvoja poznamo že dolgo, vendar mu je Svetovna banka namenila pozornost šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja ter predvsem po letu 2000. Temelji na tezi, da so revni ljudje oziroma skupnosti najboljši sodniki o svojem položaju, svojih težavah, svojih izzivih in svojih zmožnostih. Če damo sredstva in moč odločanja v roke revnih skupnosti namesto v roke zunanjih partnerjev, ki po navadi odločajo o tem, kje bo kakšna cesta ali kje se bo zgradila bolnišnica, dosežemo boljše cilje, večje ujemanje med tem, kaj si ljudje želijo in kaj na koncu dobijo, v celotnem procesu pa se omogočajo oziroma pospešujejo povezave v skupnosti.

Npr. ljudje v Indoneziji, kjer so še pred kratkim živeli pod diktatorskim režimom, ne poznajo demokracije ali državljske participacije. Ravno participativni projekti so med drugim temeljili na želji, da bi se ob njihovem uresničevanju ljudje naučili sodelovanja, nastopanja na javnih sestankih in spoznali, da imajo pravico voliti ter da lahko izrazijo svoje mnenje brez strahu pred vodjo skupnosti, policijo ali komer koli drugim.

Participacija se po eni strani predstavlja zato, ker je ponotranjena vrednota zahodnega sveta, da morajo ljudje imeti pravico do odločanja o stvareh, ki se nanašajo na njihovo življenje. Po drugi strani pa zato, ker mislimo, da je to najučinkovitejši način celovitega prenašanja sredstev k naslovnikom (revnim ljudem, ki so jim sredstva namenjena).

Stroka participativnega razvoja se zdaj spoprijema s strokovno literaturo, ko raziskovalci skušajo ocenjevati, kako se dejansko dosegajo njegovi cilji. Neizogibno je, da si bodo izsledki različnih raziskav vedno nasprotovali. Vedno se najde kdo, ki pokaže dobre primere prakse, ki je optimist in išče rešitve v dobri veri, da se zadeva lahko popravi na ta način. Na drugi strani pa imamo pesimiste in kritike, ki vedno opisujejo le slabe lastnosti posameznega programa. Resnica je, da so variacije velike, predvsem v razvojni stroki. Zakaj? Da bi dosegli vse cilje, ki jih postavljajo programi participativnega razvoja, smo strokovnjaki postavljeni v bolj podporno vlogo v skupnosti ... smo kot nekakšni socialni delavci. Torej smo na udaru bolj kot tisti strokovnjaki, ki se ukvarjajo z imunizacijo otrok in razdeljevanjem mrež proti komarjem. Pri tem gre za standardne postopke, npr. otroku daš tabletko in to isto stvar narediš še tisoč drugim otrokom. To lahko opraviš relativno hitro, prav tako pa isto delaš v različnih skupnostih, različnih državah ali celo na različnih celinah. Ko pa se enkrat začneš pogovarjati z ljudmi na lokalni ravni o tem, kdo naj bi dobil kaj in kako bi sprejeli te odločitve, takrat so razprave lahko izredno glasne, borbene in prepirljive. Pri participativnem razvoju ni nobenega načrta, ki bi napovedal, kako bodo pogovori potekali. Ravno zato so izsledki raziskav, ki merijo uspešnost participativnih projektov, tako različni. Nekateri ne upoštevajo, da se skupnosti zelo razlikujejo med seboj. V skupnostih, v katerih ljudje živijo v strahu pred zatiranjem poglavarjev skupnosti in si ženske ne upajo sodelovati pri projektih zaradi strahu pred moževimi udarci, je težko uresničevati razvojne programe. Ni lahko uresničevati takih projektov in tudi ni mogoče stoddostno napovedati očitnih dosežkov, ki naj bi v teoriji izhajali iz naših akcij.

Kritika izhaja tudi iz osredotočanja na dosežke starejših programov. Treba se je zavedati, da imamo že pravo orodje, napredno tehnologijo, trdno teorijo in politično voljo, ki skupaj omogočajo, da projekte zasnujemo drugače kot pred 20 leti. Problem novih tehnik je, da se sodelovanje šteje za zelo resno, to pa nekaterim ljudem ni všeč. Zgodovina človeštva govori zase, saj je prežeta z

okolščinami, ko se velike skupine ljudi, ki želijo opravljati vodilno delo in sodelovati pri spreminjanju sistema, srečujejo z nasiljem nad ljudmi, ki jim sprememba ne ustreza ali jih ogroža.

Participativni razvoj ni lepa, 'luštka' in ljubeča stvar, ki jo lahko počnemo, za stoddstotno zagotovljene in predvidene dosežke. Je iskrenjši način spoprijemanja z resničnostjo, ki poskuša zasnovati socialne spremembe kot nekaj, česar sicer ne razumemo, ampak se trudimo razumeti in delujemo na podlagi dobrih prepričanj in v dobri veri. To je vidik, o katerem razmišljam, na ta način pišem knjige, poučujem in na ta način sem se tudi sam učil o participativnem razvoju. Seveda bomo šele čez desetletja lahko videli, ali razmišljamo prav.

Ali lahko poveste, kdaj lahko oziroma kdaj ne moremo uporabiti strategije participativnega razvoja? Uporaba se mi namreč ne zdi primerna pri projektih, kot sta imunizacija ali gradnja cest.

Imate prav. V Sloveniji, ZDA ali Veliki Britaniji ljudje po navadi neodločamo, kje bo kakšna cesta. Ne potrebujemo sestankov, da bi se odločili o tem, saj to za nas delajo zaposleni strokovnjaki. Tako je tudi pri bančništvu. Ne potrebujemo sestankov, kot to zahteva bančni sistem banke Grameen, ki jo je ustvaril Muhammad Yunus, ampak gremo na bankomat, odtipkamo številke in dobimo denar. Točno določeni problemi zahtevajo točno določeno vrsto reševanja težav. Participativni projekti so torej različno uspešni. Odvisno je od države, skupnosti, časa itd.

Eden od pogojev, ki povečuje možnosti za uspešnost programa, je kultura demokracije. Od ljudi, ki niso seznanjeni z načelom demokracije, ne moremo pričakovati, da bodo že na začetku z veseljem hodili na sestanke in volili. To so stvari, ki jih imamo za samoumevne. Pomembno je tudi, kakšen odnos državljanji gojijo do države. So razlike med skupnostmi, ki so navajene, da je država večni sovražnik, in med ljudmi, ki so navajeni, da država redno skrbi za njihove potrebe. Pri participativnem razvoju gre za to, da se en sam človek ne odloča, ali je zaradi povečanja gospodarske rasti treba povečati ali zmanjšati davke, ampak to počne skupnost. Odločitev sprejme skupnost, saj tudi skupnost nato trpi posledice ali pa žanje sadove. Sodelovanje odločitvam zagotovi legitimost.

Revna skupnost ima po navadi veliko želja in potreb. Potrebujemo mreže proti komarjem, želijo si zgraditi most, ki bi jih povezal z bližnjo vasjo, potrebujejo šolske učbenike, zdravila, finančno pomoč, zavarovanje, če jim propade pridelek, in še na tisoče drugih stvari. Ker ne moremo upoštevati vseh potreb, je pomembno, kako se določajo prednostne naloge. Kako torej določiti prednostne naloge? Ko na tako vprašanje odgovora ne pozna niti Albert Einstein, je najboljše, da odločitev prepustimo ljudem, na katere se odločitve nanašajo.

Rezultat tega pa je, kakršen je, lahko je boljši, kot če bi ga zasnovali strokovnjaki, lahko pa je tudi slabši. Je pa definitivno legitimnejši, trajnejši in končno tudi učinkovitejši (če je le šel čez participacijo in posvetovanje).

Nekatere države v Afriki so znane po zelo šibki institucionalni zasnovi. Ali menite, da se participativni razvoj v Afriki ne obnese tudi zaradi slabih, nedelujočih institucij?

Da, tako je. Ob nepopolnem sistemu se nam zdi bolje, da ga v celoti obidemo in začnemo pomagati čisto na dnu, pri revnih. Tako so take programe začeli v Indoneziji. Torej, ustvarili so svoje sisteme, ki so obšli države in tako pomoč dostavljali neposredno revnim. To ni pisano pravilo, ki bi delovalo vedno, vendar je bilo to treba storiti v tej državi in v točno določeni skupnosti, v točno določenem času. Šibka država ne postane vedno močna, če začneš na dnu. Pomemben del participativnega razvoja je, da naučiš ljudi, da delujejo skupaj kot skupina. V to je treba vložiti veliko truda in seveda lahko popolnoma propadeš, tako kot lahko propadeš pri katerem koli razvojnem projektu.

Ko razmišljam o participativnem razvoju, razmišljam o razmerah, kakršne morajo biti, da poteka vse po načrtih. Npr. skupnost lahko državi pomaga pri zagotavljanju informacij in določanju prednostnih nalog, še posebej v Afriki, kjer državam primanjkuje statističnih podatkov in drugih informacij, na katerih bi lahko temeljila dobra politika. Ljudje lahko s sodelovanjem res veliko pripomorejo, vsaj na začetku razvoja, torej pri prepoznavanju potreb.

Da, z birokratskega vidika je zelo težko sprejeti dobro odločitev ravno zaradi pomanjkanja podatkov, informacij. Ko gre strokovni razvojni delavec v neko vas, lahko tam prepozna veliko problemov, vendar se zaveda, da so sredstva in čas omejeni. Zato je učinkovitejši, da vpraša prebivalce, kaj mislijo, da bi bilo treba narediti in kako bi to naredili oni. V slabih starih časih so se strokovnjaki zadeve lotevali tako, da so rekli npr. »jaz sem strokovnjak za gradnjo cest, naredimo torej cesto«, čeprav je bila lahko to zadnja zadeva, ki so jo ljudje dejansko potrebovali. Potrebujemo lahko čisto nekaj drugega, kot so na primer ločene sanitarije za dečke in deklice v šolah. V nekaterih kulturah bi to pripomoglo k temu, da bi deklice pogosteje obiskovale šolo, saj jih ne bi bilo sram. To je pravzaprav zelo znan razvojni primer, ko se zapravljajo milijoni dolarjev za gradnjo razkošnih šol, oblikovanje novih učbenikov ter visoke plače učiteljev z razlogom, da bi pritegnili čim več otrok, medtem ko je glavni razlog, da deklice ne hodijo v šolo, preprosto ta, da jih je sram deliti stranišče z dečki. Če bi torej porabili le nekaj sto dolarjev za to, da bi ločili stranišča, bi veliko več deklic obiskovalo šolo. Le participativna razvojna strategija bi lahko uvidela in priznala take značilnosti družbe.

Ravno sem se spomnila primera, ko so moč odločanja in porabe sredstev dali v roke skupnosti. Vaščani so bili revni, niso imeli cest, sanitarij, čiste vode. A so se skupaj odločili, kaj je zanje najpomembnejše. Zgradili so si ograjo okoli nogometnega igrišča.

Na žalost se lahko zgodi tudi to. Zato pa je naloga organizatorja ali vodje projektov, da ljudi usmerja in pogleda, ali so izražene želje res želje in prednostne naloge celotne skupnosti ali so to le želje posameznikov, elite.

Glede na to, da je izvajanje tovrstne strategije dolgotrajni proces, me zanima, ali obstajajo kakšni oprijemljivi dosežki participativnega razvoja? Ali lahko preverimo, ali je tovrstna strategija uspešna?

Da, je kratek odgovor.

No, strokovnjaki, kot je npr. Jean Louis Arcand, pravijo, da ne verjamejo v moč participativnega razvoja, ker ni nikakršnih otipljivih dosežkov, raziskav ipd.

No, čudno. Da ni otipljivih dokazov ali dosežkov seveda ni res. V strategijo lahko verjameš ali pa ne verjameš zaradi mnogih dejavnikov, vendar neotipljivost dokazov o uspešnosti ni eden izmed njih. Res je, da so dokazi lahko zelo različni, saj je pri participativnem razvoju toliko različnih dejavnikov, da lahko enkrat končaš na tej in drugič na drugi strani. Že v svojih delih uporabljam raziskave svojega sodelavca Deepa Narayana in kolega Lanta Pritcharda. V svojih delih dokazujeta, da sodelovanje v skupnostih pomaga pri odpravljanju revščine. Anirudh Krishna, čigar knjigo sem ravno kupil v Helsinkih, je v zadnjih 15 letih ustvaril celo kariero z dokazovanjem, da so premiki iz revščine ali vanjo pomembno odvisni od družabnih omrežij in vezi. Dokazuje, da morajo razvojni projekti ta omrežja negovati, kar pomaga pri pospeševanju in lažjem povezovanju med ljudmi. Npr. največji dejavnik za reševanje revščine na ravni posameznika je najverjetneje migracija. In kakor je že veliko študij dokazalo, migracija temelji na družabnih omrežjih. Torej, veliko je raziskav, ki dokazujejo, da je PR uspešna strategija za zmanjševanje revščine.

Kaj pa mikroposojila? Prof. Arcand je komentiral tudi, da je Yunusova banka največje zlo ...

Res?! To je noro. To ni res. To je norost. Bangladeš je ena najbolj disfunkcionalnih družb na svetu. Dejstvo, da je Muhammad Yunusu uspelo pritegniti več kot 20 tisoč ljudi, da redno prihajajo v službo vsak dan in vdano delajo v politično sovražnem okolju, v katerem bi bilo kar koli težko narediti, je preprosto čudež. Lahko se pogovarjamo o tem, ali je neki model učinkovitejši od drugega, ampak z vidika logističnega delovanja, z vidika reševanja revščine je težko trditi, da mikroposojila niso dobra zadeva.

Pri mikroposojilih je pomembnejša kritika v zvezi s posodobitvijo finančnega sektorja. To je končni cilj. Ne gre za ustvarjanje sveta z več in več posojili, ampak svet, v katerem posojil ni. Želimo si, da take skupine, kot so pri mikroposojilih, ne bi več obstajale. Želimo si, da bi ljudje lahko po denar šli na bankomat, kakor lahko greva midva. Za to niti ni treba biti pismen. Lahko se oblikujejo bankomati s simboli, desetimi znaki, ki bi ljudem omogočali lažji dostop do denarja.

Da bi razumeli, kaj je naredil Yunus, moramo razumeti zgodovino in politične razmere Bangladeša. Že kar je naredil v organizacijskem smislu, je vredno Nobelove nagrade. V svoji doktorski disertaciji sem napisal kritiko njegove banke Grameen, vendar sem v opombo napisal tudi, če kdaj dobi Nobelovo nagrado, bom prvi, ki bo vstal in mu čestital, saj si jo res zasluži.

Statistike kažejo, da več kot polovica ljudi na svetu ni posojilno sposobna. Mikroposojila so namenjena ravno ljudem, ki pri navadni banki nikoli ne bi dobili posojila. Kako torej pojasnujete visoke stopnje povračila sredstev pri revnih, ki so višje kot pri navadnih bankah, čeprav so njihove stranke posojilno sposobne. Ali bi lahko te visoke stopnje pri revnih pojasnili s teorijo socialnega kapitala?

Da, točno tako. Gre za to, da je revnim zelo drago posojati denar. V navadni banki enemu človeku posodimo 100.000 evrov, medtem ko 1000 revnim posodimo po 100 evrov. Birokracija pa je ista, le da pri navadni banki papirje uredimo za enega človeka in nadziramo enega človeka, pri mikroposojilih pa za isto vsoto denarja nadziramo 1000 ljudi. Preklete drago je posojati denar revnim. Da bi zmanjšali stroške, so prišli na dan s sistemom, ko naj bi stroške porazdelili po skupinah. Izbira, nadzor in uveljavljanje ali pa terjatve so bolj socialni kot pa izvedbeni mehanizmi. Tveganje je torej razpršeno čez milijone ljudi, ki se medsebojno nadzirajo zaradi različnih vzvodov. Socialni kapital torej omogoča nadzor in nizke izvedbene stroške, kar omogoča mikroposojila.

Ko sva ravno pri socialnem kapitalu. Skleпам, da je lahko participativni razvoj kakovosten le, kadar ima družba kakovosten socialni kapital.

Tako je.

Zanima me torej, kaj je po vašem mnenju kakovosten socialni kapital.

V svojih delih socialni kapital opredeljujem kot norme in omrežja, ki omogočajo kolektivne akcije. To pomeni, da vezi med ljudmi in vrednote omogočajo, da ljudje skupaj dosežejo neki cilj, ki ga drugače sami ne bi mogli. To drži za skupine, kot so pevski zbor, športna moštva, celo med zakonci in pravzaprav celotno družbo. Toda skupne akcije se lahko polaščajo tudi kriminalne združbe, Al Kaida in lobisti, ki živijo v žepih politikov. Torej se lahko

skupne akcije usmerjajo v javno dobro ali pa tudi v javno škodo. Tako je tudi pri izobrazbi. Če si kemijski inženir, lahko svoje znanje uporabiš tako, da izumljaš novo vrsto plastike, ki bo pomagala ljudem brez nog hoditi, ali pa ustvarjaš bombe, ki bodo ljudi ubijale. Znanje cenimo, ga hočemo imeti in menimo, da je dobra stvar. Druga stvar pa je, kaj želijo s tem znanjem ljudje doseči.

Vedno zagovarjam, da je socialni kapital močan in povsod navzoč pojav, ki dela družbo tako, kat je. Socialni kapital je zelo močna zadeva. Kot lahko moč, religijo in celo spolnost uporabimo za škodovanje, tako lahko uporabimo tudi socialni kapital. To, ali je nekaj skupno dobro ali ne, določa družba. Socialni kapital je kakovosten takrat, ko njegova prisotnost ustvarja razmere, ki veliki večini družbe omogočajo boljše življenje, več denarja ipd.

Zakaj se vam zdi, da se je v razvojnih strategijah treba osredotočati na socialni kapital?

Pomemben je zato, ker nam razumevanje socialnega kapitala pomaga pri razumevanju širšega konteksta problema, ki je zelo pomemben. Po navadi pri razvojnih strategijah o svojih intervencijah razmišljamo zelo tehnično. Oblikujemo pravni dokument, izberemo pravo politiko; ampak to izvajajo, še posebej pri participativnih projektih, ljudje v točno določenem družbenem kontekstu. To je že po sami opredelitvi programa socialni kapital. Participativni razvoj je socialni kapital, so omrežja, so strukturirani odnosi in vezi med ljudmi. Da bi razumel učinkovitost in verjetnost, da bo neka intervencija delovala, moraš imeti globoko znanje o tistem kraju.

Konkreten primer tega je raziskava, ki jo je pred kratkim naredil moj kolega in so jo strokovnjaki že velikokrat potrdili. Večina ljudi misli, da bi bila zelo dobro, če bi znanstveniki izumili novo super seme, ki bi ga dobilo čim več kmetov, saj bi tako več pridelali, dobili bi več hrane in zaslužili več denarja, da bi lahko nahranili svoje družine. Vsi se strinjamo, da bi to bila dobra stvar. Pokazalo se je, čeprav da seme večji pridelek s stališča znanstvenikov, da to še ne pomeni, da bodo kmetje in vaščani skočili in zagrabili to priložnost. Kmetje v revnih državah so velikokrat zadržani do sprejemanja novih načinov kmetovanja, ne verjamejo, da imajo znanstveniki prav in imajo na splošno druge poglede na to, kako stvari delujejo. So tudi drugi razlogi, zakaj se ne polaščajo novih tehnologij in včasih delujejo tako, da se nam zdi njihovo obnašanje iracionalno. Treba je torej razumeti lokalne razmere. Raziskava, o kateri govorim, je raziskovala hitrost širjenja semena po zemljepisnih območjih, donos po območjih ipd. Vse je vodilo do tega, da je bilo pomembno razumevanje ustroja družbe. Npr. Taja, ti si v družbi dobro poznana in cenjena, imaš široko omrežje, se pravi veliko socialnega kapitala, jaz, Michael, sem pa nekdo, ki ga nihče ne pozna in nikomur ni mar zame. Če raziskovalec ne pozna ustroja družbe, lahko

pride do mene in me prosi, naj razširim idejo o semenu. Tudi če nalogo sprejemem, me ne bo nihče poslušal, saj me nihče ne pozna. Če pa bi seme dali tebi, ki si popularna in znana, bodo čez mesec dni vsi uporabljali to seme. Točno to se dogaja tudi danes npr. v glasbeni industriji, neki otroški idol ima obute neke čevlje, čez čas pa jih imajo obute že vsi najstniki. Uspešnost je odvisna od razumevanja družbe. Zato pa je socialni kapital tako pomemben pri razvojnih strategijah.

Bolje kot razumemo družbeni kontekst in norme medsebojne povezanosti, bolje lahko oblikujemo razvojne intervencije, ki bodo uspešne v nekem okolju. Gre za razumevanje med tem, kar imamo mi in kar imajo oni, kar posplošuje pozitivne eksternalije.

V skupnosti, ki je odprta, dojemljiva za nove ideje, kjer so ljudje močno povezani in imajo široka omrežja, tam se bodo nove ideje hitro širile. V skupnosti, v kateri se vsi sovražijo, se ne poznajo in ni posplošenega zaupanja, tam se nove ideje ne bodo širile.

Se vam torej ne zdi, da nekako s participativnim razvojem posegamo v njihovo kulturo, spreminjamo skupnosti?

Da, v 21. stoletju je tako, da so pomoč in razvojne strategije le en majhen delček procesa, ki spreminja družbo. Da se pri vsej tej globalizaciji ne bi spremenil, moraš biti npr. Burma ali pa Severna Koreja. Tudi če jutri ne dajemo več razvojne pomoči, bo Indija živela, Kitajska bo živela, Brazilija bo živela. V globaliziranem svetu pospešujemo spremembe, včasih namerno, včasih nenamerno. Deklice se izobražujejo, demokracija poplavlja svet, ne le zato ker je nekdo vzpostavil razvojni program, ampak zato, ker se to dogaja zaradi globalizacije. Dogaja se zaradi frustracij, geopolitičnih razlogov, povečevanja odstotka izobraženih ljudi, zmanjševanja zaposlitvenih možnosti, tviterja, telefonov, prenosa podatkov itd. Tako ne moremo precenjevati vloge razvojnih strategij pri spreminjanju kultur. Če obiščemo države v razvoju, je zelo hitro razvidno, da so razvojne strategije le majhen del vseh sprememb.

Mnogi bi se strinjali, da so rešitve za zmanjšanje revščine izredno preproste, vendar se spoprijemamo s pomanjkanjem interesa in koristoljubjem. Bi lahko omenili dejavnike, ki se okoriščajo z revščino v Afriki? Npr. farmacevtska podjetja, posamezniki ali pa Svetovna banka?

Hm ... kateri koli odgovor bi dal, bi lahko bil resničen tudi za Anglijo, kjer sva zdaj. Anglija se neproporcionalno okorišča s subvencijami. Okoriščanje je povsod, ne le v revnih državah. V revnih državah je le bolj vidno, ker imajo zelo slabe pravne sisteme. Imamo boljše varovalne mreže, boljše orodje v spopadanju s korupcijo in zlorabo moči. Etično vprašanje je bolj v tej smeri; ali zato državam v razvoju ne namenimo pomoči, ker vemo, da se bo del

nekje na poti izgubil? Ali smo pripravljeni živeti s tem, da le del pomoči doseže najrevnejše? Ali zato ne pošiljamo več pomoči? Ali pa poskušamo najti neki drug način reševanja, tako imenovani 'bottom up' torej od spodaj navzgor, ko negujemo lokalne skupnosti, ki se bodo sposobne upreti takemu načinu razporejanja pomoči.

Glede na to, da slišimo veliko kritik o načinu bojevanja Svetovne banke proti revščini, predvsem zaradi strategij v 70-ih in 80-ih letih, ali se vam zdi, da je ta institucija učinkovit razvojni mehanizem?

No, ne bom slepomišil. Mislim, da je na splošno mednarodna skupnost, Svetovna banka in Mednarodni razvojni sklad, delala napake v razvojnih strategijah. Moje mnenje je, da so v zgodovini vse ustanove delovale v skladu z znanjem, ki so ga imele, in s sredstvi, ki so jim bila na razpolago. Takrat ko je Svetovna banka delovala na podlagi strategij, je bilo svetovno soglasje tako, da se morajo strategije razvijati tako, kot so se. Kot se je pokazalo, zgodovina ni prizanašala takratnim politikam in strategijam, saj z njimi niso dosegli ciljev, ki so si jih zadali. Današnji kritiki bi se morali bolj zavedati možnosti, da zgodovina morda ne bo prizanesla niti današnjim strategijam. Mislim, da ne vemo vsega, in kadar skušamo spreminjati družbo, vedno delujemo nekako v megli. V današnjih strategijah morami biti odgovorni, pregledni in prilagodljivi.

Toda svet potrebuje neko ustanovo, kot sta kot Svetovna banka in Mednarodni denarni sklad. Sama ustanovitev v 40-ih letih prejšnjega stoletja je bila genialna. Ljudje so se odločili, da bodo kot koalicija držav ustanovili sistem, s katerim bi zajezili velike premike v makroekonomskih dejavnikih. Njihovo temeljno načelo je bilo, da je treba sredstva prenesti na tista področja, ki sredstva potrebujejo takoj. In to je tisto, kar se Svetovna banka in Mednarodni denarni sklad še vedno trudita doseči. Seveda potrebujejo reforme in treba bi bilo spremeniti nekatere načine delovanja, vendar kritična razprava po navadi poteka v sovražnem tonu ali z vidika neuresničljivih sprememb.

Na Svetovni banki delam že 14 let in verjamem, da so vsi, ki tam delajo, strokovnjaki, fantastični ljudje z dobrimi nameni. Kritike, da želimo svet posejati z McDonaldsom in Coca Colo... no, take izjave se samodejno odbijejo od mojih ušes.

Ali menite, da obstaja realna rešitev za revščino?

Pred leti sem napisal članek z naslovom *Rešitev, ko je rešitev problem*. Ne želim biti hudomušen, vendar je najboljšše, da ne pričakujemo, da obstaja tista prava rešitev. Rešitev je to, da ne verjamemo, da prava rešitev obstaja.

Za najhujše težave, s katerimi se spoprijemamo v razvoju, je rešitev ta, da se zavedamo, da je kontekst različen od države do države in da mi kot zunanji dejavniki

ne določamo vnaprej, kakšne so te omejitve. Ni naša naloga, da prodajamo rešitve, ampak da jih drugim ljudem pomagamo najti. To lahko storimo tako, da jim pomagamo s statistikami, dokazi, ki so pomembni pri odločanju, samem odločanju, spodbujanju dialoga in razprav, predlagamo več morebitnih rešitev in možnosti za en problem ipd. Ta proces moramo spodbujati. Tako lahko oblikujemo rešitev za posamezno državo v nekem kontekstu.

Treba je vzpostaviti tudi dobre pravne sisteme. Pravo nas iz plemen, pri katerih vse temelji na družabnih omrežjih in povezavah, spreminja v svet, v katerem so vzpostavljeni odgovorni sistemi. To je tudi razlika med revno in bogato državo. Bogate države imajo dobro razvite sisteme in ustanove za prerezporejanje tveganja, optimiziranje možnosti in pri čem naj bi bile elite odgovorne za svoja dejanja.

Če razvoj dojemamo kot vprašanje, 'kako pomagati revnemu človeku', v smislu, da za preživetje potrebuje mreže proti komarjem, potem je rešitev ta, da razdelimo mreže proti komarjem. Če pa na razvoj gledamo kot na razvoj oziroma spremembo družbe, potem ni prave rešitve za odpravo revščine. Moramo se naučiti delati s tem, kar imamo, da bi prišli na cilj, ki si ga želimo doseči. Dobiti moramo tudi politično podporo, da bi lahko upravljali tako zahtevno nalogo, kot je sodelovanje z neznanimi kulturami, sodelovanje s sistemom, ki mora delovati za revne in na splošno za celotno skupnost.

Torej ni prave rešitve za odpravljanje revščine, in če mislimo, da je, potem smo sami del problema.

Literatura in viri

Macionis, John J., in Ken Plummer. 2008. *Sociology: a global introduction* – 4th Edition. Harlow: Pearson Education Limited.

The Economist. 2011. Africa rising. *The Economist*, 401 (8762): 15.

The United Nations – Department of Economic and Social Affairs. Dostopno na: <http://social.un.org/index/> (13. avgust 2011).

The World Bank. Dostopno na: <http://www.worldbank.org/> (28. april 2011).

Thomas, Caroline. 2008. Poverty, development, and hunger. V *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 4th edition, ur. John Baylis, Steve Smith in Patricia Owens, 468–88. New York: Oxford University Press.

Navodila avtorjem za oblikovanje in pošiljanje znanstvenih in strokovnih prispevkov za objavo v IB reviji

Prispevke objavljamo v slovenskem jeziku, na avtorjevo željo in v skladu z uredniškim programom IB revije pa tudi v angleškem jeziku, v takem primeru mora biti povzetek v slovenskem jeziku nekoliko daljši (ena stran).

Za vse članke oziroma prispevke velja obojestransko anonimni recenzentski postopek. Recenzenta sta lahko dva in ju izbere uredništvo. Uredništvo si pridržuje pravico zavrnitve članka brez zunanje recenziranja.

Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo podatki o avtorju priloženi na posebni naslovni strani. Ta naslovna stran naj vsebuje ime in priimek avtorja, strokovni naziv, domači naslov in polni naslov ustanove, telefonsko številko, ter predlog tipa po tipologiji, ki se uporablja pri vodenju bibliografij v sistemu COBISS, ter izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oziroma ni v pripravi za tisk. Če je naslov članka zelo dolg, naj avtor predlaga tudi skrajšani naslov.

V primeru, da je delo skupinsko, je treba navesti soavtorje skupaj z ustreznimi podatki.

IB revija je bila sprejeta v mednarodno bazo revij Journal of Economic Literature (JEL). Zato je potrebno članek opremiti s trištevlično kodo JEL klasičnega sistema, ki ga najdete na spletni strani: http://www.econlit.org/subject_descriptors.html#J.

Vse prispevke lektoriramo. Če ob lektoriranju prihaja do večjih sprememb, uredništvo članek vrne v avtorizacijo.

Dolžina besedila naj ne presega eno avtorsko polo (16 strani - avtorska stran obsega 30 vrstic v širini 60 znakov ali skupaj 1800 znakov s presledki in ločili) oziroma 30.000 znakov. Prispevek naj bo opremljen s ključnimi besedami in povzetkom v angleškem in slovenskem jeziku. Tabele, grafe, slike je treba kot priloge predložiti v izvirniku, opremljene z naslovi in legendo.

Besedilo celotnega prispevka, skupaj z morebitnimi formulami, vključenimi v besedilo mora biti napisano v pisavi Myriad Pro (alternativa Arial), velikosti 9, opombe pod besedilom pa v velikosti 7. Besedilo mora biti poravnano na obeh straneh, z enim razmikom med odstavki. Besedilo povzetka in ključne besede morajo biti v kurzivi.

Dolžina posamezne formule med besedilom ne sme biti daljša od 7cm. V primeru, da je formula daljša jo je treba razbiti na več vrstic.

Besedilo prispevka mora biti oddano v .doc formatu ter opremljeno z vsemi tabelami in grafikoni.

Grafikone je treba predložiti tudi v izvirniku, v .xls formatu, v črnobeli grafiki (ne v barvah). Velikost grafikona je 7,5 cm x 7,5 cm. Oblika pisave je Myriad Pro (alternativa Arial), velikost pisave 9.

Tabele se lahko predložijo v .doc ali .xls formatu, Oblika pisave je Myriad Pro (alternativa Arial), velikost pisave 8.

Uporabljeno literaturo in vire je treba navesti v seznamu na koncu članka in urejeno po abecednem redu priimka avtorjev. Osnovna oblika reference v besedilu je (Kovač, 1998), v seznamu na koncu članka pa: Priimek, začetnico imena. (Leto). Naslov knjige (Prispevka. Naslov revije ali zbornika, številka, strani). Kraj: Založba.

Opombe je treba v besedilu označiti z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v besedilu in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom.

Prispevek je treba oddati v tiskanem izvodu in v elektronski obliki.

Prispevke pošljite na naslov uredništva:

Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, Gregorčičeva 27, 1000 Ljubljana, ali na e-pošto tehnične urednice: urska.sodja@gov.si.

Za vse nadaljnje informacije se obrnite na uredništvo IB revije.

Uredništvo

ib revija

št. 2 let. XLVI, 2012

ISSN 1318-2803

9 771318 280019